

Pohjois-suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 1

Pirjo Mäkeläinen & Johanna Siira

SOVITTELU MAHDOLLISUUTENA.

Tapaustutkimus sovittelun merkityksestä oululaisnuorille

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
Oulu 2001

Julkaisija: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
Oulun sosiaalialan osaamiskeskus,
PL 58, 90015 Oulun kaupunki
puh. (08) 558 44113, fax. (08) 558 44032

Oulun kaupungin painatuskeskus
Oulu 2001

ISSN 1458-5375
ISBN 952-5441-00-8

Lukijalle

Rangaistus- ja seuraamusjärjestelmät muuttuvat yhteiskunnan muutoksen mukana. Erityisen kiinnostava rangaistus- ja seuraamusjärjestelmien vaikutuksen muutos on aikana, jolloin taloudelliset, kulttuurilliset ja yhteisölliset rakenteet etsivät uusia muotoja. Elämme parhaillaan tällaista aikaa. Varsinkin nuoret sosiaalistuvat ja integroituvat yhteisöihinsä aikaisempaan verrattuna toisella tavalla. Kun integroituminen ei onnistu tai se on selvästi poikkeavaa, koituu siitä yksilöille seuraamuksia, jotka joissain tapauksissa ovat yhteisön laillistamia rangaistuksia. Sovittelu seuraamusjärjestelmänä on suhteellisen uusi ilmiö, joka yhteiskunnallisena kontrollina on jotain vähemmän kuin rangaistus, mutta toisaalta enemmän kuin nuhtelu tai pahoittelu.

Tämä tutkimus käsittelee nuorten sovittelukäytännön todellisuutta. Empiirinen tutkimusaineisto on Oulun kaupungista. Tutkimuksessa analysoidaan viimevuosien sovittelumenettelyn tuloksia, onnistumisia ja epäonnistumisia. Aihe on ajankohtainen ja kiinnostava. Toivomme sen tulosten puhuttelevan myös parhaillaan sovittelukäytäntöjä kehittäviä alan ammattilaisia.

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus on asettanut tavoitteekseen lähentää sosiaalialan käytännön, opetuksen ja tutkimuksen monesti jyrkkiäkin askelmia. Tämä Pirjo Mäkeläisen ja Johanna Siiran tutkielma on yksi esimerkki käytännön, opetuksen ja tutkimuksen tiivistävästä liitosta. Sosiaalityön soveltava tutkimus etsii uusia avauksia.

Oulun sosiaalialan osaamiskeskus yhtenä Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen toimintayksikkönä välittää tehdyn tutkimusanalyysin käytännön arvioitavaksi. Toivomme sen lisäävän sosiaalialan käytännön ja tutkimuksen välistä vuoropuhelua ja ennen muuta toimivan yhtenä palautteena käytännön haasteiden parissa painiskeleville sosiaalialan ammattilaisille.

Oulussa 17.12.2001

Kehitysjohtaja Petri Kinnunen

Sisällys

Esipuhe	6
1 JOHDANTO	7
2 RANGAISTUS- JA SEURAAMUSJÄRJESTELMÄT SOSIAALISENA KONTROLLINA	9
2.1 Rikoksista ja rikollisuudesta	10
2.2 Poikkeava käyttäytyminen	11
2.3 Uutta perinteiseen seuraamusjärjestelmään ja sosiaalinen kontrolli	13
3 NUORI RIKOSPROSESSISSA	17
3.1 Nuorten seuraamusjärjestelmä	19
3.2 Nuorisoriikollisuudesta ja nuorten rikoksista	23
3.3 Nuori lainriikkoja, elämäntapa ja persoonallisuus	25
3.4 Nuoruuden ryhmäytyminen	27
3.5 Nuorisoriikollisuuteen puuttuminen	28
4 MITÄ SOVITTELU ON?	32
4.1 Sovittelun teoreettinen tausta, historia ja nykytilanne	34
4.2 Sovittelun tarkoitus ja merkitys	37
4.3 Sovittelun ja sosiaalityön tavoitteet	39
4.4 Sovittelutoiminta Oulussa	42
5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	47
5.1 Tutkimustehtävä	48
5.2 Haastattelut ja haastateltavat	51
5.3 Tutkimusaineiston arviointia	55
6 SOVITTELU VAIHTOEHTOISENA SEURAAMUKSENA	58
6.1 Sovittelu kokemuksena	60
6.2 Sopiminen sovittelussa	64
6.3 Sovitteluprosessi ja oikeudenkäynti	66
6.4 Sovittelutoiminnan haasteet	67

7 SOVITTELUSSA MUKANA OLLEIDEN NUORTEN ELÄMÄNHALLINTA	70
7.1 Nuorten elämäntapa ja elämänhallinta	71
7.2 Nuorten rikoksiin vaikuttaneet tekijät	74
7.3 Rikoksesta kiinnijääminen ja sen vaikutus nuoren elämänhallintaan	77
7.4 Suhtautuminen rikoksesta kiinnijäämiseen	79
7.5 Nuorten tulevaisuus	81
8 SOVITTELUN MERKITYS NUORTEN SOSIAALISTUMISESSA	83
8.1 Nuorten perhesuhteet ja asema	84
8.2 Mitä hyötyä sovittelusta on nuorelle?	85
9 TUTKIMUSTULOSTEN TARKASTELUA	90
Lähteet	96
Liitteet	103

Esipuhe

Rikos- ja riita-asioiden sovittelu on noussut valtakunnallisen kiinnostuksen ja kehittämistyön kohteeksi. Sen asemaa esitetään vahvistettavaksi lainsäädännön ja valtionrahoituksen avulla. Nuorten rikosten sovittelumenettely nähdään yhtenä merkittävänä syrjäytymistä ehkäisevänä toimintamuotona.

Työn kautta saatu kokemus aihepiiristä innoitti meitä tämän tutkimuksen tekoon. Erityisesti meitä kiinnosti se, mitä sovittelumenettely merkitsee sen kohteena olevalle nuorelle lainrikkojalle.

Kiitämme YTT Petri Kinnusta tutkimustyömme ohjauksesta, YTM Kari Matelaa avusta erityisalaa koskevan tekstin kieliäsuun saattamiseksi ymmärrettäväksi ja Oulun kaupungin sosiaalityön johtaja Leena Leppästä tutkimusluvan myöntämisestä. Erityisen kiitoksen ovat ansainneet haastatteluun osallistuneet nuoret. Ilman heidän kertomuksiaan ja antamia tietoja tutkimuksen tekeminen olisi ollut mahdotonta. YTT Margit Kyngästä kiitämme monista hyödyllisistä korjausehdotuksista sekä asiantuntemuksen ja avun antamisesta tutkimusraportin julkaisuasuun saattamiseksi. Oman kiitoksensa ovat ansainneet perheemme, sukulaisemme, työtoverimme ja ystävämme, jotka ovat myötäeläneet ja kannustaneet meitä tutkimusta tehdessämme.

Oulussa joulukuussa 2001

Pirjo Mäkeläinen

Johanna Siira

1 JOHDANTO

Tutkimuksemme käsittelee rikos- ja riita-asioiden sovittelun merkitystä rikokseen syyllistyneille nuorille. Keskitymme selvittämään lasten ja nuorten lainvastaisten tekojen sovittelua. Käsitteellä nuori tarkoitamme tässä tutkimuksessa rikos- ja riita-asioiden sovitteluun osallistuneita lapsia ja nuoria. Lasta aletaan kutsua nuoreksi noin 12-13 -vuotiaana, ja nuoruusiän katsotaan jatkuvan 20 ikävuoden tuntumaan (Laitinen & Nyholm 1995, 73). Sovittelu on vapaaehtoisuuteen perustuva menettely, jossa rikos- tai riita-asian osapuolet voivat keskustella ja sopia sovittelijan tai sovittelijoiden vetämässä prosessissa (Takala 1998, 8). Rajasimme sovitteluprosessiin osallistujista tutkimuksemme kohteeksi rikoksiin syyllistyneet nuoret. Emme tarkastelleet aihepiiriä laajemmin rikoksen uhrin, nuorten vanhempien, sovittelijoiden tai eri viranomaisten näkökulmasta.

Sovittelun tarkoituksena on tarjota nuorelle mahdollisuus olla kasvotusten tekonsa ja sen seurausten kanssa. Keskeistä sovittelussa on, että nuorella on mahdollisuus vastuunottamiseen teon seurauksista. Sovittelussa pyritään myös vähentämään sitä pahoinvointia, jota rikoksen tekeminen aiheuttaa tekijälle, uhrille ja heidän perheilleen. Sovittelulla on sekä oikeudellisia että sosiaalisia tavoitteita. Lievissä rikostapauksissa sovittelu toimii oikeudenkäynnin inhimillisempänä vaihtoehtona. Vahinkojen korvaamisesta pyritään saamaan aikaan oikeusjärjestelmää tyydyttävä ratkaisu. Sosiaalisena tavoitteena on nuoren elämän kriisitilanteen korjaaminen ja rikosten uusimisen vähentäminen. Sovittelulla nähdään olevan sekä kasvattavaa että korjaavaa vaikutusta. (Aaltonen ym. 1999, 490.)

Sovittelu tuli Suomessa kriminaalipoliittiseen keskusteluun jäsenyntyneemmin 1980-luvulla, koska silloin haluttiin etsiä uusia vaihtoehtoja ratkaista konflikteja ja kehittää seuraamusjärjestelmää. Juhani Iivari (1988) oli jo tuolloin vakuuttunut siitä, että ainoa merkityksellinen vastaus rikokseen on niin sanottu sosiaalinen sovittelu avoseuraamusjärjestelmineen. Seuraamus tulisi kytkeä välittömästi takaisin tekoon ja sen käytännölliseksi vastineeksi. Uskottiin, että erityisesti nuorten ja ensi kertaa rikokses-

taan vastaamaan joutuvien kohdalla sovittelu tuottaa tulosta. (Aaltonen 1998, 30-32.) Nuorisorikollisuus on alue, jossa ennaltaehkäisemistä pidetään tärkeänä keinona rikosten vähentämiseen. Mitä varhemmin asioiden kulkuun puututaan, sitä vähemmän ja kevyempiä toimenpiteitä tarvitaan orastavan rikollisen uran katkaisemiseksi. Muutoksen mahdollisuudet ovat nuorilla rikosentekijöillä suuremmat kuin aikuisilla, usein pitkään rikoksia tehneillä. (Alatalo 1995, 7.)

Tutkimuksemme varsinaista empiiristä osuutta edeltää deskriptio, jossa kuvaamme nuorta rikosentekijää rikosprosessissa sekä sovittelun substanssia, peruseriaatteita ja sisältöä. Olemme pyrkineet hahmottamaan sovittelun historiallisia taustoja ja aiempaa ideologista liikettä rangaistuskäytäntöjen suhteen sekä sovittelun tämän hetkistä tilaa. Tutkimustuloksia eli sovittelun merkitystä sovitteluprosessin läpikäyneille nuorille tarkastelemme omassa luvussa, jossa pyrimme argumentoimaan ja kokoamaan empirian kautta saamiamme tuloksia.

Tutkimusaiheemme on ajankohtainen, sillä rikosten ja riitojen sovittelutoiminta on parhaillaan valtakunnallisen kehittämistyön kohteena. Aihevalintaan vaikutti myös henkilökohtainen kiinnostuksemme aiheita kohtaan. Toinen tutkimuksen tekijöistä toimii sovittelutoiminnan vetäjänä Oulussa, ja toinen on toiminut sosiaalityöntekijänä ja vapaaehtoisena sovittelijana. Aihepiiristä oli kertynyt meille ennen tämän tutkimuksen tekoa runsaasti käytännön kokemusta. Tutkimuksella halusimme syventää kokemusperäistä tietämystämme aiheesta. Erityisesti meitä kiinnosti, onko sovittelulla niin suuri merkitys nuoren elämään kuin sillä uskotaan olevan. Halusimme nähdä haastateltavat nuoret omien merkitystensä tuottajina, toiminnan subjekteina, huolimatta siitä, että he ovat sovittelun kautta jonkinlaisen kontrollitoiminnan objekteina ja intervention kohteina. Päätimme haastatella näitä nuorisorikollisuuden ja sovittelun asiantuntijoita itseään, koska uskoimme heillä olevan parhaan tietämyksen asiasta.

2 RANGAISTUS- JA SEURAAMUSJÄRJESTELMÄT SOSIAALISENA KONTROLLINA

Yhteiskuntaelämän ennustettavuuteen ja säännönmukaisuuteen voidaan pyrkiä joko yhteiskunnan järjestämien virallisten kontrolli- ja sääntelymekanismien tai epävirallisten kontrollimuotojen kautta. Mikäli kehitetään ja luotetaan liikaa ainoastaan lainsäädäntöön nojaaviin virallisiin mekanismeihin tulee ongelmaksi se, että virallinen sääntely laajenee yli sen, mikä on kohtuudella tarpeen. Lisäksi virallinen sääntely heikentää kansalaisyhteiskunnan tosiasiallisia toimintaedellytyksiä ja etäännyttää esimerkiksi konfliktinratkaisussa osapuolia toisistaan. Tällöin vaarana on koko kontrollijärjestelmän tehon laskeminen, mikä taas edellyttää sanktioiden ankaroittamista. (Laitinen & Nyholm 1995, 51) tarkoitetetaan pakotteilla tuettua toiminta- tai käyttäytymissääntöä. Sosiaalisella kontrollilla puolestaan ylläpidetään normeja sanktioiden avulla. Normit voidaan jakaa virallisiin ja epävirallisiin normeihin. Sosiaalinen kontrolli toteutuu ryhmänormien sisäistämisen ja ulkoisen pakon kautta. Ryhmänormien sisäistäminen liittyy epäviralliseen, ei-oikeusmuotoiseen sääntelyyn. Epävirallisen ja virallisen kontrollin vaikutukset rikollisuuteen ovat usein erilaiset. Tehokas virallinen kontrolli edesauttaa rikoksista kiinnijäämistä, kun taas epävirallinen kontrolli ennaltaehkäisee rikollisuutta. (Laitinen & Nyholm 1995, 52-53.)

Eräs keino kansalaisyhteiskunnan autonomian lisäämiseksi on ei-oikeusmuotoisen kontrollin painottaminen ja kehittäminen. Konfliktin ratkaisuihin ei-oikeusmuotoisia keinoja on pidetty tehokkaampina kuin virallisia sääntelymekanismeja. Oikeudellisen sääntelyn vaihtoehtojen puolesta on ainakin kolme näkökantaa. Ensinnäkin ollaan kiinnitetty huomiota lainsäädännön runsauteen, sen kattavuuteen ja sääntelyjen yksityiskohtaisuuteen. Toiseksi virallisen järjestelmän kasvun on huomattu johtavan kasvavaan byrokratisoitumiseen. Kolmanneksi tuomioistuinten kyky aidosti ratkaista konflikteja kansalaisten välillä on koettu rajalliseksi.

Vaihtoehtoisten mallien pohdinnat ovat usein syntyneet virallisten järjestelmien sisällä. On olemassa teknokraattisesti ja

konfliktiteoreettisesti suuntautuneet vaihtoehtojen perustelut. Molemmissa on taustalla ajatus, että tuomioistuimet ovat ylikuormitettuja. Kyse on siis vaihtoehtojen hakemisesta tuomioistuimelle, ei niinkään normin mukaisen toiminnan takaamisesta ei-oikeudellisin keinoin. Teknokraattisesti suuntautuneet perustelut tähtäävät halpaan, nopeaan ja tuloksiltaan pysyvään konfliktin ratkaisuun. Konfliktiteoreettisesti suuntautuneet pohdinnat kiinnittävät huomion osapuolten välillä jäljellä oleviin sosiaalisiin suhteisiin. Tarkoituksena on yrittää saada osapuolet sopimaan erimielisyydet turvautumalla epävirallisiin neuvotteluihin. (Laitinen & Nyholm 1995, 57-60.)

2.1 Rikoksista ja rikollisuudesta

Yhteiskunnassa on aina esiintynyt poikkeavaa käyttäytymistä. Jos poikkeavuus katsotaan yksilön itsensä tai yhteiskunnan kannalta kohtuuttoman haitalliseksi, voidaan poikkeavasti käyttäytyvä lainsäädännön määräysten mukaan ohjata hoitoon tai häntä voidaan rangaista. Rankaiseminen on mahdollista vain, jos teko on kriminalisoitu. (Parkkari 1996, 10.) Rikos on tarkoituksellinen teko, joka rikos- tai muussa lainsäädännössä määritellään rangaistavaksi. Teko on kriminalisoitu ja valtiolla on siihen rankaisuoikeus. Rikollinen on henkilö, joka syyllistyy lain mukaan rangaistavaan tekoon. (Laine 1991, 25.) Tähän lähtökohtaan perustuu legaalinen rikosmääritelmä: rikos on laissa rangaistavaksi määritelty teko (Laitinen & Nyholm 1995, 9).

Kokonaisrikollisuutta voidaan kuvata jäävuorena, jonka näkyvänä huippuna on ilmitullut rikollisuus ja muuna osana piiloon jäänyt rikollisuus. Lähes kaikki vakavat rikokset tulevat Suomessa ilmi, mutta vähäisemmistä rikoksista valtaosa ei tule koskaan ilmi. Suomessa ja muissa oikeusvaltioissa rikosoikeus rakentuu laillisuusperiaatteen varaan. Rikoksia ovat vain laissa nimenomaan tekohetkellä rangaistaviksi määritellyt teot. Rikoksen tunnusmerkkeihin kuuluu, että:

1. rikoksentehtäjä on tehnyt oikeudenvastaisen teon, eli teko rikoo jotakin oikeusjärjestykseen kuuluvaa säännöstä, eikä jokin erityinen syy (häätävarjelu tai pakkotila) tee sitä oikeutetuksi,
2. teko on luettava hänelle syyksi, eli teko on tehty joko tahallisesti tai tuottamuksellisesti (huolimattomuudesta tai varomattomuudesta; tapaturmaisesti eli vahingossa aiheutetusta seuraamuksesta ei rangaista) ja
3. tekijä on ollut tekoa tehdessään syyntakeinen. Esimerkiksi lapsen tai mielisairaana tekoa ei pidetä oikeudellisesti rikoksena. Itse aiheutettu juopumustila tai muun huumaavan aineen vaikutuksen alaisuus ei vapauta rangaistusvastuusta. (Parkkari 1996, 10-12.)

Kutakin rikosta koskevassa säännöksessä on erityinen rangaistusasteikko, jonka rajoissa tuomittava rangaistus määrätään. Periaatteessa määrätään sitä ankarampi rangaistus, mitä törkeämmästä teosta on kysymys. Rikoksen asianomistajina, uhreina, voivat olla yksityiset henkilöt, yhteisöt, valtio tai ihmisten elinympäristö. Useat rikokset ovat tosin luonteeltaan sellaisia, ettei niillä voi olla lainkaan yksittäistä asianomistajaa. Suomen rikosoikeuden lähtökohtana on, että rikokset ovat virallisen syytteen alaisia, jollei toisin ole säädetty. Osasta rikoksista virallinen syyttäjä ei saa nostaa syytettä, jos asianomistaja ei ole ilmoittanut rikosta syytteeseen pantavaksi. Näitä rikoksia kutsutaan asianomistajarikoksiksi. (Parkkari 1996, 11-12.)

Rikosprosessin kulkua kuvaa Jouko Nurmisen (1995) laatima kaavio (ks. liite 1). Kaaviossa näkyy sovittelun yhteys rikosprosessiin liittyvänä menettelytapana. Tätä esittelemme tutkimuksessamme tarkemmin myöhemmin.

2.2 Poikkeava käyttäytyminen

Rikollisuuteen liitetään usein poikkeavuuden käsite. Rikollinen käyttäytyminen voidaan nähdä yhtenä poikkeavan käyttäytymisen muotona. Poikkeavan käyttäytymisen vastakohtana pidetään normaalia käyttäytymistä. Normaalisuus käsite pohjautuu normin käsitteeseen. Normilla tarkoitetaan yhteisön tai yhteiskunnan luo-

maa käyttäytymissäntöä. Normi voi olla kirjoitettu, kuten laki, tai kirjoittamaton eli epävirallinen sääntö. Normi nähdään normina sen jälkeen, kun sen noudattamista kontrolloi ja valvoo jokin yhteisö. Kontrollin välineenä toimivat erilaiset sanktiot. Sanktio pitää sisällään sekä negatiiviset että positiiviset seuraamukset, sekä rangaistukset että palkkiot. Normeille on tyypillistä, ettei niitä saada aikaan pelkästään ulkoisella pakolla tai uhkaamisella. Normien aikaansaanti edellyttää asioiden sisäistämistä, oppimista ja hyväksymistä. Normien sisäistäminen on keskeistä ihmisen sosiaalisuudessa, ihmisen liittymisessä yhteisöön ja yhteiskuntaan. (Laine 1991, 15-17.)

Sosialisaatiolla tarkoitetaan kehitysprosessia, jonka kulessa ihminen omaksuu yhteiskunnan arvot, normit ja käyttäytymismallit, ja oppii siten täyttämään sosiaalisen ympäristön hänelle asettamat vaatimukset. Näin hän sopeutuu ympäröivään todellisuuteen ja oppii noudattamaan sen pelisääntöjä. Sosialisaatio edellyttää, että pienellä lapsella on samaistumisen kohde, jonka käyttäytymisen, asenteet ja arvot hän voi omaksua itselleen. Kehityksen myötä lapselle syntyy vähitellen sisäinen kontrolli, eli hän alkaa itse kontrolloida käyttäytymistään, eikä ole enää riippuvainen auktoriteeteista. (Aaltonen ym. 1999, 91.)

Poikkeavuus voidaan määritellä normin noudattamattomuudeksi. Mikäli kaikenlainen normien rikkominen on poikkeavaa, voidaan meidät kaikki leimata poikkeaviksi. Poikkeavuus edellyttää kuitenkin laajaa tärkeiden normien rikkomista. Sen voidaan ajatella olevan suhteellista, sillä poikkeavuus on aina sidoksissa kulttuuriin ja olosuhteisiin. Matti Laineen (1991, 17-23) mukaan on lähes mahdotonta löytää kaiken kattavaa määritelmää poikkeavalle käyttäytymiselle. Poikkeavuuden voidaankin katsoa olevan sitä, mitä kukin yhteiskunta määrittelee sen olevan.

Sosiaali- ja terveydenhuollon aloilla institutionalisoituivat ne käytännöt, joilla poikkeavuutta pyritään hallitsemaan. Poikkeavuuden historia sisältää kontrolloivia, hoitavia, tukevia, kuntouttavia ja terapeutteja toimenpiteitä. Kontrolloivien toimenpiteiden merkitys ja vaikutus on sidoksissa kulloiseenkin aikaan. Yhteiskunta ei rankaise ja leimaa poikkeavia ihmisiä niin jyrkästi kuin aiemmin. Tämä johtuu poikkeavan ja normaalin rajan hämärtymisestä. Nykyisin poikkeavat pyritään saamaan "ruotuun", ta-

kaisin kuntouttavin ja reformein toimenpitein. (Suhonen 1995, 11-12.)

Poikkeavaksi leimautuneen ja yhteiskunnan välisen keskustelun ytimenä on yksilön vastuun pohtiminen. Yksilön vastuuseen liittyy kiinteästi myös teon tahallisuus. Vastuuta ja tahallisuutta on helppo käsitellä abstraktilla tasolla. Vaikeampaa on arvioida, milloin yksilön on itse otettava vastuu teostaan ja milloin se on siirrettävä yhteiskunnalle. (Suhonen 1995, 26.) Todelliseen vastuuseen teostaan -ideaa edustaa Suomessa ainakin nuorten osalta rikosten- ja riitojen sovittelujärjestelmä, jota tarkastellaan tässä tutkimuksessa. Sovittelussa pyritään rikosentekijän integroimiseen yhteiskuntaan, mutta myös rikollisen teon tuomitsemiseen. Sovittelussa onkin tärkeää, että tekijä ottaa vastuun ja on korvausten kautta keskeisesti mukana vuorovaikutusprosessissa. Tällöin hän ei ole prosessin ulkopuolella. Prosessiin kuuluu myös kaikkien osapuolten tasapuolinen kohtelu ja kuuleminen.

2.3 Uutta perinteiseen seuraamusjärjestelmään ja sosiaalinen kontrolli

Perinteisten seuraamusmuotojen (sakkojen, ehdollisen ja ehdottoman vankeuden) rinnalle on kehitetty uusia rangaistusmuotoja, esimerkiksi yhdyskuntapalvelu (Laki yhdyskuntapalvelusta 1996/1055) ja nuorisorangaistus (Laki nuorisorangaistuksen koekilemisestä 1996/1058). Nuorille rikosentekijöille on pyritty kehittämään myös tarkoituksenmukaisia seuraamusmuotoja kuten sovittelutoiminta. Vaihtoehtoiset rangaistus- ja seuraamusmuodot ovat syntyneet siksi, että vanhat järjestelmät eivät ole toimineet riittävän hyvin.

Yhdyskuntapalvelu on maassamme melko uusi rangaistusmuoto, joka vuosien 1991-1996 kokeiluvaiheen jälkeen otettiin käyttöön 1.1.1997 yleisenä rangaistuksena. Yhdyskuntapalveluun voidaan tuomita, jos rikoksesta tuomitaan enintään kahdeksan kuukauden ehdoton vankeusrangaistus, syytetty suostuu yhdyskuntapalveluun ja hänen oletetaan selviytyvän palvelun suorittamisesta. Kriminaalihuoltolaitos tekee soveltuvuus selvityksen syyttäjän pyynnöstä. Kriminaalihuoltolaitos myös valvoo tuomio-

istuimen tuomitseman yhdyskuntapalvelun suorittamista. Yhdyskuntapalvelurangaistukseen tuomittu joutuu tekemään palkatonta yleishyödyllistä työtä vapaa-aikanaan tuomion pituudesta riippuen 20-200 tuntia. Yhdyskuntapalveluun tuomitsemisessa ei ole erityistä ikärajaa. (Laki yhdyskuntapalvelusta 1996/1055.)

Nuorisorangaistusta on kokeiltu vuodesta 1997 lähtien seitsemän käräjäoikeuden alueella. Nuorisorangaistukseen voidaan tuomita 15-17-vuotias rikoksentehtäjä ehdollisen vankeuden sijasta, jos sakkoa on rikoksen vakavuus ja tekoon liittyvät olosuhteet huomioon ottaen pidettävä riittämättömänä rangaistuksena, eivätkä painavat syyt vaadi ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomitsemista. Nuorisorangaistukseen kuuluu nuorisopalvelua, joka on esimerkiksi palkatonta työtä sekä ohjauksen alaisena suoritettavia sosiaalista toimintakykyä edistäviä tehtäviä. Nuorisorangaistukseen kuuluu valvonta, jonka tarkoituksena on tukea ja ohjata nuorta. (Laki nuorisorangaistuksen kokeilemisesta 1996/1058.)

Vaikka sovittelumenettely voidaan nähdä seuraamukseksi, se ei kuitenkaan ole rangaistus, vaan vapaaehtoisuuteen perustuva menettelytapa. Toistaiseksi sitä ei ole liitetty osaksi tuomioistuimen menettelyä tai osaksi lakisääteistä lastensuojelua (Mahkonen 1993, 86). Tyypillisimpiä sovittelussa käsiteltäviä rikoksia ovat omaisuusrikokset, pahoinpitelyt ja vahingonteot.

Rikoslakiprojektin seuraamustyöryhmä esitti sovittelukokeilujen alkuvaiheessa vuonna 1987, että sovittelumenettely pidetään toistaiseksi virallisen oikeusjärjestelmän ulkopuolella. Työryhmä arvioi myönteisimpänä sovittelun perusajatuksen, jonka mukaan rikoksen uhrin ja rikoksentehtäjän välistä sovintoa korostetaan ja edesautetaan. Työryhmä määritteli tuolloin sovittelumenettelyn aseman ei niinkään oikeuskäsittelyn vaihtoehtona, vaan tuomioistuin-käsittelyn täydentäjänä ja tehostettuna vahingonkorvausjärjestelmänä. (Järvinen 1993, 3.)

Juhani Iivarin (1999) mukaan korjaavan lastensuojelun ja vankilalaitoksen väliin on tarvittu nuoren vuorovaikutustaitoja vahvistava työmuoto. Sovittelu on hänen mukaansa tyypillinen merkki siitä, kuinka henkilökohtainen ja välitön osallistuminen nuorta itseään koskevien asioiden käsittelyyn tuottaa tulosta. Nuori tuntee, että hänen tulee hyvittää tekonsa ensisijaisesti uhrille, ei

oikeuslaitokselle. Vaikka oikeuden antama rangaistus olisi kova-kin, ei nuori joudu itse käsittelemään tekojaan, eikä kohtaamaan uhria. Sen vuoksi rangaistus ei juuri muuta nuoren käyttäytymistä. Myös rikoksen uhri on jäänyt liian vähälle huomiolle sekä oikeuslaitoksen että kasvatus- ja sosiaalialan käytännöissä. Sekä asianosaisille että yhteiskunnalle on eduksi, kun rikosta ja sen seurauksia päästään selvittämään muutenkin kuin poliisin ja oikeuslaitoksen keinoin. Mitä vähemmän asioita jää tai kertyy oikeuden käsiteltäväksi, sitä parempi yhteiskunnan kannalta. (Matela 1999a.)

Nuorten tekemiä rikoksia on esiintynyt kautta historian, mutta aikuisten ja yhteiskunnan suhtautuminen nuorten norminvastaiseen toimintaan on vaihdellut eri aikoina ja eri kulttuureissa. Nuorten epäsosiaaliseen käyttäytymiseen puuttuminen lainsäädännön ja lastensuojelun keinoin on yhteiskunnassamme melko uutta. Vielä uudempaa on nuorisorikollisuuden ja muun epäsosiaalisen toiminnan erottaminen toisistaan. (Laitinen & Nyholm 1995, 13.)

Sosiaalisen kontrollin teoria on yksi näkökulma rikollisuuteen sosiaalisen tilanteen ja vuorovaikutuksen ilmaisijana. Tämä teoria keskittyy yksilöiden sosiaaliseen elämään ja se etsii vastausta siihen, miten sosiaalinen kontrolli toimii. Sosiaalisen kontrollin teoria korostaa nuorten sosiaalisen ympäristön merkitystä. Teorian mukaan yhteiskunta on kykenemätön kontrolloimaan nuoria, koska se ei onnistu saamaan nuoria sisäistämään sosiaalisia arvoja. Teoriassa korostetaan erityisesti sosiaalista tilannetta, joka tuottaa rikollisuuden mahdollisuuksia. Teoria korostaa poikkeavan käyttäytymisen tilannesidonnaisuutta. (Iivari 1996, 29-31.)

Sosiaalisella kontrollilla on suuri merkitys poikkeavaan käyttäytymiseen ja rikollisuuteen, ja kontrollin heikentymisellä on rikollisuutta lisäävä vaikutus (Laine 1991, 63). Sosiaalisen kontrollin teoria tarkastelee rikollisuuden liittymistä sosialisatioprosessiin. Sosiaalisen kontrollin puute ja heikko kiinnittyminen vanhempiin, perheeseen tai muihin sosiaalisiin instituutioihin tuottavat teorian mukaan rikollista käyttäytymistä. Nuorelle perhe on koulun ohella tärkein sosiaalinen instituutio. Läheiset suhteet vanhempiin sekä rajojen ja rakkauden yhdistelmä tarjoavat nuo-

relle sosiaalista kontrollia, jossa säännöllisellä koulunkäynnillä on tärkeä merkitys. (Aaltonen ym. 1999, 402.)

Normien vastainen käyttäytyminen on nuorilla sangen yleistä. Kaikista rikkeistä ei kuitenkaan tule seuraamuksia, eikä kaikkea normista poikkeavaa edes pidetä rikollisena toimintana. Nuorena tehdyt rikokset eivät välttämättä ole menolippu yhä toistuviin ja koveneviin rangaistuksiin, sillä moni rikoksen tehnyt palaa ”normaaliin” elämään. (Nyyssölä & Pajala 1999, 65.) Perinteisten kontrollijärjestelmien eli rangaistus- ja seuraamusjärjestelmien lisäksi on kehitelty erityisesti nuorille rikoksentekijöille soveltuvia vaihtoehtoisia rangaistus- ja seuraamusjärjestelmiä. Nuoret eivät välttämättä koe tuomioistuimen määräämiä rangaistuksia, kuten sakko- tai ehdollista tuomiota, lainkaan rangaistukseksi, joten niiden rikoksia ehkäisevä vaikutus ei välttämättä ole kovin merkittävä.

Heikki Suhosen (1995, 11-12) mukaan kriminologisesa keskustelussa on tullut esille, että erot rikollisten ja lainkuuliaisien välillä ovat hämärtyneet. Perinteisen jaon rikollisiin ja eirikollisiin ovat sekoittaneet uudet rankaisemisen ja kuntoutuksen muodot, kuten yhdyskuntapalvelurangaistus ja sovittelu. Näillä uusilla muodoilla kontrollia siirretään lähiyhteisöihin, sosiaalihuoltoon ja nuorisotyöhön niissä kysymyksissä, jotka perinteisesti on ratkaistu rikosoikeudellisesti. Kontrolli on siirtynyt enemmän yhteisöihin, kaduille, lähiöihin ja instituutioihin, paikkoihin, joiden pääasiallinen tehtävä on muu kuin kontrolli. Tällä tavalla yhteiskunnallinen kontrolli on nykyisellään kattavampi kuin aikaisemmin.

Yhteiskunnallisen kontrollin siirtyessä enemmän lähiyhteisöihin on julkinen kontrolli edelleen kansalaisiin kohdistuvan sääntelyn ydin. Kontrollin laajenemisen myötä voi aiempaa vähäpätöisemmät teot joutua yhä aikaisemmassa vaiheessa joko suoran tai epäsuoran kontrollin kohteeksi. Kontrollioivien toimenpiteiden tavoitteena on asianosaisten palauttaminen sosiaalisten suhteiden verkostoon, yhteiskunnallisesti tuottaviksi ja paremmin hallittaviksi ihmisiksi. (Suhonen 1995, 12-13.)

3 NUORI RIKOSPROSESSISSA

Nuoruus on siirtymävaihe lapsuudesta aikuisuuteen. Nuoruuden kuluessa ihminen kasvaa fyysisesti aikuiseksi, oppii keskeiset yhteiskunnassa tarvittavat taidot, itsenäistyy lapsuudenperheestä, etsii ja valitsee aikuisuuden rooleja sekä muodostaa käsitystä itsestään. Nuoruusiän kehitystä ohjaavat keskenään vuorovaikutuksessa olevat biologiset, psykologiset, sosiaaliset ja yhteiskunnalliset tekijät. (Nurmi 1995, 256-271.)

Nuoruusiässä tapahtuva yksilön sosialisatio ympäröivään yhteiskuntaan uusintaa nuorten keskeiset roolit, instituutiot ja koko elämäntavan. Nuoruusiän kehitys on monimutkainen prosessi. Nuoruuteen katsotaan kuuluvan jonkinlainen kriisitulkinta: rikollisuus on ilmiö, joka lisääntyy huomattavasti nuoruusvuosien aikana mutta vähenee lähestyttäessä aikuisuutta. Näin ollen nuoruus muodostaa jonkinlaisen kehitysriskin joillekin nuorille. (Nurmi 1995, 256-271.)

Veli-Matti Ulvisen (1999) mukaan nuorten ja lasten so-
sialistumisessa ja so-
sialistamisessa on aina kyse sosiaalisen vaikutuksen kokonaisuudesta. Tällä tarkoitetaan koko ajan tapahtuvaa so-
sialistumista vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. Ulvisen (1999) mukaan mikään yksittäinen asia ei voi ratkaista sosialis-
aation suuntaa. Nuorten kasvussa ja kehityksessä on lopulta kysymys muihin liittymisestä, ihmisen integraatiosta yhteisöön ja yhteiskuntaan. Liittymiseen kuuluu olennaisesti ihmisen yksilöllistyminen ja oman minän rakentaminen ensin suhteessa läheisiin ihmissuhteisiin, yhteisöön ja lopulta yhteiskuntaan. Tämä prosessi sisältää sekä primaari- että sekundaarisosialisatiota. Näin ollen sosialisatioprosessi tuottaa todellisuutta.

Sosiaalistuessaan nuorten sosiaaliset valmiudet kehittyvät ymmärtämään paremmin sitä maailmaa, jossa he elävät. Samalla nämä valmiudet tuottavat sen hetkisen yhteisön ja yhteiskunnan rakenteen. Näin ollen ihminen sisäistää ulkoisen. Hän oppii ymmärtämään toisten ihmisten, yhteisöjen ja ryhmien toimintaa, rooleja ja normeja sosialis-
aation kautta. Kyse on siis ihmisen sosiaaliluonteen uudelleen heräämisestä niiden kokemusten kautta, joita yksilö elämässään saa. (Ulvinen 1999, 38.)

Nuorten elämään kuuluu kiinteästi heidän oma kulttuurinsa. Nuorisokulttuuri eri muotoineen viestittää nuorille vapautta ja itsenäisyyttä. Nuorisokulttuurien avulla ja kautta nuoret toivovat voivansa toteuttaa itseään koulun ohella. Nykyaikaisia nuorisokulttuureja ovat esimerkiksi hip-hopparit, skinheadit ja skeittaaajat. Näillä kaikilla on omat tapansa, musiikkimakunsa, pukeutumistyylinsä ja arvonsa. Nuoret ovat usein nuorisokulttuuristen valintojen edessä ja saattavatkin kokeilla useita eri tyylejä. (Jarasto & Sinervo 1999, 166.)

Alakulttuureista saattaa tulla nuorelle oman identiteetin tuki, sillä nuoret samaistuvat vaihtelevasti valitsemaansa ryhmään. Yhä useammin nuoret liikkuvat väljästi alakulttuuriryhmissä saadakseen vaihtelua. Nykyaika on täynnä erilaisia valintoja. Alakulttuuriin samaistuminen saattaa vapauttaa nuoren arvojen pohdinnalta ja ratkaisujen tekemiseltä. Alakulttuurien maailmassa nuorella tulisi olla myös kriittistä asennetta, sillä kaikki mitä kulttuurit tarjoavat eivät suinkaan ole nuoren parhaaksi. (Jarasto & Sinervo 1999, 166.)

Jan-Erik Nurmi (1995) kuvaa nuoruuden kehitystä vähittäisenä tapahtumakulkuna, jossa nuori itse ohjaa elämäänsä, saa palautetta ja muodostaa käsityksen itsestään. Suurimmalla osalla nuorista tätä prosessia voi kuvata myönteisenä raiteena. Tällöin nuori asettaa tavoitteita, löytää niihin vievät väylät ja kokee onnistumisia. Tämä vahvistaa nuoren itsetuntoa. Mikäli epäonnistumisia tapahtuu, kykenee nuori selviytymään niistä ja löytämään uusia tavoitteita. Toisaalta osa nuorista (10-20 %) ajautuu erilaisiin vaikeuksiin elämässään. Erilaisten kielteisten ratojen kehittyminen voi tapahtua monella tavalla. Tästä ovat esimerkkeinä toistuvat epäonnistumiset koulussa tai kielteiset kokemukset sosiaalisissa suhteissa. Nurmen (1995, 256-271) mukaan nuorten kielteisiin kehityskulkuihin tulisi puuttua erilaisin interventioin mahdollisimman pian. Rikollinen toiminta johtaa helposti kielteiseen kehitykseen nuoren elämässä. Nuorten rikos- ja riita-asioiden sovittelemisen voidaan katsoa olevan yksi varhainen ja ennaltaehkäisevä interventio katkaista tällainen kielteinen ja ei-toivottava kehityskulku.

3.1 Nuorten seuraamusjärjestelmä

Nuorella rikoksentekijällä tarkoitetaan henkilöä, joka on ollut 15-20 -vuotias rangaistavan teon tehdessään (Laki nuorista rikoksentekijöistä 1940/262, 1 §). Rikosoikeudellinen vastuu alkaa Suomessa 15-vuotiaana (Rikoslaki 1940/263, 3 luku, 1 §). Lastensuojelulaissa (1983/683) säädetään niistä toimenpiteistä, joiden alaiseksi alle 15-vuotiaat rikoksiin syyllistyneet lapset voidaan saattaa. Sosiaaliviranomaisten tulee esimerkiksi olla läsnä alle 18-vuotiaiden tekemien rikosten esitutkinnassa ja tuomioistuinkäsittelyssä (Lastensuojelulaki 1983/683, 15 §). Sosiaaliviranomaisten on erityisesti valvottava lapsen etua sekä mahdollisuuksien mukaan yhdessä huoltajien kanssa tuettava hänen kasvamistaan vastuullisuuteen. (Nuutila 1997, 196-197.) Alle 15-vuotiaat ovat lastensuojelutoimenpiteiden kohteena, ja 15-20-vuotiaat sekä lastensuojelutoimenpiteiden että rikosoikeudellisten seuraamusten kohteena. Lastensuojelullisissa toimenpiteissä ensisijaisia ovat avo- huollon tukitoimet. (Laitinen & Nyholm 1995, 21; Nuutila 1997, 196-197; Lastensuojelulaki 1983/683.)

Vaikka alle 15-vuotiaiden teot jäävät rankaisematta, eivät he silti jää vahingonkorvausvelvollisuuden ulkopuolelle. Vahingonkorvauslain (1974/412, 2 luku, 1-2 §) mukaan se, joka tahallisesti tai tuottamuksellisesti aiheuttaa toiselle vahingon, on velvollinen korvaamaan sen. Korvausvelvollisuus siirtyy lasten osalta vanhemmille vain siinä tapauksessa, että he ovat laiminlyöneet alaikäisen asianmukaisen valvonnan. Sovittelumenettelyyn voidaan ottaa myös alle 15-vuotiaiden lasten ja nuorten tekemiä rikoksia.

Suomessa on pyritty välttämään nuorten joutumista vankilaan, koska vankeustuomion suorittamisella on todettu olevan haitallinen vaikutus nuoren sosiaaliseen kehitykseen. Lainsäädännössämme on pyritty siihen, että nuoret joutuvat vankilaan vain kaikkein vakavimmista rikoksista. Lainsäädäntöömme onkin kirjattu monia tapoja, joilla pyritään välttämään nuorten joutuminen vankilaan. Esimerkiksi alle 18-vuotiaat voidaan jättää syyttämättä (Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 1997/689, 7 §) ja tuomitsematta (Rikoslaki 1889/39, 3 luku, 5 § 3 ja 4 mom.) väljemmin perustein. Alaikäisiä ei

myöskään saa tuomita ehdottomaan vankeusrangaistukseen ilman painavia syitä (Laki ehdollisesta rangaistuksesta 1989/992, 1 § 2 mom.).

Nuoruus on aina myös rangaistuksen vähentämisperuste. Yleisenä periaatteena on, että nuorille tuomitaan tavallista lievempiä rangaistuksia. Näin siksi, koska suuri osa nuorten rikollisuudesta johtuu lähinnä ymmärtämättömyydestä tai ajattelemattomuudesta. Jos alaikäistä päädytään rankaisemaan, hänet tuomitaan alennetulla rangaistusasteikolla, eikä hänelle voida tuomita elinkautista vankeusrangaistusta (Rikoslaki 1974/613, 3 luku, 2 §).

Tavallisin ja ensisijainen rangaistuslaji on sakko, ellei kyseessä ole törkeä rikos. Nuorten henkilöiden rankaisemisessa on osoittautunut ongelmaksi se, että heille tuomitut ja maksamatta jääneet sakot voidaan muuntaa vankeudeksi samojen sääntöjen mukaan kuin aikuistenkin sakot. Lainsäädäntömme yhtenä keskeisenä periaatteena on pidetty sitä, ettei nuorta suljeta rangaistuslaitokseen muuten kuin erittäin painavista syistä (Laki ehdollisesta rangaistuksesta 1989/992, 1 § 2 mom.). Tästä syystä nuorelle tuomittu sakko olisikin pääsääntöisesti syytä jättää muuntamatta vankeudeksi.

Ehdollisen tuomion valvonnalla (Asetus nuorista rikoksentekeijöistä 1942/1001, 1-3 §) ja henkilötutkinnalla (Oikeusministeriön päätös nuorista rikoksentekeijöistä 1943/310, 1 §) pyritään varmistamaan se, että nuoren sosiaaliin ongelmiin kiinnitetään riittävästi huomiota. Ehdollisesti tuomitun nuoren rikoksentekeijän on oltava koetusaikana valvonnan alaisena, paitsi jos oikeus on katsonut tuomitun ojentuvan ilman valvontaa. Valvonnan tarkoituksena on estää tuomittua tekemästä uutta rikosta ja tukea häntä hänen pyrkiessään elämään nuhteettomasti. (Asetus nuorista rikoksentekeijöistä 1942/1001, 3 §, 6-7 §.)

Henkilötutkinnat ovat yksi esimerkki hoitoajattelusta, joka erottaa nuoret omaksi erityisryhmäkseen. Katsotaan, että nuoriin rikoksentekeijöihin voidaan tehokkaimmin vaikuttaa kasvatuksellisin ja hoidollisin keinoin. Henkilötutkinnat ovat yksi nuoriin lainrikkoihin sovellettu erityiskeino. Henkilötutkinnan teko on sosiaalityötä. Se tehdään nuoresta rikoksentekeijästä, jos

rikoksesta seuraa ankarampi rangaistus kuin sakko tai kuusi kuukautta vankeutta. Henkilötutkinta voidaan tehdä myös muissa tapauksissa harkinnan mukaan. Käytännössä virallinen syyttäjä pyytää sosiaaliviranomaista tekemään henkilötutkinnan, jolla selvitetään tehdyn rikoksen vaikuttimia, nuoren rikosentekijän henkilöllisyyttä, hänen elämänvaiheitaan ja olojaan. (Oikeusministeriön päätös nuorista rikosentekijöistä 1943/310; Laitinen & Nyholm 1995, 58-59; Aaltonen 1998, 26.)

Esitutkinta on rikoksen oikeudellisen selvittelyn ensimmäinen vaihe. Esitutkintalain (1987/449, 2 §) mukaan poliisi- tai muu esitutkintaviranomainen suorittaa esitutkinnan, kun sille tehdyn ilmoituksen perusteella tai muuten on syytä epäillä, että rikos on tehty. Poliisiviranomainen suorittaa esitutkinnan myös alle 15-vuotiaiden tekemistä rikoksista. Tavallista on, että alle 15-vuotiaan kohdalla poliisi suorittaa niin sanotun suppean esitutkinnan. Lapsi voidaan ottaa kiinni ja hänet voidaan noutaa esitutkintaan. Lasta voidaan kuulustella rikoksen vuoksi menetetyin omaisuuden takaisin saamiseksi tai osallisten selvittämiseksi. Jos tiedot ovat muutenkin vaikeuksista saatavissa, ei kuulusteluun tule ryhtyä. Sosiaalilautakunnan edustajalla ja huoltajalla on mahdollisuus osallistua alaikäisen esitutkintaan. Alle 15-vuotiasta ei sen sijaan voida pidättää tai vangita. Rikosoikeudellista vastuuta on porrastettu 15 vuotta täyttäneiden kohdalla. 15-17-vuotiaita rikosentekijöitä kutsutaan laissa nuoriksi henkilöiksi.

Poliisin tehtävänä on oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksen turvaaminen, yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitäminen sekä rikosten ennalta estäminen, selvittäminen ja syyteharkintaan saattaminen. Poliisilain (1995/493, 1 luku, 1-2 §) mukaan poliisin on toimittava sovinnollisuutta edistäen, ja sovittelun ennaltaehkäisevä vaikutus on merkittävä sovitteluun lähettämisen peruste. 18 vuotta täyttäneiden nuorten tekemien rikosten esitutkinnassa noudatetaan pääsääntöisesti aikuisia koskevia sääntöjä. (Nuutila 1997, 196-202; Tasanto 2001.)

Sovittelussa tekijä ja uhri, asianomistaja, pyrkivät sovittelijoiden johdattamina tekemään molempia tyydyttävän ratkaisun, sovinnon. Tehtyyn sopimukseen sisältyy anteeksipyyntö ja yleensä rahallisia hyvityksiä tai työkorvauksia.

Asianomistajarikoksissa tapauksen käsittely jää useimmiten siihen. Virallisen syytteen alaisissa rikoksissa syyttäjä voi jättää syyttämättä ja tuomioistuimien tuomitsematta (Laki oikeudenkäynneistä rikosasioissa 1997/689). Joka tapauksessa sovinto otetaan huomioon rangaistuksen määräämisessä. Sovitut korvaukset vahvistetaan yleensä oikeudessa. (Nuutila 1997, 199-200.)

Syyttäjän syyteharkintaa säätelee laki oikeudenkäynneistä rikosasioissa (1997/689). Syyttäjän on nostettava syyte, kun on olemassa todennäköisiä syitä rikoksesta epäillyn syyllisyyden tueksi. Syyte voidaan kuitenkin jättää nostamatta, jos rikos on vähäinen, tekijä alle 18-vuotias ja jos oikeudenkäynti ja rangaistus olisivat kohtuuttomia ottaen huomioon osapuolten välillä saavutettu sovinto. Nuoruuden perusteella syyttämättä jättämisestä säädetään laissa (Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 1997/689, 7 §). Syyttäjä voi jättää alle 18-vuotiaan tekemästä rikoksesta syytteen nostamatta, jos teosta olisi odotettavissa sakkoa tai enintään kuuden kuukauden vankeusrangaistus. Lisäedellytyksenä on, että rikoksen katsotaan johtuneen pikemminkin ymmärtämättömyydestä tai harkitsemattomuudesta kuin piittaamattomuudesta lain kieltoja ja käskyjä kohtaan. Päätös syyttämättä jättämisestä on tällaisissa tapauksissa lähetettävä tiedoksi sosiaaliviranomaiselle, jotta se voi ryhtyä tarvittaviin viranomaistoimenpiteisiin. (Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 1997/689, 7 §; Jokela 1998, 136; Lindblad 2001.)

Virallinen syyttäjä voi myös jättää syytteen nostamatta, jos yleinen tai yksityinen etu ei muuta vaadi ja jos oikeudenkäyntiä ja rangaistusta on pidettävä kohtuuttomina tai tarkoituksettomina (Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 1997/689, 8 §). Tätä arvioitaessa huomioon otettavina seikkoina mainitaan tekijän ja asianomistajan välillä saavutettu sovinto tai muu tekijän toiminta rikoksen vaikutusten estämiseksi tai poistamiseksi, hänen henkilökohtaiset olonsa, rikoksesta hänelle aiheutuvat muut seuraukset, sosiaali- ja terveydenhuollon toimet tai muut seikat. Asianomistajarikoksissa, esimerkiksi vahingonteoissa ja luvattomissa käyttöönotoissa, sovittelun vaikutus on merkittävä, koska jos osapuolet pääsevät sovintoon ja

asianomistaja luopuu rangaistusvaatimuksestaan, ei syyttäjällä ole enää syyteoikeutta. (Jokela 1998, 136; Lindblad 2001.)

Rikoslaki (1889/39) säätelee perusteita, joilla rangaistus voidaan jättää tuomitsematta tai sitä voidaan lieventää. Sovittelu on mainittu rikoslain perusteissa (1996/1060, 3 luku, 5 §, 3 mom.), jotka poistavat teon rangaistavuuden tai vähentävät sitä. Lain mukaan tuomioistuimien saa jättää tuomitsematta rangaistukseen silloin, kun rangaistusta voi pitää tarkoituksettomana ottaen huomioon tekijän ja asianomistajan välillä saavutettu sovinto tai muu tekijän toiminta rikoksensa vaikutusten estämiseksi tai poistamiseksi tai sen selvittämisen edistämiseksi, tekijän henkilökohtaiset olot, rikoksesta tekijälle aiheutuvat muut seuraukset, sosiaali- ja terveydenhuollon toimet sekä lisäksi muut seikat. (Rikoslaki 1996/1060, 3 luku, 5 §, 3 mom.; 1976/466, 6 luku, 3 §, 3 mom.) Rikoslain (1990/769, 35 luku, 7 §) mukaan lievässä tai tavallisessa vahingontekorikoksessa syyte voidaan jättää ajamatta tai rangaistus tuomitsematta, jos tekijä on korvannut vahingon ja sitä voidaan pitää riittävänä seuraamuksena.

3.2 Nuorisoriikollisuudesta ja nuorten rikoksista

Nuoruus on usein elämän toimeliainta aikaa, johon osalla nuorista saattaa liittyä myös rikosten tekoa. Tyypillistä nuorten rikollisuudelle on, että se on pääosin lyhytaikaista, ja rikokset, joihin nuoret yleensä syyllistyvät, ovat suhteellisen lieviä. Suuri osa nuorten tekemistä rikoksista johtuu lähinnä ajattelemattomuudesta ja ymmärtämättömyydestä, ja niille on tyypillistä satunnaisen jännityksen ja toiminnan etsintä. (Aaltonen ym. 1999, 399-400.)

Tyypilliset nuorten tekemät rikokset liittyvät yleensä vapaa-ajan viettoon, alkoholiin ja ikärajoja koskeviin säädöksiin. Nuorille tyypillisiä rikoksia ovat varkaudet, ajoneuvojen luvattomat käyttöönotot, pahoinpitelyrikokset, näpistyksen, varastetun tavaran kätkemiset, rattijuopumukset, alkoholin luvaton hallussapito, ajo-oikeudetta ajo sekä ryöstö- ja vahingontekorikokset. Suurin osa rikoksentehtävistä on poikia.

Vain alle kymmenesosa syyllisiksi epäillyistä on tyttöjä. Huolimatta siitä, että perinteisen nuorisorikollisuuden muodot ovat miehisyttä korostavia, osallistuvat tytöt kuitenkin myös kaikkiin rikoksiin. Tytöt toimivat usein poikien avustajina. Tiettyihin tekoihin, kuten myymälävarkauksiin, tytöt syyllistyvät yhtä usein kuin pojat. (Aaltonen ym. 1999, 399-400.)

Valtaosa nuorten lainvastaisesta toiminnasta ei tule koskaan esimerkiksi poliisin tietoon. Tätä nimitetään piilorikollisuudeksi. Poliisitilastojen mukaan suomalaisten kaikkein rikosaktiivisin elämänvaihe on 15-20-vuotiaana. Aikuisikään saavuttaessa rikollisuudesta yleensä luovutaan. Vaikka nuoruus on kaikkein rikosaktiivisinta aikaa, tekevät aikuiset useimmissa rikoslajeissa enemmistön rikoksista. Iän ja rikosten määrän laskeminen heijastaa nuorten siirtymistä parisuhteeseen, perheen ja työelämän kontrollivaikutusten piiriin. Nuorilla miehillä siirtyminen ei tapahdu yhtä luonnollisesti kuin tytöillä. Tyttöjen pidäkkeet rikosentekoon ovat ylipäättään voimakkaammat, ja esimerkiksi kaveriryhmien vaikutus on tytöillä heikompi kuin pojilla. Perinteiset nuorisorikollisuuden muodot ovat miehisyttä korostavia. Tarkasteltaessa rikollisten tekojen määriä tilastojen valossa, nähdään, että teot kasaantuvat vähemmistölle. Pieni osa nuorista tekee valtaosan teoista. Lisäksi rikollisuuden eri muodot ovat yleensä yhteydessä toisiinsa. Koko nuorisoa ei siten pidä leimata rikolliseksi väestönosaksi. (Kinnunen 1998.)

Lapsena epäsosiaalisen käyttäytymisen aloittaneet joutuvat useammin rikolliselle uralle kuin vasta nuoruusiässä ensimmäiset rikokset tehneet nuoret. Mitä nuorempana lapsi syyllistyy ensimmäiseen rikokseen, sitä suurempi vaara hänellä on ajautua myöhemmin rikolliselle tielle. (Kemppinen 1997, 103.) Sanna Lindfors (1996) on koonnut nuorten rikollisuudelle eri tutkimuksissa nähtyjä syitä seuraavasti: perheen taloudelliset vaikeudet, toimimaton yksinhuoltajuus, huono isäsuhde, perheeseen liittyvät muut ongelmat, kontrollin puute, huono koulumenestys, rikollinen toveripiiri, yhteisyyden puute ja seikkailullinen mielenlaatu. Syyt nuorten rikolliselle käyttäytymiselle löytyvät siis usein lähiverkostosta. Perheen ihmissuhteiden laatu ja yleinen ilmapiiri ovat yhteydessä lapsen ja

nuoren kehitykseen. Sosiaalisen tuen puute johtaa korviketyytytyksen hakemiseen kaverisuhteista ja usein myös rikoksista. Vanhempien tuen puutetta voidaan jossain määrin kompensoida muiden läheisten aikuissuhteiden avulla. (Lindfors 1996, 34-37.)

3.3 Nuori lainrikkaja, elämäntapa ja persoonallisuus

Lapsuudesta aikuisuuteen siirtyminen on pyrkimystä persoonallisen identiteetin kehittämiseen sekä materiaalisen ja emotionaalisen itsenäisyyden saavuttamiseen siten, että omista teoista kyetään lopulta kantamaan vastuuta. Tässä ikävaiheessa koetellaan oikean ja väärän rajoja sekä otetaan riskejä jännityksen, nautinnon ja sosiaalisen statuksen saavuttamiseksi. Nuoren elämä voi muuttua rikolliseksi silloin, kun yhteys tavanomaiseen yhteiskuntaan katoaa. (Kinnunen 1998.) Elämäntapa muodostuu toisaalta yksilön ominaisuuksien, esimerkiksi persoonallisuuden, iän ja sukupuolen, ja toisaalta sosiaalisten tekijöiden, esimerkiksi yhteiskunnallisen aseman ja mahdollisuuksien, yhteisvaikutuksesta. Elämäntapaa ilmentävät yksilön asenteet, arvostukset, tavat, harrastukset, ammatinvalinta ja ystävyysuhteet - siis kaikenlaiset elämään liittyvät asiat. Nuorten elämäntapaan liittyy monenlaisten asioiden kokeilu, liikkuminen kaveriporukoissa ja kriittinen asennoituminen vanhempien edustamaa elämäntapaa ja auktoriteetteja kohtaan. (Alatalo 1995, 46.)

Persoonallisuuden ja rikosten teon välisestä yhteydestä ei ole saatu pysyvää, todellista tietoa, koska monet tärkeät osatekijät on jätetty tutkimusten ulkopuolelle. Yksikään nuori ei tee rikoksia tyhjiössä, persoonallisuutensa vääristymisen vuoksi. Jokaisen toimintaan vaikuttavat myös sosiaaliset suhteet, elämäntilanne ja toimintaympäristö. Rikoksia tekevät nuoret tiedostavat usein tekonsa olevan väärin yhteiskunnan normeja kohtaan. Nuoret ovat kuitenkin omaksuneet erilaiset normit alakulttuurien kautta. Tällä tavalla he pyrkivät selittämään tekoja

itselleen. Nuoruuteen voidaan katsoa liittyvän kapina yhteiskuntaa ja auktoriteetteja vastaan. (Alatalo 1995, 28, 130.)

Nuorten rikoksissa tulee esille nuorten rikoksille tyypillinen sosiaalisuus, sillä nuorten tekemät rikokset ovat usein niin sanottuja ryhmärikoksia. Tärkeämpää kuin rikosten tekeminen, on yhdessä tekeminen. Jännittävä ja juonikas rikos yhdistää joukkoa, antaa sille mielekkään toiminnan tavoitteen. Ryhmä antaa voimaa voittoa kiinnijäämisen pelon ja jännityksen. (Kääriäinen 1994, 45.) Impulsiivisuus eli mielihohteesta toimiminen ja lyhytjännitteisyys ovat sidoksissa nuoren aikaorientaatioon, jossa korostuu nykyhetken merkitys tulevaisuuden kustannuksella ja toiminnallisuus harkitsemisen sijasta. Tulevaisuus ja tekojen mahdolliset seuraukset eivät tällöin vaikuta toimintapäätökseen. (Laitinen & Nyholm 1995, 74.)

Juha Kääriäinen (1994, 41) on jakanut nuoret rikosentekijät rikosten laadun mukaan nuoriin seikkailijoihin ja nuoriin lainrikkojiin. Nuoret seikkailijat syyllistyvät pääasiassa ei-suunnitelmallisiin nuorisoriikoksiin, ja nuoret lainrikkojat suunnitelmallisesti toteutettuihin rikoksiin. Ei-suunnitelmalliset nuorisoriikokset ovat tyypillisesti sellaisia, joissa nuori on tehnyt tekonsa yhdessä muiden nuorten kanssa. Tekoa ei ole etukäteen suunniteltu, sen avulla ei ole saavutettu merkittävää taloudellista hyötyä, eikä välitöntä kiinnijäämistä ole onnistuttu välttämään. Nuoret seikkailijat esimerkiksi varastavat autoja, joilla ajelevat ympäriinsä, juovat olutta ja pitävät hauskaa. Tyypillisiä ovat myös pienet omaisuusrikokset. Nämä nuoret ovat yleensä varattomista kodeista, joiden vanhemmilla ei ole varaa kustantaa esimerkiksi autoilu- tai muita harrastuksia. Rikokset heijastavat paitsi seikkailumieltä myös pyrkimystä kollektiivisesti kieltää ja kääntää nurin sellaiset aikuisten ja menestyneiden nuorten arvot, joiden kunnioittamisesta ei heille itselleen tunnu olevan mitään hyötyä. Suunnitelmallisesti tehdyt rikokset ovat yhdessä muiden nuorten kanssa tehtyjä etukäteen suunniteltuja tekoja, joiden avulla pyritään taloudelliseen hyötyyn ja onnistutaan usein välttämään välitön kiinnijääminen. Nämä nuoret ovat joutuneet nuorella iällä tekemisiin vanhempien lainrikkojien kanssa ja ovat osittain tietoisia rikollisen uran valinnasta, joten kehityskulku ammattimaisiksi rikollisiksi on alkanut. (Kääriäinen 1994, 60.)

Epäsosiaaliset lapset tulevat usein niistä perheistä, joiden tarjoama taloudellinen ja henkinen perusturva on heikko. Taloudellisten suhdanteiden ja rikkonaisen perhetaustan yhdessä aiheuttamasta kausaliteetista ei kuitenkaan aina ole kysymys. Joku lapsi selviää kolhuista, toinen vastaavanlaisissa olosuhteissa varttunut ei. Yksinhuoltajien lapset ovat yliedustettuina, kun kiinnitetään huomio psykiatriseen hoitoon, tarkkailuluokille, koulukoteihin ja esimerkiksi nuorisovankilaan joutuneiden lasten ja nuorten perhetaustaan. Yksinhuoltajuus ei sinänsä tuota epäsosiaalista käyttäytymistä tai nuorisoriikollisuutta, mutta on selkeästi yksi riskitekijä, vaikkei varsinainen selittäjä olekaan. Yksinhuoltajaperhe on tavallista ydinperhettä heikommassa asemassa juuri tuen tarjoamisessa ja vastuun jakamisessa etenkin, jos yksinhuoltajaperheen muu sosiaalinen verkosto on heikko. (Mahkonen 1993, 23.)

3.4 Nuoruuden ryhmäytyminen

Tutkiessamme sovittelua ja sen merkitystä nuorille emme voineet sivuuttaa nuoruuden ryhmäytymistä, alakulttuuriteoriaa. Sovittelun tarkoitus on tehdä rikos ymmärrettäväksi, kun taas alakulttuuriteorian pyrkimyksenä on ymmärtää ja selittää nuorten rikollista käyttäytymistä.

William Sanders (1981, 77-78) on kehitellyt nuoruuden alakulttuuriteorian pyrkimällä luomaan uuden teoreettisen viitekehyksen integroimalla siihen soveltuvin osin muiden teorioiden elementtejä. Sosiaalisen kontrollin teoria keskittyy yksilön sosiaaliseen elämään ja kysyy, miten sosiaalinen kontrolli toimii. Sosiaalisen oppimisen teoria tarkastelee rikollisen käyttäytymisen muilta oppimista. Leimaamisteoria keskittyy rikollisuuden synnyttämään sosiaaliseen reaktioon. Pyrittäessä ymmärtämään ja selittämään nuorten rikollista käyttäytymistä tulee erotella ja huomioida kolme tekijää. Nämä ovat rikoksen teon tilanne, rikollisuutta tuottava sosiaalinen organisaatio ja rakenne sekä nuoren yhteiskunnallinen asema ja mahdollisuudet. (Iivari 1996, 29, 35.)

Nuoruuden alakulttuuriteoria nuorisorikollisuuden selittäjänä korostaa ensimmäiseksi tilannelähestymistapaa. Huomio kohdistuu rikollisuuden ja ei-rikollisuuden mahdollistavaan tilanteeseen ja rikostapahtuman olosuhteisiin. Rikoksen teon sosiaalisissa olosuhteissa tärkeäksi tulee sosiaalisen tilanteen käsite. Nuorten rikokset tapahtuvat useimmiten sosiaalisissa olosuhteissa ja elämänympäristöissä, jotka poikkeavat aikuisten vastaavista ympäristöistä. Rikoksen teon sosiaaliset olosuhteet ovat siten avoimempia rikosten tekemiselle. Avoimet tilanteet ovat epävirallisia, kuten julkiset tilat, nuorten "bailut" ja katu, jolloin myös herkemmin ajaudutaan rikoksiin.

Toiseksi on tärkeää tarkastella, mikä sosiaalinen organisaatio tai sosiaalinen rakenne tuottaa nuorisorikollisuutta ja mitkä tekijät johtavat rikollisuuteen. Sosiaalisella organisaatiolla tarkoitetaan tässä niitä sekä virallisia että epävirallisia sosialisaatio-, kontrolloi- ja auttamisjärjestelmän instituutioita ja yhteisöjä. Sosiaalisella rakenteella taas tarkoitetaan niitä sosiaalisia suhteita perheeseen ja vertaisryhmiin, jotka muokkaavat primaaristi ja välittömästi nuorten käyttäytymistä.

Kolmanneksi korostetaan sitä, kuinka tärkeää on tarkastella nuorten elämäntilannetta laajemmin yhteiskunnallisena ilmiönä. Tässä tarkastellaan nuorten sosiaalisia lähtökohtia, perheen tilannetta, taloudellista riippuvuutta, yhteiskunnan instituutioiden vaikutusta, laitoshistoriaa, nuorten asemaa koulutus-, asunto- ja työmarkkinoilla. (Sanders 1981, 81-83, 94-95; Iivari 1996, 35-37, 39-40.)

Nuorisorikollisuuden tarkasteleminen alakulttuurikäsitteen valossa vaatii tutkimaan rikostapauksia nuorten elämäntilanteen yhteydessä, nuoruuden sosiaalisena funktiona. Tällöin voidaan havaita, että rikos ehkä ilmaisee ja edustaa symbolisella tasolla koko nuoruuden syrjäytymistä ja kollektiivista vieraantumista. Se ilmentää yhteiskunnallista osattomuutta, jolloin rikos on symbolinen reaktio sosiaaliseen osattomuuteen. Rikoksen kautta nuoret etsivät omaa identiteettiään ja asemaansa yhteisössä. Tämä ilmenee muun muassa tarpeena toteuttaa itseään ja olla "hyvä ja menestyvä jossakin". Oleellista alakulttuuriteoriassa rikosilmiön

ymmärtämisen kannalta on rikoksentekijän näkeminen laajemmassa ja yhä monimutkaisemmaksi käyvässä yhteiskunnallisessa viitekehyksessä. Nuoret nähdään omana kansalaisryhmänä, jolle on varattu marginaalinen sosiaalinen asema. (Iivari 1996, 37-40.)

3.5 Nuorisorikollisuuden puuttuminen

Rikoslainsäädäntöön perustuva puuttuminen nuorten rikoksiin on useimmiten puuttumista hänen ilmentämäänsä käytökseen, joka yleensä on vain näkyvä muoto jostain syvemmästä problematiikasta. Tällainen ongelmien korjaaminen voidaan luokitella usein hyödyttömäksi pintatasoon puuttumiseksi. Varsinainen muutokseen johtava väliintulo vaatii paljon työtä sekä tietoa nuoresta ja hänen taustastaan. (Lindfors 1996, 13.)

Nuorten ongelmakäyttäytymistä pyritään hoitamaan, sosiaalistamaan ja ennaltaehkäisemään ongelmia yhteiskunnallisten instituutioiden toimesta. Auttamis- ja kontrollitoiminnalle on ominaista toiminnan ulottaminen lähelle nuorten sosiaalista verkostoa esimerkiksi etsivän työn ja alueellisten projektien keinoin. Tällainen instituutioiden kohdistama toiminta ei välttämättä ole ongelmatonta sen monista hyödyistä huolimatta. Aikuisyhteiskunnan viralliset ja epäviralliset kontrollitahot ottavat harvoin huomioon nuorison oman näkökulman. Erilaisten auttamis- ja kontrollitahojen tulisi olla tietoisia siitä, mitä nuoret ajattelevat ja miksi he toimivat tietyllä tavalla. Usein viranomaisten toimintaa ohjaavat liikaa juridis-hallinnolliset määräykset. (Nyqvist 1995, 73.)

Nykyajan nuoret joutuvat yhä useammin tekemään elämänsä valintoja tilanteessa, missä tiukat säännöt ja perinteet eivät ole ohjeena. Sosialisatioprosessi on monimutkaistunut, sillä nuoret joutuvat ratkaisemaan itsenäisesti sen, mikä on heille parhaaksi. Tämä merkitsee sekä uusia mahdollisuuksia että uusia vaikeuksia. Yhteiskunta vastaa nuorten ongelmiin monin erilaisin kontrolli-instituutioin. Ongelmanuorten hoidosta ja rangaistuksista ollaan montaa mieltä. Yhteiskunnassa hätä ja

auttaminen eivät aina kohtaa. Tähän ovat yhtenä syynä pirstoutuneet ja koordinoimattomat, sektoroituneet organisaatiot.

Aikuisten näkökulmasta katsottuna nuoriso-ongelman lähtökohtana on ei-toivottu käyttäytyminen, jota pyritään kontrolloimaan eri tavoin. Nuorten ongelmat sitä vastoin liittyvät siihen, miten nuoret voivat ja mitä he itse pitävät ongelmina. Aikuisten vastuu ei saisi rajoittua pelkästään kontrolliin. Aikuisten tulisi olla myös rinnalla kulkijoita, kuuntelijoita, neuvojia ja tukijoita. Nuorten ei ole aina helppoa lähestyä auktoriteetteja ongelmissaan. Nuoret tarvitsevat turvallisia ja luotettavia aikuisia sekä kasvattajina että viranomaisina. (Nyqvist 1995, 75-76, 85.)

Nuorisorikollisiin puuttuvien toimenpiteiden tehokkuudesta on kiistelty pitkään. Useat nuorisorikollisten hoitoa koskevat tutkimukset ovat päätyneet toteamukseen, että kuntouttamistoimenpiteet ovat olleet tehottomia. Joissakin selvityksissä puolestaan esitetään, että positiivisia vaikutuksia on syntynyt tietyillä toimenpiteillä tietyssä ympäristössä tiettyihin rikollisiin. Eino Niemelän (1994) nuorisorikollisten hoitoa koskevien erilaisten toimenpiteiden tehokkuutta tutkimusten valossa selvittäneen raportin mukaan oppimista ja terapiaa korostavat toimenpiteet olivat nuorisorikollisuuden vähentämisessä tehokkaimpia toimenpiteitä. Nuorisorikollisia tulisi siis opettaa ajattelemaan loogisesti, objektiivisesti ja rationaalisesti. Heidä pitäisi Niemelän (1994, 11, 58-62) mukaan opettaa ajattelemaan ja analysoimaan seurauksia ennen toimintaa. Keskeistä on myös opettaa nuorisorikollisille ihmissuhdetaitoja ja toisten ihmisten arvojen, käyttäytymisen ja tunteiden ymmärtämistä. Heidän tulisi tiedostaa, miten oma käyttäytyminen vaikuttaa muihin ihmisiin ja miksi toiset ihmiset reagoivat heidän käyttäytymiseen sillä tavalla kuin tekevät.

Niemelän (1994) raportin perusteella voidaan siis hyvin olettaa, että sovitteluprosessiin sisältyvällä uhrin kohtaamisella on merkitystä nuorelle. Juha Kääriäisen (1994, 283) rikoksenuusijoita koskevan tutkimuksen mukaan rikoksentehtäjien kohdalla tulee välttää nöyryyttäviä ja häpäiseviä reaktioita. Nöyryyttävä reaktio antaa rankaisun

kohteena olleelle hyvän syyn kieltää rankaisevan instituution edustamat arvot ja toimintasäännöt.

Nuorten tekemiin rikoksiin on puututtava, nuorten perheitä tulisi tukea ja nuorten rangaistuksia tulisi muuttaa hoidollisempaan suuntaan. Nuorille on annettava rajoja, rakkautta ja huolenpitoa. Nuorten rikoksissa huomio tulee kohdistaa kasvatukseen, nuorten heitteillejättöön, rajojen asettamiseen ja koveneviin arvoihin. Lisäksi on kiinnitettävä huomiota ydinperheen pirstoutumiseen, koululaitokseen, päiväkoteihin, neuvoloihin, oikeuskasvatukseen ja väkivaltaviihteeseen. Olisi löydettävä uusia toimintatapoja, lisättävä yhteistoimintaa, ennaltaehkäisyä ja avohuollollisia toimenpiteitä, ja kiinnitettävä huomiota toimenpiteiden nopeuttamiseen ja niiden aientamiseen sekä perheiden tukemiseen. Luettelo on tarkoituksellisen pitkä, ja siitä on nähtävissä, kuinka monella tasolla ja taholla ennaltaehkäisevää ja korjaavaa työtä pitäisi ja voidaan tehdä. Avainsana on reagoiminen, siis seuraamus. Lasten epätoivottavana pidettävään käyttäytymiseen on aina puututtava. Mitä nopeammin reagoidaan, niin sen parempi. Vaihtoehtoisten konkreettisten preventiivitoimien käyttöönotto ja lasten huoltajien integroituminen toimintaan ovat ensisijaisia lähtökohtia pyrittäessä pois kaavamaisista työtavoista. (Mahkonen 1993, 8, 116-117.)

4 MITÄ SOVITTELU ON?

Termiä sovittelu on yleismerkityksessään yleensä käytetty ristiriidan ratkaisuprosessista, johon liittyy puolueettoman kolmannen osapuolen mukaantulo tarkoituksena rohkaista vapaaehtoista sopimista osapuolten välillä. Nykyisin on suuntana puhua rikosten sovittelun yhteydessä niin sanotusta korjaavasta oikeudesta (restorative justice) eli restoratiivisesta oikeudesta. Euroopan neuvoston ministerikomitean suosituksessa rikosasioiden sovittelu määritellään prosessiksi, jolla uhrille ja rikosentekijälle (rikoksesta syytetylle tai syylliseksi epäillylle) tehdään mahdolliseksi osallistua vapaaehtoiselta pohjalta aktiivisesti rikoksesta aiheutuvien asioiden ratkaisemiseen puolueettoman kolmannen osapuolen eli sovittelijan (palkatun tai vapaaehtoisen) avulla. Osapuolina voivat olla siis uhri ja rikosentekijä. Mukaan voidaan ottaa myös heidän sukulaisiaan tai muita yhteisön tukihenkilöitä. Kaikissa tapauksissa on olennaisen tärkeää, että sovittelija on puolueeton ja että osallistuminen on vapaaehtoista. (Mediation in penal... 1999, 12-13.)

Sovittelua voidaan myös määritellä ja kuvata monella eri tavalla riippuen lähestymistavasta. Anne Aaltonen (1998, 13) määrittelee sovittelun seuraavasti:

”Sovittelulla tarkoitetaan rikos- tai riita-asioiden siirtämistä toistaiseksi pois rikosprosessuaalisesta käsittelystä. Saavutettu sovinto saattaa vaikuttaa siten, että tapausta ei enää käsitellä oikeusprosessissa. Näin tapahtuu tavallisimmin asianomistajarikoksissa, joskus myös virallisen syytteen alaisissa rikoksissa tietyin edellytyksin. Virallisen syytteen alaisissa rikoksissakin soviteltu tapaus voidaan ottaa huomioon rangaistuksen mittaamisessa ja korvauksia käsiteltäessä.”

Sovittelun määrittely riippuu myös siitä, mistä näkökulmasta sitä lähestytään. Esimerkiksi Mark Umbreit (1989, 99-100) määritelmä sovittelusta kuvaa osuvasti sovittelun sisältöä:

”Sovittelu on epävirallinen, mutta strukturoitu prosessi, jossa yksi tai useampi riidan osapuoli kolmannen puolueettoman osapuolen (sovittelijan) avustamana puhuu konfliktista ja

neuvottelee hyvityksestä. Sovitteluun osallistuminen perustuu osapuolten vapaaehtoisuuteen ja henkilökohtaiseen vuorovaikutukseen.”

Suomalaisessa rikos- ja riita-asioiden sovittelujärjestelmässä sovitellaan tällä hetkellä pääasiassa rikosasioita. Sovittelua harjoitetaan kuitenkin monissa muissakin yhteyksissä ja monin eri tavoin. Riita-asioita sovitellaan tuomioistuinkäsittelyn yhteydessä, kuluttajien ja elinkeinonharjoittajien välisiä riitoja pyritään ratkomaan erilaisin sovittelumenettelyin tuomioistuinkäsittelyn välttämiseksi, sovittelua toteutetaan kouluissa ja perheasiain sovittelulle on luotu omat instituutionsa. (Mielityinen 1999, 1; Iivari 2000.)

Rikos- ja riita-asioiden sovittelussa ei ole kyse puhtaasta ei-oikeusmuotoisesta sääntelystä, vaan jonkinlaisesta pyrkimyksestä vähentää oikeusmuotoista kontrollia. Rikosten oikeuskäsittelylle alettiin Suomessa suunnitella vaihtoehtoa 1980-luvulla. Sovittelu nähtiin sopivaksi vaihtoehdoksi seuraamusjärjestelmän rankaisulliselle luonteelle. Sovittelun tarkoituksena on etsiä vaihtoehtoja ristiriitatilanteiden ratkaisemiseksi virallisen oikeusjärjestelmän ulkopuolella. Virallisesti sovittelu voi olla tuomioistuimen vaihtoehto vain asianomistajarikoksissa tai riita-asioissa. Virallisen syytteen alaisissa rikoksissa onnistunut sovittelu voidaan ottaa huomioon lieventävänä asianhaarana. (Laitinen & Nyholm 1995, 61-62.)

Sovittelun ideana on lisätä kansalaisyhteiskunnan autonomiaa ja yhteisön piirissä tapahtuvaa ongelmanratkaisua sen sijaan, että asiat jätettäisiin oikeusmuotoisen kontrollin varaan. Sovittelusta ei ole muodostunut vain kansalaisyhteiskunnassa tapahtuvaa toimintaa. Sovittelutoiminta on usein organisoitu sosiaalitoimen yhteyteen. Toteutuneet ratkaisut edustavat sellaisia sovittelun tyyppejä, joissa hallinnollisilla järjestelmillä on kuitenkin merkittävä rooli. Näin ollen sovittelu on osittainen vaihtoehto virallisjärjestelmälle. Poliisi- ja syyttäjäviranomaisilla on merkittävä rooli sovitteluprosessin käynnistymisessä. Tässä onkin eräs ei-oikeusmuotoisen sääntelyn kehittämisen ongelma: kuinka saada kansalaisia aktivoitua itse ottamaan yhteyttä epäviralliseen järjestelmään. Koko toiminnan järjestämisessä on keskeinen rooli kunnallishallinnolla. Näin ollen sovittelu tarjoaa

vaihtoehdon tuomioistuintoiminnolle virallisen järjestelmän puitteissa. Sovittelutoiminnan tulosta voidaan pitää kuitenkin hyvänä, jos sen kautta pystytään ehkäisemään alkamassa oleva rikollinen ura ja saadaan tekijä ymmärtämään tekonsa vaikutukset. (Laitinen & Nyholm 1995.) Sovittelun tavoitteita ja sisältöä käsittelee yksityiskohtaisemmin Suomen Sovittelun Tuki ry:n ja Stakesin vuonna 1999 julkaisema Rikos- ja riita-asioiden sovittelijan opas.

4.1 Sovittelun teoreettinen tausta, historia ja nykytilanne

Kylä- ja heimokokoukset ovat yhteisön vanhoja tapoja ratkaista jäsentensä välisiä riitoja ja rikoksia. Ne ovat vieläkin käytössä esimerkiksi kehitysmaissa. Kylä- ja heimokokoukset edellyttävät vahvaa tiivistä yhteisöä, eivätkä ne ole yleensä käyttökelpoisia nykyaikaisessa yhteiskunnassa. Yleensä ne suosivat yhteisön etua. Ne edeltävät länsimaista oikeudenkäyttöä ja ovat olleet inspiraation lähteenä monille nykyaikaisille sovitteluorganisaatioille. Nykyiset sovitteluorganisaatiot pyrkivät hyödyntämään heimokokouksen hyviä puolia tavalla, joka on sopuoinnussa modernien yhteiskuntarakenteiden ja laillisesti tunnustettujen yksilön oikeuksien kanssa. (Mediation in penal... 1999, 6.)

Sovittelun historia osoittaa, että Suomessa sovittelukokeilujen tarvetta argumentoidessa kritiikin kärki kohdistettiin pääasiassa viralliseen kriminaalipolitiikkaan ja tuomioistuimien persoonattomaan tapaan käsitellä rikosasioita. Vaikka ihmiset ovat kautta aikojen sopineet erilaisia konflikteja keskenään, ensimmäiset varsinaiset rikosten ja riitojen järjestetyt sovitteluorganisaatiot aloittivat toimintansa Yhdysvalloissa 1970-luvulla. Sovittelun ensimmäinen tuleminen tapahtui 1970-luvun taitteessa Yhdysvalloissa ja Kanadassa, joissa ryhdyttiin ratkomaan lähinnä nuorten tekemiä rikoksia. Vaihtoehtojen tarvetta perusteltiin esimerkiksi tuomioistuinten kapasiteetin rajallisuudella, ”jutturuuhkalla”, korkeilla kustannuksilla ja rikollisuuden lisääntymisellä. 1980-luvulla sovittelun ja vaihtoehtoisen konfliktinratkaisun idea ja käytännön toiminta

levisi Yhdysvalloista muihin maihin. Suomessa ensimmäiset signaalit vaihtoehtoisesta kriminaalipolitiikan tarpeesta kuultiin jo 1970-luvun lopulla. Tuolloin ne eivät vielä saaneet laajemmin vastakaikua. (Järvinen 1993, 29.)

Virallisen järjestelmän yhdeksi innokkaimmaksi kritisoijaksi ja vaihtoehtojen puolesta käydyn keskustelun avaajaksi voidaan nimetä norjalainen Nils Christie. Christien (1977, 7-8; 1983, 79-85) mukaan rikoksen uhri on kaksinkertainen häviö. Ensin hän joutuu rikoksen uhriksi, eikä saa sitten itse mahdollisuutta osallistua oman asiansa hoitamiseen. Uhrin sijasta valtio osoittaa paheksuntaa ja edustaa häntä prosessissa, eli tuomioistuimien on varastanut häneltä konfliktin. Tekijän tulisi hyvittää ja korvata tekonsa uhrille ja koko yhteisölle eikä valtiolle. Kysymys on olosuhteiden järjestämisestä sellaisiksi, että tavalliset ihmiset voisivat osallistua heitä koskevien asioiden käsittelyyn, eivätkä he jäisi vain sivusta seuraajiksi. Olennaista Christien (1977, 7-8; 1983, 79-85) mukaan on edetä kohti ratkaisuja, jotka pakottavat asianosaiset vallankäytön sijaan kuuntelemiseen, käskyjen sijaan etsimään kompromisseja, käyttämään ratkaisuja, jotka rohkaisevat korvaamiseen koston sijaan eli rohkaisevat ihmisiä tekemään toisilleen pahan sijasta hyvää.

Suomessa rikosten ja riitojen sovittelutoiminta aloitettiin ensimmäiseksi kokeiluprojektina Vantaalla vuonna 1983. Sovitaan –projektiksi nimetty projekti oli Suomen Akatemian, kirkon ja Vantaan kaupungin viranomaisten yhteistyöhanke. Sovittelulla haluttiin kiinnittää huomiota Suomen korkeisiin vankilukuihin, vaihtoehtojen puutteeseen rikoksen kohtaamistavoista sekä kritisoida virallista rikosoikeusjärjestelmää. Kokeiluprojektissa käytettiin vapaaehtoisia sovittelijoita. Vapaaehtoistyön keskeinen asema näkyi suomalaisessa sovittelujärjestelmässä edelleen. (Mielityinen 1999, 1-2.) Sovittelijoiden rooli oli lähinnä neutraali välittäjän ja myötävaikuttajan rooli (Iivari 1988, 23). Sovittelukokeiluja käynnistyi tämän jälkeen muissakin isoissa kaupungeissa eri puolilla Suomea, ja toiminta laajeni nopeasti myös joihinkin pienempiin kuntiin.

Erilainen sovittelutoiminta elää maailmalla parhailaan voimakasta uutta tulemista. 1990-luku on tuonut sovitteluun uusia aluevaltauksia. Näitä ovat laajennettu perhesovittelu, koulusovittelu ja suurimittaisten liike-elämän konfliktien sovittelumenettely asianajajien toimesta. (Iivari 2000, 2.) Aiemmin tarkastellulla Christien (1977; 1983) kritiikillä on ollut suuri merkitys suomalaisen sovitteluliikkeen, erityisesti rikossovittelumenettelytavan syntyyn ja sisältöön. Christien näkemykset ennakoivat jo tuolloin myös muita tulevaisuuden sopimismenettelyjä ja tapoja. Aiemmin mainittujen ja tässä tutkimuksessa käsiteltävän rikossovittelumenettelyn lisäksi on olemassa niin sanottu kuluttajariitojen sovittelumenettely, ja uusimpana tulokkaana on sosiaaliasiamiesjärjestelmä. Kaikissa näissä on perimmältään kysymys jonkinlaisesta eri osapuolten näkemysten ja konfliktien yhteensovittamisesta ja ratkaisutavan etsimisestä, sovittelusta.

Tällä hetkellä rikosten ja riitojen sovittelujärjestelmä on koko maassa valtakunnallisena kehittämiskohteena. Oikeusministeriö päätti käynnistää vuonna 1999 kaksivuotisen kokeilun, jonka tarkoituksena on nopeuttaa nuorten henkilöiden tekemien rikosten sovittelua, tutkimista, tuomioistuinkäsittelyä ja nuorisolle soveltuvien seuraamusten täytäntöönpanoa. Kokeilu toteutetaan muutamassa maamme kaupungissa. Nuorten vaihtoehtoisten seuraamusten kehittämistä jatketaan edelleen. (Mahkonen 2000, 19.)

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti vuonna 2000 tavoite- ja toimintaohjelmansa mukaisesti selvityshenkilön nuorten henkilöiden tekemien rikosten sovittelun kehittämiseksi (Stakes tiedote... 2000.) Selvityshenkilö kartoitti sovittelun laajuuden, kustannukset, tarpeen sekä organisoinnin Suomessa. Samalla hän tutki ja arvioi velkaneuvontamallin ja muiden mallien käyttökelpoisuutta sovittelussa. Kolmantena tehtävänä selvityshenkilöllä oli ehdotuksen laatiminen sovittelutoiminnan järjestämisestä niin, että se kattaa koko maan. (Rikosuhri 2000, 23.) Selvitystyön tuloksena julkaistussa raportissa esitetään sovittelun sääätelyä lailla sekä toiminnan rahoitusta valtion toimesta. Kansalaiset eivät ole yhdenvertaisessa asemassa palvelujen saatavuuden suhteen, koska paikkakunnittain

vaihdellen sovittelua ei ole saatavilla tai se on sidottu ikärajoihin. Sovittelu on myös järjestetty hyvin eri tasoisesti ja se vaihtelee sisällöltään paikkakunnasta riippuen. Selvityshenkilön esityksen mukaan sovittelupalvelun tuottamisesta vastaisivat kunnat yhdessä lääninhallitusten kanssa sosiaali- ja terveysministeriön toimiessa toiminnan ylimpänä valvojana ja ohjaajana. (Iivari 2001a; 2001b.)

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti syksyllä 2001 sovittelun valtakunnallistamistyöryhmän, jonka tehtävänä on tehdä esitys sovittelun säätelytarpeesta ja rahoituksesta. Työryhmä selvittää sovittelun järjestämiseen liittyvät kysymykset, esimerkiksi sovittelijoiden nimeämisen, sovittelijalle asetettavat edellytykset, sovittelutoiminnan valvonnan sekä sen, kuka ohjaa tapaukset sovitteluun ja kuka viimekädessä päättää siitä, soveltuuko tapaus sovitteluun.

Tällä hetkellä palvelun heikko saatavuus asettaa kansalaisia eriarvoiseen asemaan. Perustuslain (1999/731, 6 §) mukainen yhdenvertaisuussäännöstö ei toistaiseksi toteudu sovittelun osalta. Sovittelun sisältöä ja substanssia määrittelee vuonna 1999 julkaistu Euroopan neuvoston ministerikomitean suositus rikosasioiden sovittelusta (Meditation in penal...1999). Sosiaali- ja terveysministeriö tuotti vuonna 2000 rikosten ja riitojen sovittelua koskevan uuden esitteen (ks. liite 2), jossa esitellään sovittelun kohdetta ja sisältöä.

4.2 Sovittelun tarkoitus ja merkitys

Sovittelun tarkoitus on tehdä rikos ymmärrettäväksi. Rikoksen tekijän ja uhrin kohdatessa tapahtuneesta keskustelemisen oletetaan auttavan osapuolia ymmärtämään toisiaan paremmin. Rikoksen tekijä joutuu selkeämmin vastuuseen teostaan ja hänen oletetaan ymmärtävän paremmin, mitä on aiheuttanut. Tähän kohtaamiseen liittyy kasvatuksellinen malli, jolla tekijää opetetaan kantamaan vastuuta teoistaan ja huomaamaan, ettei kaikesta selviä rahalla. (Heiskanen 1988, 33.)

Nuorille ja lapsille sovittelu merkitsee kasvun paikkaa ja mahdollisuutta. Se voi kehittää nuoren lainrikkojan

vastuuntuntoa ja ehkäistä mahdollisesti muuten alkavaa rikoskierrettä. Tähän pääsemiseksi sovittelu tarjoaa seuraavat keinot:

1. Nuori kohtaa tekonsa uhrille aiheuttamat seuraukset ja joutuu ottamaan itse vastuun teostaan.
2. Sovittelussa nuori voi käsitellä ja ratkaista aiheuttamia ongelmia hyväksyttävällä tavalla. Sovittelu tarjoaa mahdollisuuden oppimiseen.
3. Sovittelu antaa nuorelle mahdollisuuden hyvittää, korvata ja korjata tehty vahinko tai vääryys. Tällä on myönteistä merkitystä nuoren itsetunnon kannalta. (Rikos- ja riita-asioiden sovittelijan opas 1999, 14.)

Ida Mielityisen (1999, 157) mukaan joillekin rikoksen tekijöille sovittelun keskeisin anti oli mahdollisuus oikeudenkäynnin ja sakkojen välttämiseen. Osa sovittelusta nuorista piti sovittelun parhaimpana antina mahdollisuutta toisen osapuolen kohtaamiseen sekä sovinnon tekemisen, mikä tarkoitti enemmän kuin pelkän sopimuksen syntymistä. Jotkut näkivät sovittelun keskeisimmäksi tavoitteeksi ”asian saattamisen pois päiväjärjestyksestä”. Kaikki Mielityisen (1999) haastateltavat kokivat sovittelun miellyttävämpänä menettelynä kuin kuvitellun oikeudenkäynnin. Osapuolia viehätti erityisesti sovittelun ihmissläheisyys sekä vähäinen byrokratia ja virallisuus. Kun sovittelussa ei päästy sovintoon, eikä tapahtumista saavutettu yhteisymmärrystä, asia haluttiin antaa objektiiviseksi koetun tuomioistuimen päätettäväksi.

Sovitteluprosessiin osallistuvan uhrin on mahdollista saada henkilökohtainen anteeksipyyntö ja selitys rikosentekijältä sekä ilmaista omat tunteensa. Tämä auttaa usein lieventämään vihaa ja pelkoa, ja edistää näin toipumista. Lisäksi uhri pystyy sovittelussa neuvottelemaan hyvityksestä kokonaisvaltaisemmin omien tarpeittensa mukaan. Uhri voi saada realistisemman käsityksen rikosentekijästä ja tämän käyttäytymisestä. Jotkut uhrit saattavat reagoida rikosentekijän halukkuuteen ottaa vastuu rikoksesta ilmaisemalla halunsa anteeksiantoon. (Mediation in penal... 1999, 10.)

Sovittelu antaa mahdollisuuden tuoda yhteisön lähemmäksi rikosoikeusjärjestelmää käyttämällä vapaaehtoisia sovittelijoita paikallisesta yhteisöstä ja lähiyhteisön elinten toteuttamia ohjelmia, jolloin ne, joita rikos suoranaisesti koskettaa, osallistuvat siihen. Yhteisön osallisuus saattaa myötävaikuttaa siihen, että yleisö ymmärtää paremmin rikoksen, ja tämän seurauksena yhteisöä voidaan rohkaista tukemaan uhreja, rikosentekijöiden kuntoutusta ja rikollisuuden ehkäisyä. (Mediation in penal... 1999, 10.)

Sovittelu osoittaa, että uhrin, rikosentekijän ja koko yhteiskunnan etujen turvaaminen eivät ole ristiriidassa keskenään. Yhteiskunnan kannalta rakentavat ratkaisut hyödyttävät kaikkia osapuolia. Sovittelun sovitteleva luonne voi auttaa rikosoikeusjärjestelmää täyttämään erään perustavoitteen, nimittäin osaltaan vaikuttamaan rauhallisen ja turvallisen yhteiskunnan luomiseen palauttamalla tasapaino ja rauha rikoksen jälkeen. (Mediation in penal...1999, 10.)

4.3 Sovittelun ja sosiaalityön tavoitteet

Sosiaalityön eräänä tavoitteena on tukea ihmisten sopeutumis- ja mukautumiskykyä (elämänhallintaa) heidän kohtaamissaan erilaisissa vaikeuksissa tai ristiriitatilanteissa. Sosiaalipolitiikan keinoin pyritään edistämään ihmisten ulkoista elämänhallintaa, jolla toivotaan myös olevan vaikutusta sisäiseen elämänhallintaan. (Raitasalo 1995, 67.)

Sosiaalihuoltolain (1982/710, 3 luku, 18 §) mukaan sosiaalityöllä tarkoitetaan ohjausta, neuvontaa ja sosiaalisten ongelmien selvittämistä sekä muita tukitoimia, jotka ylläpitävät ja edistävät yksilöiden ja perheiden turvallisuutta ja suoriutumista sekä yhteisöjen toimivuutta. Sosiaalityö ei yleensä ole itsenäistä palvelutoimintaa, vaan se liittyy johonkin muuhun sosiaalihuoltolain tai erityislain mukaiseen palveluun. Eräs näistä erityislaista on lastensuojelulaki (1983/683). Lastensuojelulain mukaan lastensuojelun tarkoituksena on turvata lapsen oikeus turvalliseen ja virikkeitä antavaan kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä etusija

erityiseen suojeluun. Tähän pyritään vaikuttamalla yleisiin kasvuoloihin, tukemalla huoltajia lasten kasvatuksessa ja toteuttamalla perhe- ja yksilökohtaista lastensuojelua.

Lastensuojelulain (1983/683) 12 §:n kohdasta ilmenee perustelu sille, miksi sovittelu voidaan hyvin liittää osaksi lastensuojelua. Sen mukaan sosiaalilautakunnan on viipymättä ryhdyttävä avohuollon toimenpiteisiin, jos lapsen tai nuoren kasvuolot vaarantuvat tai eivät turvaa hänen kehitystään ja terveyttään. Sosiaalilautakunnan on myös yhdessä huoltajan kanssa tuettava lapsen kasvamista vastuullisuuteen. (Lastensuojelulaki 1983/683, 15 § 3 mom.)

Lastensuojelulain (1983/683) mukaista lapsen tukemista vastuullisuuteen kasvamisessa voidaan edistää myös sovittelun avulla, vaikka lastensuojelulaissa ei olekaan nimenomaisia määräyksiä riita- ja rikosasioiden sovittelusta. Sovitteluprosessi mahdollistaa vastuullisuuteen kasvamisen, aikuistumisen. Oikein toteutettu rikosentekijän ja rikosenuhrin kohtaaminen luo tilanteen, joka johdattaa pohtimaan oikeaa ja väärää. Se on omiaan pysäyttämään rikoksen tehneen lapsen tai nuoren katsomaan tekonsa seuraamuksia. Onnistuessaan sovittelu antaa hänelle mahdollisuuden aloittaa jälleen puhtaalta pöydältä. (Mikkola & Helminen 1994, 128-129.)

Tapio Lappi-Seppälä (1993; 2000) on hahmotellut kuusi erilaista sovittelumallia. Diversiomalli (1) käsittää rikostapausten karsimisen pois rikosprosessista. Sosiaalityömalli (2) sisältää rehabilitaation, jolla tarkoitetaan rangaistusseuraamusten kumoamista, menetetyt oikeusaseman palauttamista. Malli sisältää myös kasvatuksen, asenteiden ja käyttäytymisen muutoksen. Sovinnontekomalli (3) korostaa sovintoa osapuolten välillä ja jännitteiden purkamista. Korvausmalli (4) käsittää uhrin vahinkojen materiaalsen ja immateriaalsen korvauksen. Yhteisömalli (5) korostaa yhteisön oman ongelmanratkaisukyvyyn kehittämistä ja lähikontrollin tehostamista sekä yhteisöllisen osallistumisen aktivointia. Seuraamusmalli (6) sisältää konkreettisen vastuunoton rikoksesta ja rikosten estämisen.

Saija Järvisen (1993, 150) mukaan sovittelusta osana sosiaalityötä on alettu puhua sovittelun täydentyneiden

tavoitteiden takia, sillä sovittelun tavoitteet ovat yhteneväisiä sosiaalityön ja nimenomaan lastensuojelun kanssa. Näillä tavoitteilla tarkoitetaan ennaltaehkäisyä, kokonaisvaltaista auttamista, kuntouttamista ja sosiaalistamista. Tällä tarkoitetaan sitä, että sovittelussa ei tulisi enää keskittyä pelkästään rikostapauksen selvittämiseen, vaan nuoren elämäntilannetta tulisi tarkastella kokonaisvaltaisemmin. Nuoren elämäntilanne huomioon ottaen tulisi etsiä tarkoituksenmukaisia tukitoimenpiteitä, jotta rikosten tekeminen jatkossa voitaisiin välttää.

Jorma Sipilä (1996, 63-65) on esittänyt viisi sosiaalityön ammattiin liittyvää työmuotoa: ohjaus ja tukeminen, suojeleminen, kontrolli, socialisaatio ja yhdyskuntatyö. Sovittelusta ja sosiaalityöstä on löydettävissä yhteisiä piirteitä Sipilän edellä esittämiä sosiaalityön työmuotoja tarkastellen. Erilaista ohjausta ja tukea voidaan antaa sekä uhrille että rikoksentekijälle. Sovittelu pyritään järjestämään turvalliseksi kohtaamistilanteeksi osapuolille, joka voidaan nähdä suojelemana. Socialisaatio ja kontrolli pyritään kohdistamaan rikoksentekijään, jonka toivotaan ottavan opikseen sovittelusta. Sovittelun tavoitteet ovat myönteisiä, ja niillä uskotaan olevan hyötyä koko yhdyskunnan ja yhteiskunnan kannalta.

Sovittelussa pääosapuolten eli uhrin ja rikoksentekijän osallistuminen prosessiin on erilaista kuin perinteisessä rikosoikeusprosessissa, jossa valtio ja rikoksentekijä ovat päätoimijat. Eräs sovittelun tavoitteista on antaa osapuolille mahdollisuus käsitellä omaa konfliktiaan ja ratkaista se niin, että molemmat ovat siihen tyytyväisiä. Tämä merkitsee sitä, että osapuolet esittävät henkilökohtaisesti aktiivisempaa ja rakentavampaa, joskus jopa innovatiivista osaa. (Mediation in penal... 1999, 10.)

Sovittelun erääksi tavoitteeksi on asetettu paitsi rikosten käsittelyprosessien yksinkertaistaminen ja tehostaminen myös pyrkimys lisätä rikoksen osapuolten mahdollisuuksia vaikuttaa oman asiansa käsittelyyn sekä kannustaa rikoksentekijää normeihin sosiaalistamalla sopeutumaan yhteiskuntaan. Sovittelu edustaa joustavaa toimintatapaa. Oikeuskäsittelyyn päädyttäessä ovat rikoksesta aiheutuvat toimenpiteet todennäköisesti

monimuotoisemmat, eikä tekijällä ole ehkä enää mahdollisuuksia ottaa vastuuta seuraamuksesta. Rikollisuus aiheuttaa kustannuksia ja toimenpiteitä myös sosiaalisektorille. Erityisesti nuorten kohdalla rikos aiheuttaa lastensuojelun ja nuorisohuollon tarvetta. (Aaltonen 1998, 13.)

Sovittelu liittyy restoratiiviseen eli korjaavaan oikeuteen, jossa rikos nähdään enemmän häiriönä ihmisten välisissä suhteissa kuin rangaistusta vaativana sääntörikkomuksena (Iivari 1997). Sovittelu mahdollistaa rikosentekijän ja uhrin kohtaamisen sekä konkreettisen korvauksen. Sovittelun tarkoituksena on lieventää tai poistaa rikoksen tai riidan uhrille aiheuttamia henkisiä tai aineellisia haittoja. Sovittelun yleisenä päämääränä on vaikuttaa yhteisössä rikollisuutta hillitsevästi ja lisätä samalla yleistä sovinnollisuutta. Tavoitteena on kehittää erityisesti nuorten lainrikkojien vastuuntuntoa, ja helpottaa rikoksen uhriksi joutuneiden asemaa. Sovittelu tarjoaa oikeuskäsittelylle vaihtoehdoisen, vapaaehtoisuuteen perustuvan menettelytavan ratkaista kansalaisten rikos- ja riita-asioita. (Rikos- ja riita-asioiden... 1999, 13.)

Vaikka sovittelu onkin osapuolille vapaaehtoista ja se perustuu käytännössä vapaaehtoisten sovittelijoiden suorittamaan sovittelutyöhön, on sillä kuitenkin selkeät yhteydet oikeusjärjestelmään, eli poliisi- syyttäjä- ja oikeuslaitoksiin. Samoin yhteydet sosiaalitoimeen, erityisesti lastensuojelutyöhön ovat merkittävät. (Sovittelun peruskurssivideon opasvihko... 2000, 2.)

Ida Mielityisen (1999, 162) mukaan sovitteluprosessiin sisältyvä osapuolten kasvokkain tapaaminen epävirallisissa puitteissa näyttäytyi rikoksen osapuolten näkökulmasta hyvältä ja mielekkäältä. Sovittelutapaaminen muodostaa sovitteluprosessin koko ytimen. Tapaamisessa osapuolet saavat konfliktinsa itselleen; heillä on mahdollisuus keskustella tapahtumista ja määritellä rikokseen tai riitaan liittyvät tärkeät asiat. Sovittelutapaaminen on erilainen kuin tuomioistuinkäsittely, sovittelu on vapaa muotosäännöistä, ja osapuolilla on esimerkiksi mahdollisuus kysyä epäselviä asioita milloin vain prosessin aikana. Sovitteluprosessia suhteessa rikosprosessiin sekä niiden

vaiheittaista etenemistä kuvaa Lappi-Seppälän (1995) laatima kaavio rikos- ja riitaprosessista (ks. liite 3).

4.4 Sovittelutoiminta Oulussa

Useimmat kunnat ovat organisoineet lasten ja nuorten lainvastaisten tekojen sovittelun sosiaalilautakunnan tehtäväksi lastensuojeluun liittyvien kasvatuksellisten syiden vuoksi. Sovittelua pidetään yhtenä varhaisen puuttumisen keinona rikoskierteen torjumiseksi. Sovittelua pidetään siis seuraamuksena, mutta se ei ole rangaistus. Vahingonkorvauslain (1974/412) mukaan myös alle 15-vuotiaat ovat korvausvelvollisia. Myös tämän vuoksi sovittelu sopii hyvin myös alle 15-vuotiaille. Pääasiallinen sovittelun kohderyhmä on monissa kunnissa 10-20 -vuotiaat lapset ja nuoret. Lasten rikosten sovittelussa ongelmaksi muodostuu sopivan korvausratkaisun löytäminen. Alle 15-vuotiaiden korvausratkaisut ovat usein olleet symbolisia ja kohtuullistettuja. Lasten kohdalla sovitteluratkaisuissa on huomioitava holhouslaissa mainitut vajaavaltaisen asemaan liittyvät säädökset ja laki nuorista työntekijöistä. (Juntunen 1999.)

E erityisesti alle 15-vuotiaiden sovittelu nähdään usein ennaltaehkäisevänä lastensuojelutyönä. Ilman sovittelua tähän ikäryhmään kuuluvan henkilön tekemän rikoksen uhri jäisi korvausta vaille, ellei hän sitten vaatisi vahingonkorvausta tekijältä vahingonkorvauslain kautta tai vaatisi sitä rikosvahinkolain kautta valtiolta saatavaksi. Oikeuden korvauspäätöksiä sovitellaan usein suhteessa rikosentekijän ikään. Vakuutusyhtiöiden kautta korvauksia voi olla vaikea saada, ja vakuutusten omavastuuosuudet pienentävät saatavaa korvausta. Tässä mielessä sovittelu sopii soveltuu hyvin myös uhrin kannalta alle 15-vuotiaisiin rikosentekijöihin. (Aaltonen 1998, 27-28.)

Oulussa sovittelutoiminta käynnistettiin sosiaalilautakunnan aloitteesta vuonna 1989. Oulun kaupungin sosiaalilautakunta päätti kesäkuussa 1988, että sovittelutoiminta suunnataan 10-17 -vuotiaille lapsille ja nuorille, ja että kokeilu on kaksivuotinen. Kokeilun perusteluina olivat tarve etsiä

vaihtoehtoja lievempien rikostapausten oikeuskäsittelylle sekä tavoite ehkäistä uusintarikollisuutta. Sovittelulla oli tarkoitus etsiä vaihtoehtoja rikosten aiheuttamien ristiriitatilanteiden ratkaisemiseen osapuolten oman aktiivisuuden avulla. (Järvinen 1993, 45.)

Rikosten ja riitojen sovittelu kuuluu Oulun kaupungissa sosiaali- ja terveystoimen alaisuuteen ja se on yksi lastensuojeluyksikköön kuuluvan nuorisohuollon työmenetelmä. Alussa toiminta oli projektiluontoista, ja sen toteutuksesta vastasivat Oulun Setlementti ry. ja Oulun kaupunki. Toiminta perustui ostopalvelusopimukseen, jossa Setlementti ry. vastasi sovittelun käytännön toteutuksesta kaupungin ollessa juridisesti vastuussa toiminnasta. Myöhemmin toiminta jatkui kaupungin omana toimintana vuoden kerrallaan, kunnes toiminta vakinaistettiin vuonna 1996 ja se kohdennettiin alle 21-vuotiaiden oululaisten lasten ja nuorten lainvastaisiin tekoihin. Lasten ja nuorten lainvastaisten tekojen sovittelun tavoitteena ovat sosiaaliset ja kasvatukselliset tavoitteet. Tavallisimpia Oulun sovittelutoiminnassa käsiteltyjä rikoksia ovat olleet vahingonteot, varkaudet, luvattomat käytöt sekä pahoinpitelyt. (Järvinen 1993, 45-46; Oulun kaupungin sosiaali- ja terveystoimen asiakirjat vuosilta 1988-1996; ks. liite 4.)

Sari Lähevirta ja Johanna Peltola (1995) tutkivat kasvatustieteen opintoihin liittyvässä pro gradu -työssään oululaista sovittelutoimintaa. He päätyivät tutkimuksessaan siihen, että sovittelua voidaan pitää yhtenä osana yksilö- ja perhekeskeistä avohuollollista lastensuojelutyötä. Sovittelun avulla pyritään ratkaisemaan rikostilanne, mutta ennen kaikkea sillä pyritään selvittämään rikokseen johtaneet syyt. Ideana on, ettei nuori sovitele yksin, vaan koko perhe on mukana sovitteluprosessissa. Tavoitteena on, että sovittelun myötä perheenjäsenet alkaisivat keskenään pohtia, mitä perhe voisi tehdä nuoren syyllistyessä rikoksiin. Tavoitteena on, että perhe alkaisi käyttää omia voimavarojaan tilanteen ratkaisemiseksi. (Lähevirta & Peltola 1995, 86.)

Oulussa sovittelutoiminnan resurssina on yksi vakinainen viranhaltija, toiminnan organisoinnista ja viranomaisyhteistyöstä vastaava sovittelusihteeri, yksi

toimistotyöntekijä sekä kaksikymmentäviisi vapaaehtoista koulutettua sovittelijaa. Tapaukset tulevat sovitteluun joko viranomaisen ohjaamina (esimerkiksi poliisin, syyttäjän tai sosiaaliviranomaisen) tai asianosaisten itsensä tekemän aloitteen perusteella (alaikäisen huoltajan, tekoon syyllistyneen tai asianomistajan). Vapaaehtoiset ja tehtävään koulutetut sovittelijat ovat toimeksiantosuhteessa (ei työsuhde) sovittelua järjestävään tahoon eli Oulun kaupungin sosiaali- ja terveystoimeen, ja he tekevät parityönä käytännön sovittelutyötä. Sovittelua järjestävänä tahona Oulun kaupunki kouluttaa sovittelijat, ja he saavat tehtävästä kulukorvauksen. (Mäkeläinen 2000.)

Oulussa sovittellaan pääasiassa alaikäisten tekemiä rikoksia, joista alle 15-vuotiaiden osuus on vuosittain noin neljännes. Sovitteluun tulevista suurin osa on poikia, tyttöjen osuus on tosin kasvanut hieman viime vuosina. Sopimukseen päädytään vuosittain noin 80 %:ssa sovittelussa käsitellyissä tapauksissa. (Matela 1999b.) Sopimusten toteutumisaste Oulussa on vuosittain sangen korkea, noin 95 %. Oulussa on tehty sekä raha- että työkorvaussopimuksia. Syyttäjä antaa syyteharkintavaiheessa neljä viikkoa aikaa sovittelulle. Sovittelussa syntynyt sopimus laitetaan tiedoksi poliisille ja syyttäjälle. Sovittelun laadun ja toimivuuden varmistamiseksi yhteistyö eri viranomaisten; poliisin, syyttäjän, oikeuslaitoksen ja lastensuojelun, kesken on välttämätöntä. Sovittelutoiminnan näkökulmasta yhteistyö on hyvä ja toimiva, mutta tavoitteena on edelleenkin lisätä yhteistyötä eri viranomaisten kesken. (Mäkeläinen 2001.)

Rikosten ja riitojen sovittelu on yli kymmenvuotisen historiansa aikana vakiinnuttanut asemansa Oulussa. Käytännön sovittelutyöstä saadun kokemuksen mukaan oululaisnuoret pitävät myönteisenä sitä, että pääsevät sovitteluun tekemiään rikoksia. Nuoret tulevat mielellään sovitteluun ja he ovat valmiita ottamaan vastuun teoistaan. Nuoret ovat usein helpottuneita, kun saavat asiat selvitettyä ja ”hoidettua kuntoon”. Alaikäisten vanhemmat ovat olleet aktiivisesti mukana sovitteluprosessissa. Sovitteluprosessi koetaan useimmiten perheen yhteisenä asiana, ja se lisää perheen keskinäistä vuorovaikutusta. Vanhemmat kokevat usein syyllisyyttä ja häpeää lapsen syyllistyttyä rikokseen, ja

toisinaan he myös kokevat epäonnistuneensa kasvatustehtävässä. He näkevät sovittelun tärkeäksi juuri siksi, että ”jotakin on vielä tehtävissä” ja että he itse voivat olla siinä keskeisesti mukana. Lisäksi mahdollisuutta osallistua oman asian ratkaisemiseen pidetään tärkeänä. Sovittelussa saadut onnistumisen kokemukset saattavat rohkaista sekä nuorta että tämän perhettä hakeutumaan tarvittaessa muutoinkin ammattiavun piiriin. Rikosten asianomistajilta eli vahinkoa kärsineiltä tulleen palautteen perusteella toiminta palvelee hyvin myös rikosten uhreja. (Mäkeläinen 2001.)

Vuonna 2000 oli Oulussa sovittelun piirissä kaikkiaan 80 tapausta, jotka sisälsivät 90 rikosta, ja joissa oli mukana 152 nuorta ja 147 asianomistajaa. Sopimuksia kirjattiin kaikkiaan 60, ja niissä oli useita sopijapuolia. Oulussa sovittelun piiriin tulee nykyisin vuosittain keskimäärin 80-100 tapausta, joissa on mukana 100-150 nuorta ja lukuisa joukko heidän vanhempiaan sekä vahinkoa kärsineitä osapuolia kaikkiaan 80-150. Sovittelutapaukset painottuivat vuonna 2000 selkeästi omaisuusrikoksiin. Vertailtaessa Oulun sovittelutilastoja muiden suurimpien kaupunkien tilastoihin voidaan todeta, että tapaukset ovat sekä tyypiltään että määrältään samankaltaisia. (Oulun kaupungin sosiaali- ja terveystoimen asiakirjat ja tilastotiedot 2001.)

Sovittelumenettelyn kulkua selventää Juntusen (1995) laatima kaavio (ks. liite 5). Sovittelumenettelyn keskeinen tapahtuma on sovitteluneuvottelu eli sovitteluistunto. Siinä rikoksen ja riidan osapuolet tapaavat kasvokkain. Sovitteluistuntojen määrä riippuu soviteltavan asian luonteesta sekä osapuolten sovittelumotivaatiosta. Tavallista on, että sopimus syntyy ensimmäisen yhteisen istunnon aikana, mutta joskus se voi vaatia useita tapaamisia. (Rikos- ja riita-asioiden... 1999, 39-40.)

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Tutkimuksemme kohteena olevaa ilmiötä, sovittelua, voidaan lähestyä ja tarkastella monista eri näkökulmista. Olemme päätyneet tarkastelemaan sovittelua ja nuorten rikollista käyttäytymistä sosialisaatioteorian, erityisesti sosiaalisen kontrollin teorian näkökulmasta. Sosiaalisen kontrollin teoria tarkastelee rikollisuuden liittymistä sosialisaatioprosessiin. Sosialisaatio on ihmisen tulemistä sosiaalisen yhteisön jäseneksi. Ihmisiä ympäröivä sosiaalinen yhteisö muovaa yksilöä osakseen. Sosialisaation voidaan katsoa olevan kulttuuriperinnön siirtämistä sukupolvelta toiselle. Tässä prosessissa biologisesta ihmisestä tulee yhteiskunnan jäsen, hän saa itselleen identiteetin ja paikan yhteiskunnassa. Onnistuneinkaan sosiaalinen kontrolli ei voi taata, että ihmiset toimivat jatkuvasti normien mukaisesti. Sosiaalinen kontrolli on toisaalta sosiaalistamisen metodi ja toisaalta sitä täydentävä keino, jolla yhteisö tai yhteiskunta saa jäsenensä toimimaan normien mukaisesti. Mikään yhteisö ei voi toimia ilman sosiaalista kontrollia. (Sipilä 1996, 140-143.)

Nuorten rikollinen käyttäytyminen voidaan nähdä sosialisaation epäonnistumisena. Sosiaalisella kontrollilla on suuri merkitys poikkeavaan käyttäytymiseen ja rikollisuuteen. Kontrollin heikentyminen voi lisätä huomattavasti rikollisuuden kasvua. Epävirallisella lähikontrollilla, esimerkiksi perheellä, koululla, naapurustolla, suvulla ja yhteisöillä, on tärkeä merkitys normeihin ja arvoihin sosiaalistamisessa. Rikollisuuden syy on siis siinä, ettei ole sitä ehkäisevää tekijää. (Laine 1991, 63.)

Mitä varhemmin nuori joutuu ensimmäisen kerran tekemisiin viranomaisten, esimerkiksi poliisin ja oikeuslaitoksen kanssa, sitä suuremmalla todennäköisyydellä kosketus ei jää ainoaksi (Grönfors ym. 1982, 25). Lasten ja nuorten rikosalttiutta ei saisi vähätellä. Käsityksemme mukaan nuoren rikosten uusimisriski kasvaa, mikäli asian käsittely tai konkreettinen seuraamus ja rikoksesta aiheutuneen vahingon korvaaminen jäävät puutteellisiksi. Sovittelu ei kuitenkaan ole pelkkää kontrollia, koska se on kaikille osapuolille vapaaehtoista. Sovittelun eräs tavoite on saada nuori huomaamaan tekonsa

vaikutukset ja seuraukset. Keskeistä on myös tukea nuorta selviytymään ilman rikoksia nuoruuden kriiseistä.

5.1 Tutkimustehtävä

Oletuksemme on, että sovitteluprosessilla on merkitystä nuorten ajatuksiin, toimintaan ja elämään. Se kannustaa selvittämään jo tapahtunutta rikettä, mutta myös pohtimaan kokonaisvaltaisemmin nuorten omaa elämäntilannetta ja suhdetta perheeseen. Usein prosessi voi lisätä nuoren lähiyhteisöissä keskusteluja nuorille kuuluvista rajoista ja säännöistä. Nuoret ovat osa suurempaa kulttuurista kokonaisuutta. He kuuluvat perheeseen, asuinympäristöön, kouluyhteisöön sekä kaveri- ja harrastuspiireihin, jotka muodostavat nuoren kehittymässä olevaa arvomaailmaa muokkaavan kokonaisuuden ja elinympäristön. Keskeisin merkitys nuorten elämään on kuitenkin kodin ihmissuhteilla ja arvomaailmalla sekä sillä, miten nuoresta välitetään.

Sosiaalityöntekijät pitävät sovittelutoiminnan puuttumista omasta kunnastaan merkittävänä puutteena. Käytännötyössä sovittelun puuttuminen työ- ja toimintatapana on epäkohta, koska sille on kovasti tarvetta. Tämän vuoksi eri viranomaisilta, kuten poliisi-, oikeus- ja sosiaaliviranomaisilta, kului runsaasti aikaa ja varoja pientenkin vahingontekojen selvittämiseen. Usein nuoret ottivat vain passiivisesti vastaan oikeuden tuomion ja antoivat sakkolapun vanhemmilleen maksettavaksi. Näin asian käsittely, tekijän ja uhrin kohtaaminen, aiheutetun vahingon mahdollinen korvaaminen sekä asiasta oppiminen jäivät toteutumatta.

Mitä nuorelle tapahtuu sovitteluprosessin jälkeen? Sovittelutyöstä saamamme kokemuksen perusteella meitä on jäänyt askarruttamaan sovittelun vaikutus nuoreen ja sen merkitys hänen elämäänsä. Sovitteluseuraamus ilmiönä sisältää sekä sosiaalisen kontrollin että tuen elementit. Olemme tarkastelleet sovitteluprosessia ja sen merkitystä sovittelussa olleille nuorille sosiaalisen kontrollin, sosialisatioteorian ja nuorten

ryhmytymisilmiön kautta. Näiden pohjalta nousevat seuraavat tutkimusongelmat:

1. Onko sovitteluprosessi onnistunut sosiaalistamaan nuoria yhteiskunnan normeihin?
 - Millaisena sosialisatioprosessina sovittelu ja sen merkitys on koettu?
 - Miten sovitteluprosessi on lisännyt lähiyhteisön merkitystä ja siihen kiinnittymistä?
 - Onko sovittelu sosiaalisen kontrollin ilmentymänä onnistunut herättämään vastuuntuntoa nuorissa?

2. Millaisia vaikutuksia sovittelusta saaduilla kokemuksilla on ollut nuorten elämänhallinnalle?
 - Miten nuorten elämänhallinta ja sen mahdollinen muuttuminen näkyy nuorten arkielämässä?
 - Onko sosialisatiolla ja sosiaalisella kontrollilla vaikutusta rikosten ennaltaehkäisyyn?

Tämän tutkimuksen tehtävä on kuvata ja arvioida rikos- ja riita-asioiden sovittelun merkitystä sovittelussa olleille nuorille. Tutkimuksen kohteena on otanta sovittelussa vuonna 2000 olleista oululaisista nuorista. Tutkimuksessa kuvataan empiiristen aineistojen avulla, millaisena sovittelun kohteena olleet nuoret itse ovat prosessin kokeneet ja minkälaisen merkityksen he sille antavat. Sovittelun teoreettinen tausta ja toiminnan kuvaaminen ovat niitä lähtökohtia, joiden varaan empiirinen analyysi pohjautuu. Tarkastelemme tutkittavaa ilmiötä teoreettisten käsitteiden kautta suhteessa haastattelun avulla saamaamme aineistoon.

Tässä tutkimuksessa olemme tarkastelleet sovittelua seuraavien näkökulmien kautta: sosiaalinen kontrolli, nuorten ryhmytymisteoria ja sosialisatioteoria. Nämä näkökulmat sisältävät tutkimuksemme kannalta oleellisen käsitteen, sosiaalisen kontrollin. Jatkossa tulemme esittelemään tutkimustehtäviämme ja tutkimuksen tuloksia näiden näkökulmien kautta. Sovitteluprosessin herättämiä kokemuksia ja

niiden merkitystä haastateltavillemme olemme käsitelleet seuraavan kolmen tutkimustehtävän avulla.

1. Sovittelu vaihtoehtoisena seuraamuksena käsittelee rikoksesta saadun rangaistuksen kokemista ja sen merkitystä haastatelluille nuorille (ks. luku 6). Perinteisiin rangaistuskäytäntöihin tyytymättöminä on pyritty kehittämään vaihtoehtoisia seuraamusjärjestelmiä juuri nuorille rikoksenteikijöille (Iivari 1988, 1-4). Olemme tarkastelleet haastateltavien nuorten antamaa palautetta sovittelusta seuraamuskäytäntönä. Sovittelun perimmäisenä tavoitteena on sosiaalista rikoksen tehnyttä nuorta yhteiskunnan normeihin. Tarkastelemme nuorten rikollista toimintaa sekä sovittelua socialisaatioteorian näkökulmasta. Pyrimme tutkimuksellamme saamaan vastauksen siihen, miten sovittelu ja sen myötä läpikäyty prosessi on onnistunut sosiaalistamaan näitä nuoria. Prosessin tavoitteena on lisätä osapuolten mahdollisuuksia vaikuttaa oman asiansa käsittelyyn sekä kannustaa rikoksenteikijää yhteiskuntaan sopeutumisessa (Aaltonen 1998, 13).

Rikosten seuraamusjärjestelmiä voidaan tarkastella erilaisten teorioiden kautta. Tässä tutkimuksessa tarkastelemme empiiristä aineistoa ja sovitteluseuraamusta restoratiivisen oikeuden näkökulmasta. Nuoruuden ryhmäytymisilmiön mukaisesti tarkastelemme sovittelua myös sosiaalisena organisaationa, jonka yhtenä tehtävänä on sosiaalista nuoria yhteiskunnan normeihin sovitteluprosessin välityksellä.

2. Käsittelemme nuorten elämänhallintaa peilaamalla sitä sovitteluprosessiin (ks. luku 7). Elämänhallinta voidaan ymmärtää tiettyyn elämäntapaan liittyväksi ja sitä uusintavaksi ajattelun ja toiminnan kokonaisuudeksi. Elämänhallinnan tavoitteena on pitää elämäntavalle tärkeät asiat mielekkäässä järjestyksessä, huolehtia elämäntavan jatkuvuudesta. Tämän tavoitteen edellytyksenä on henkisen ja fyysisen toimintakyvyn säilyminen, johon liittyvät esimerkiksi työ- ja koulutehtävien hoitaminen sekä vapaa-ajanviettotavat. (Savolainen 1993, 77-78.)

Elämänhallinnalla kuvaamme nuorten sovittelusta saamien kokemusten vaikutusta heidän elämänsä eri alueille. Elämänhallintaa käsittelemme koko sovitteluprosessiin peilaten. Sovittelu seuraamuksena sisältää sekä sosiaalisen kontrollin että

sosiaalisen tuen elementit. Sovittelu vahvistaa rikoksenteikijän kiinnittymistä yhteisön jäseneksi. Sovittelu voidaan nähdä seuraamuksena, jonka yhtenä tavoitteena on sosiaalista nuoria rikoksenteikijöitä yhteiskunnan normeihin. Tähän tutkimustehtävään sisältyy muun muassa nuorten perhesuhteet, koulunkäynti sekä vapaa-ajan vietto ja sen eri muodot. Lisäksi tarkastelemme nuorten rikoksiin vaikuttaneita tekijöitä sekä analysoimme kiinnijäämiskokemusta. Elämänhallinta ilmenee myös siinä, miten nuoret näkevät tulevaisuutensa ja miten he kuvaavat sitä.

Lisäksi nuorten ryhmäytymisilmiön tai alakulttuuriteorian näkökulma nuorison kiinteistä yhteisöistä ja niihin sisältyvistä sosiaalisen kontrollin muodoista kuuluvat tähän tutkimustehtävään. Alakulttuuriteoriassa painotetaan rikoksenteon tilannetta, rikollisuutta tuottavaa sosiaalista organisaatiota ja rakennetta sekä nuorten elämäntilannetta yhteiskunnallisena ilmiönä.

3. Kuvaamme sovittelua seuraamuksena ja tarkastelemme elämänhallintaa yhteiskuntaan sosiaalistumisena (ks. luku 8). Tämä teema yhdistää elämänhallinnan ja sovitteluseuraamuksen kokemukset haastateltavien kertomana. Selvitämme, millaisena sosialisatioprosessina nuoret kokevat sovittelun ja millaisia merkityksiä he antavat sille. Tässä kohtaa selvitämme myös nuorten perhesuhteita ja asumista. Sovittelun merkityksestä ja sen tuomista mahdollisista muutoksista nuorten elämässä kuvaamme sosiaalistumisena yhteiskuntaan. Sosiaalistamisen katsotaan tapahtuvan, kun nuori hyvittää uhrille tekoaan ja integroituu yhteiskuntaan tavalla, josta on hyötyä niin tekijälle itselleen kuin myös uhrille ja yhteisölle (Marshall & Merry 1990, 39-40). Sovittelun toivotaan integroivan rikoksenteikijää paremmin kuin perinteinen rikosoikeusprosessi. Restoratiivisen eli korjaavan oikeuden (sovittelun) periaatteen mukaisesti sovitteluprosessissa korostetaan prosessin yhteisöllisyyttä. Rikollinen käyttäytyminen nähdään sosiaalisen vuorovaikutuksen tuloksena eikä yksilön eristyneenä tekemisenä. (Schneider 1991, 80-83.)

Alakulttuuriteorian mukaisesti on tärkeä tarkastella, mikä sosiaalinen organisaatio tai sosiaalinen rakenne tuottaa

rikollisuutta, mitkä tekijät johtavat rikollisuuteen ja millainen on tähän kehitykseen liittyvä kontrolli- ja kriminalisaatioprosessi. (Sanders 1981, 81-89.)

5.2 Haastattelut ja haastateltavat

Lokakuussa 2000 saimme Oulun kaupungin sosiaali- ja terveys-toimelta luvan haastatella rikosten ja riitojen sovittelutoiminnan piirissä olleita nuoria (ks. liite 6). Määritimme otannan keruuajaksi vuoden 2000 tammi-kesäkuun. Valitsimme tutkittaviksi ne nuoret, jotka olivat kyseisenä ajankohtana läpikäyneet sovitteluprosessin. Tutkimusjoukon ulkopuolelle jätimme ne, joiden sovitteluprosessi ei ollut joko käynnistynyt tai se oli keskeytynyt. Sovitteluprosessin läpikäyneitä oli 52. Valitsimme heistä systemaattisella otannalla joka toisen. Näin tutkimusjoukon kooksi tuli 26 nuorta.

Lähetimme kirjeen kaikille tutkimusjoukon nuorille. Kirjeessä kävi ilmi haastattelun tarkoitus sekä sen vapaaehtoisuus ja luottamuksellisuus. Tämän jälkeen otimme puhelimitse yhteyttä kirjeen saaneisiin nuoriin haastattelujen sopimiseksi.

Tutkimusjoukkoon valituista 26:sta nuoresta 18 suostui haastatteluun, seitsemän kieltäytyi ja yhtä ei tavoitettu lukuisista yrityksistä huolimatta. Haastatteluun suostuneista nuorista 13 tuli sovittuun haastatteluun, ja viisi jätti tulematta. Teemahaastateltujen nuorten määräksi tuli 13, eli tarkalleen puolet alkuperäisotannasta (ks. liite 7). Tutkimuksessa mukana olleet nuoret olivat syyllistyneet rikoksiinsa yleensä muutama viikko tai muutama kuukausi ennen sovitteluprosessia.

Haastattelusta kieltäytymisen syyksi nuoret mainitsivat halun unohtaa tekemänsä rikoksen ja koko siihen liittyvän prosessin. Toisena syynä mainittiin ajan puute. Poisjääneiden osuudella ei ollut käsittääksemme merkittävää vaikutusta tutkimuksen tuloksiin, koska aineistossa saavutettiin niin sanottu saturaatiopiste. Saturaatiopisteellä tarkoitetaan sitä, että teemat alkavat toistua ja haastatteluissa ei tule uutta tietoa. Haastateltavat nuoret saimme kokoon ilmeisen helposti, mikäli verrataan kokemustamme Iivarin (1996, 95-96) kokemukseen Tampereelta

vuonna 1991. Iivarin (mt.) mukaan useasta kymmenestä haastatteluun pyydetystä ja pyynnön toistamisesta huolimatta oli haastatteluun suostunut lopulta vain seitsemän nuorta. Myös Järvinen (1993, 24-26) kertoo tutkimuksensa ehdottomana puutteena olleen rikoksiin syyllisiksi epäiltyjen nuorten haluttomuuden osallistua haastatteluun. Hänen tutkimuksessaan haastattelupyyntö oli lähetetty 35:lle rikoksenteijälle, mutta vain kolme heistä oli saatu mukaan haastatteluun. (Järvinen 1993, 24-26.)

Haastattelut toteutettiin loka-marraskuussa 2000 Oulun kaupungin sovittelutoimiston tiloissa. Haastattelut kestivät puolesta tunnista tuntiin. Haastattelimme nuoret, yhtä lukuun ottamatta, heille jo ennestään tutussa paikassa. Nuoret kokivat helpoimmaksi tulla paikkaan, jonka he jo tunsivat. Haastatteluiden alussa kerroimme vielä tutkimuksemme tavoitteen ja tarkoituksen sekä totesimme, että nuorilla on mahdollisuus halutessaan tutustua myöhemmin haastatteluaineistoon. Lisäksi perustelimme nauhurinkäyttöä haastattelussa. Kaikki haastateltavat suhtautuivat asiallisesti haastatteluun ja he olivat valmiita yhteistyöhön. Kokemuksemme mukaan ne nuoret, jotka tulivat haastatteluun, ottivat haastattelutilanteen tosissaan.

Haastateltavamme olivat 13-24 -vuotiaita. Alaikäisiä oli kahdeksan ja täysikäisiä viisi. Vuosittain Oulussa sovittelussa olleista nuorista valtaosa on 15-17 -vuotiaita, alle 15-vuotiaita on noin neljännes ja täysi-ikäisiä noin viidennes. Haastatteluhetkellä viisi haastateltavaa oli peruskoulussa. Heistä kaksi kävi erityiskoulua. Viisi haastateltavaa oli ammattikoulussa, yksi lukiossa ja kaksi työttömänä.

Haastattelemamme nuoret olivat läpikäyneet kaikki sovitteluprosessin vaiheet, ja heidän kaikkien sovittelussa oli tehty sopimus asianomistajan ja tekijän välillä. Kaksi nuorta oli läpikäynyt kaksi sovitteluprosessia. Näiden nuorten kanssa käsitelimme viimeksi tapahtunutta sovittelua. Sovitteluprosessissa sovitellut rikokset olivat auton luvaton käyttöönotto, viisi vahingontekoa, kolme pahoinpitelyä ja neljä varkautta. Haastateltavat olivat kuulleet sovittelumahdollisuudesta viranomaisilta. Kahdeksan heistä oli

kuullut sovittelumahdollisuudesta sovittelutoimistosta, neljä oli kuullut siitä poliisilta ja yksi oli saanut tiedon Kriminaalihuoltolaitoksesta.

Kukaan haastatelluista ei edustanut ulkoisella olemuksellaan, esimerkiksi pukeutumisellaan tai kampauksellaan, mitään erityistä nuorisokulttuurista tyyliä. Kukaan haastatelluista ei myöskään kertonut kuuluvansa minkään alakulttuuriryhmän kannattajiin. Haastattelemissamme nuoria voisi luonnehtia tyypiltään tai tyyliältään ”tavallisiksi perusnuoriksi”.

Aineistomme luotettavuutta olemme pyrkineet lisäämään perehtymällä ennen varsinaisen tutkimuksen aloittamista rikosprosessin, sovittelun, sosiaali- ja lastensuojelutyön sekä oikeuskäytäntöjen käsitteisiin ja käytäntöihin. Lisäksi tutustuimme erityisesti sovittelun alalta tehtyihin tutkimuksiin. Sovittelusta saamastamme käytännön kokemuksesta oli hyötyä tutkimuksen teossa.

Teimme tutkittavillemme teemahaastattelun, jonka runkona käytimme etukäteen laadittuja kysymyksiä (ks. liite 8a). Tarkoituksemme oli pitää laadittua haastattelurunkoa ohjeellisena apuna haastattelussa, jolloin keskustelu olisi joustavaa. Tutkittavan ja tutkijoiden välille syntyvä vuorovaikutus on merkityksellinen aidon tiedon ja kokemuksen kartoittamisessa. Juhani Iivari (1996, 100) toteaa, jotta keskustelu voi edetä, on oltava mahdollisuus tulla jatkuvasti ymmärretyksi. Lisäksi on oltava mahdollisuus ymmärtää sanottu niin, että haastattelun aikana voidaan tehdä ennalta suunnittelemaniakin kysymyksiä ja tarkentavia kysymyksiä. Mikäli tutkimuksessa saavutetaan tällainen taso, ovat esteet aidolle tiedolle poistuneet. Tämäntyyppisellä haastattelulla pyritään pääsemään käsiksi tutkittavan oman elämän merkityksiin ja tulkintoihin, joita tiukasti rajaava kyselylomake ei yleensä tavoita.

Jo ensimmäisen haastattelun alussa meille syntyi uusia oleellisia kysymyksiä, joita käytimme sitten haastattelujen edetessä säännöllisesti kaikille (ks. liite 8b). Teemahaastattelun käyttö antoi mahdollisuuden muuttaa haastattelurunkoa.

Kysyimme nuorilta kotona sovituista pelisäännöistä, esimerkiksi kotiintuloajoista. Kysymyksellä halusimme selvittää nuorten ja heidän perheidensä välistä vuorovaikutusta ja

sosiaalista kontrollia. Kysyimme, kokivatko nuoret päässeensä sovittelusta helpolla verrattuna kuviteltuun tai koettuun oikeudenkäyntiin. Halusimme saada tietoa nuorten käsityksistä vapaaehtoisesta, vaihtoehtoisesta sosiaalisen kontrollin muodosta sekä pakollisesta oikeusmuotoisesta kontrollista. Halusimme tietää, miten nuoret kokevat sovittelun ja mahdollisen oikeudenkäynnin. Olettamuksemme oli, että nuoret olivat pohtineet näiden kahden vaihtoehdon eri puolia. Halusimme näin selvittää nuorten motiiveja tulla vapaaehtoisesti sovitteluun.

Haastattelemamme nuoret olivat jääneet kiinni tekemästään rikoksesta, joten he joutuivat kohtaamaan virallisen kontrollijärjestelmän. Tämän vuoksi kysyimme haastateltavilta, kumpi heitä harmitti enemmän, kiinnijääminen vai teko. Halusimme selvittää nuorten käsityksiä oikeasta ja väärästä, vastuuntunnosta ja mahdollisesta itsekontrollin heräämisestä.

Kysyimme nuorilta, toteutuiko tehty sopimus ja olivatko he suorittaneet sopimuksessa sovitun vahingonkorvauksen. Halusimme selvittää, onko nuorilla motivaatiota toimia sopimusten mukaan ja toivoivatko he tukea sopimusten täyttämiseksi. Tällä kysymyksellä pyrimme lisäksi selvittämään nuoren itsekontrollin tilaa.

Viimeisellä lisäkysymyksellä kartoitimme nuorten tulevaisuudenkuvia kysymällä, mitä heille kuuluu viiden tai kymmenen vuoden kuluttua. Tulevaisuuden hahmottaminen kuuluu oleellisesti elämäntapaan. Halusimme näin kartoittaa nuorten käsitystä omasta tulevaisuudestaan.

Tässä tutkimuksessa haastateltavien puheesta otetut lainaukset ovat pääosin sanatarkkoja. Luettavuuden lisäämiseksi olemme poistaneet joistakin lainauksista täytesanoja, esimerkiksi ”totanoin”, ”niinku” ja ”silleen”. Tekemämme asiasisältöä selventävät lisäykset olemme merkinneet sulkujen sisään.

5.3 Tutkimusaineiston arviointia

Käsittelimme haastatteluissa välillä asioita, jotka olivat nuorille arkoja ja joissa subjektiivisella kokemuksella oli sijansa. Pyrimme olemaan puolueettomia sovitteluprosessia läpikäydessämme.

Käsittääksemme tämä puolueettomuus oli juuri se, joka antoi tilaa asioiden ilmaisemiselle ja läpikäymiselle. Iivarin (1996, 101-102) mukaan asioiden käsittely puolueettoman tutkijan kanssa voi olla tärkeä haastateltavalle ymmärretyksi tulemisessa sekä itseymmärryksen lisäämisen kannalta. Puheen aitoutta ja totuudellisuutta on vaikea mitata, ja usein tämän arvioiminen jää tutkijan subjektiivisen arvion varaan. Tässä arvioinnissa tutkijaa voi kuitenkin auttaa se, kuinka intensiivisesti haastateltava osallistuu haastatteluun.

Haastatteluista jäi sellainen kuva, että valtaosa nuorista suhtautui haastatteluun vakavasti ja tosissaan. Ne nuoret, jotka halusivat osallistua haastatteluun, tulivat mielellään puhumaan sovittelukokemuksistaan. Haastatteluiden alussa nuoria selvästi jännitti, mutta haastattelun edetessä tunnelma useimmiten vapautui. Kokemuksemme mukaan etenkin nuorten poikien oli välillä vaikea puhua niinkin abstrakteista ja subjektiivisista asioista kuin sovittelun merkityksestä. Koska olimme useimmissa haastatteluissa molemmat mukana, saatoimme täydentää ja konkretisoida kysymystemme sisältöä. Kokemuksemme mukaan molempien tutkijoiden osallistuminen haastatteluun oli hyödyllistä. Kahden haastattelijan suorittamassa haastattelussa toinen haastattelijasta saattoi keskittyä enemmän haastattelun sisältöön ja haastateltavan kanssa käytyyn vuorovaikutukseen, kun taas toinen haastattelija keskittyi laitteistoon sekä non-verbaaliseen viestintään.

Tyttöjen oli helpompaa analysoida ja kertoa kokemuksia sovittelusta kuin poikien. Puhuminen oli tytöillä verbaalisempaa ja monisanaisempaa kuin pojilla. Pojatkin olivat kyllä miettineet asiaa ja löysivät vastauksia kysymyksillemme, mutta heitä täytyi auttaa enemmän lisäkysymyksillä kuin tyttöjä.

Haastattelujen lomassa pohdimme, oliko merkitysten analysoiminen ja merkitysten ilmaiseminen vaikea tehtävä nuorelle. Suurin osa nuorista suoriutui kuitenkin hyvin tästä tehtävästä, ja he onnistuivat myös palauttamaan mieleensä menneitä tapahtumia. Työkokemuksestamme sovittelijoina oli etua haastattelujen onnistumisen kannalta. Ymmärsimme nuorten käyttämää kieltä, ja yhteisen kielen käyttäminen haastattelussa takasi molemminpuolisen ymmärretyksi tulemisen.

Tutkimuksemme tarkoituksena oli saada tietoa sovitteluprosessin merkityksestä haastateltavillemme. Haastatteluissa pohdimme nuorten kanssa heidän elämäänsä taaksepäin suuntautuvalla merkitysten analysoinnilla. Teemahaastattelussa pyrimme antamaan mahdollisimman paljon tilaa nuoren omille kokemuksille ja heidän kuvaamilleen merkityksille. Fenomenologisessa lähestymistavassa annetaan Iivarin (1996, 100) mukaan tilaa haastateltavan "elämysmaailman" esiin tulemiselle. Fenomenologisessa lähestymistavassa on keskeistä kokonaisuuksien käsittäminen. Näin ollen tutkittavaa ilmiötä ei voi irrottaa yhteyksistään. Samalla tulee ymmärtää, että tutkimuksen kohteet ja niihin liittyvät ilmiöt tulevat ymmärrettävimmiksi suhteessa johonkin laajempaan kokonaisuuteen. (Meri 1992, 9.)

Haastatteluissa syntynyt vuorovaikutus, dialogi haastattelijoiden ja tutkittavan välillä, sisälsi subjektiivisia tuntemuksia ja intuitiivista herkkyyttä. Vaittisen (1984) mukaan dialogin onnistumisesta riippuu, kuinka oikeisiin päätelmiin tutkijat ovat päässeet. Hänen mukaan on syytä erottaa ymmärtämisen kaksi eri ulottuvuutta. Esiteoreettisella ymmärtämisellä voidaan tarkoittaa koko sitä subjektiivista asennoitumista, joka kohdistuu tutkimuksen tekemiseen ja toteuttamiseen. Tässä on tutkijalle jopa hyödyksi, jos hänellä on käytännön kokemusta tutkittavasta kohteesta ja ilmiöstä. Tutkimusta tehdessämme olemme voineet hyödyntää kokemuksiamme sosiaalityöstä sekä sovittelusta. Teoreettisessa ymmärtämisessä taas ei tarvita varsinaista kokemuksellista aspektia asiaan. Tärkeämpää on kyetä tuomaan esiin olennainen teoreettisesta näkökulmasta. (Vaittinen 1984, 89-90.)

6 SOVITTELU VAIHTOEHTOISENA SEURAAMUKSENA

Tässä luvussa tarkastelemme nuorten kokemuksia sovittelusta vaihtoehtoisena seuraamuksena. Teema valottaa myös nuorten motiiveja sovitteluun tulemisesta sekä sovittelukokemuksen kautta tulleita toiveita tai esiin nousseita sovittelutoiminnan käytännön kehittämistarpeita. Tässä luvussa pohdimme myös lähiyhteisöjen osuutta nuorten rikoksiin syyllistymisessä. Näemme nuorten rikollisen käyttäytymisen osana sosialisoin epännistumista. Sosiaalisella kontrollilla on suuri merkitys poikkeavaan käyttäytymiseen ja rikollisuuteen.

Nuorten rikos- ja riita-asioiden sovittelutoimintaa voidaan tarkastella ja suhteuttaa siihen, mitä tässä prosessissa halutaan korostaa. Sovittelu nähdään yleensä yhdeksi keinoksi ratkaista sellainen ongelma, riita tai rikos, johon osapuolet yhdessä toisensa kohtaamalla etsivät molempia tyydyttävää ratkaisua. Sovittelu liittyy restoratiiviseen eli korjaavaan oikeuteen, jossa rikos nähdään enemmänkin häiriönä ihmisten välisissä suhteissa kuin rangaistusta vaativana sääntörikkomuksena. (Iivari 1997.) Sovittelujärjestelmää voidaan tarkastella restoratiivisen ja informaalisen oikeuden pääperiaatteiden mukaisesti. Restoratiivisessa oikeudessa kiinnitetään huomiota sovitteluun suhteessa viralliseen rikosoikeusjärjestelmään, ja informallisessa oikeuskäsityksessä korostetaan sovittelua ei-sääntökeskeisenä konfliktinratkaisumenetelmänä. (Mielityinen 1999, 3.)

Restoratiivisen oikeuden ideologian mukaisesti rikos ei ole viime kädessä teko valtiota, vaan ihmistä vastaan. Rikosten sovitteluprosessin ajatellaan toteuttavan tätä näkökulmaa. (Mielityinen 1999, 3.) Sovittelu voidaan nähdä osapuolille aktiivisena ja henkilökohtaisena menettelytapana, jossa korostuu tunteiden merkitys sekä osapuolten kohtaaminen. Restoratiivisen oikeuden idean mukaan rikoksen tekijälle halutaan tarjota mahdollisuus ottaa vastuu teostaan ja selvittää uhrille teon motiiveja. Tähän kiteytyy myös sovittelun tärkeät tavoitteet. Restoratiivisen oikeuden periaatteisiin nojaten sovittelun toivotaan integroivan rikoksen tekijää sosiaalisesti paremmin kuin perinteinen leimaavampi rikosoikeusprosessi. Tämän prosessin

tärkeänä tuloksena pidetään sitä, että sopimus on kaikkia tyydyttävä ja oikeudenmukaisesti ratkaistu.

Restoratiivisen oikeuden mukainen prosessi pyrkii sekä vahingon korvaamiseen, anteeksipyyttämiseen, että myös vastuun kokemiseen uhrista ja teosta. Lähestyessämme tutkimuksemme ilmiötä sosialisaatioteorian näkökulmasta on restoratiivisen oikeuden periaatteella, prosessin yhteisöllisyyden korostamisella, oleellinen asema meidänkin tutkimuksessamme. Restoratiivisen oikeuden mukaan rikollinen käyttäytyminen nähdään ennen kaikkea sosiaalisen vuorovaikutuksen tuloksena, eikä yksilön eristyneenä tekona. (Schneider 1991, 80-83.)

Ida Mielityinen (1999, 4-5) on hahmotellut Hanz Messemerin ja Hans-Uwe Otton (1992) tutkimuksen pohjalta restoratiivisen oikeuden ideologiasta neljä keskeistä tekijää. Restoratiivisen prosessin katsotaan turvaavaan perinteistä rikosprosessia paremmin uhrin mahdollisuuden puolustaa vaatimuksiaan. Tekijälle halutaan tarjota mahdollisuus ottaa vastuu aiheuttamastaan vahingosta ja selvittää uhrille teon motiiveja. Restoratiivisen prosessin lopputulos on kaikkien osapuolten hyväksymä sopimus. Uhrin ja tekijän lisäksi yhteisöllisyyden näkökulma on tärkeä restoratiivisessa ideologiassa. Rikollinen käyttäytyminen nähdään sosiaalisen vuorovaikutuksen tuloksena. Viimeinen restoratiivisen oikeuden periaate liittyy rankaisulliseen tehtävään rikosoikeuden sisällä. Restoratiivinen prosessi voi johtaa diversioon eli tapausten karsiutumiseen virallisesta prosessista. Restoratiivinen prosessi saa tapauksensa usein virallisen järjestelmän kautta, ja tulos voidaan huomioida virallisen rikosoikeuden tuomiossa.

Sosiaalisella kontrollilla on suuri merkitys poikkeavaan käyttäytymiseen ja rikollisuuteen. Lähiyhteisön kontrollin heikentyminen voi lisätä rikollisuutta. Lähiyhteisöillä, esimerkiksi perheellä, koululla, naapureilla, suvulla ja muilla yhteisöillä, on merkittävä rooli yhteiskunnan normeihin ja arvoihin sosiaalistamisessa. Rikollisuuden syynä voidaan osittain pitää sitä, ettei ole sitä ehkäisevää tekijää. (Laine 1991, 63.) Sovittelussa toteutuva osapuolten välinen vuorovaikutus ja kohtaaminen tukevat lähikontrollin erityistä mahdollisuutta olla

tietoisemmin tukemassa ja ottamassa vastuuta osapuolten konfliktista.

6.1 Sovittelu kokemuksena

Sovittelun yhtenä periaatteena pidetään toiminnan vapaaehtoisuutta. Vaikka nimenomaan viranomaiset tarjoavat nuorille sovittelua mahdollisuutena rikoksen käsittelemiseen, painotetaan nuorille aina sovittelutoiminnan vapaaehtoisuutta suhteessa oikeusprosessiin. Jo tässä vaiheessa nuorille annetaan valinnan ja vastuunoton mahdollisuus.

Haastatteluissamme nuoret kertoivat useita syitä, miksi he olivat lähteneet mukaan sovitteluprosessiin. Useimmat kertoivat halunneensa tulla sovitteluun, jotta he saisivat sovittua rikoksensa asianomistajan kanssa. Tällöin he saattoivat nähdä asianomistajan ja jutella hänen kanssaan. Jotkut nuoret toivoivat myös mahdollisuutta saada pyytää anteeksi asianomistajalta tekoaan ja käytöstään. Haastateltavien toisena merkittävänä toiveena ja motiivina oli, että sovittelun avulla heidän asiansa joko ei menisi ollenkaan oikeuteen tai sovittelulla olisi ainakin lieventävä vaikutus tuomioon.

”Tulin sen takia, että ajattelin sen olevan helpompi vaihtoehto kun oikeuteen meneminen. Pääsee paremmin yhteisymmärrykseen sen (uhrin) kanssa asioissa.” (Tyttö, 15 v.)

”Mä tulin siksi sovitteluun, että se (rikos) ei välttämättä mee syyttäjälle, kun pystyy sopimaan maksuista ja korvauksista. Se on silleen hyvä.” (Poika, 18 v.)

Tony Marshall ja Susan Merry (1990, 154-158) tekivät Coventryssä Englannissa tutkimuksen, jossa haastateltiin 19 sovittelussa ollutta rikoksentekijää ja 33 uhria. Tässä tutkimuksessa rikoksentekijöiden enemmistön motiivi osallistua sovitteluun oli usko tuomion lieventymisestä oikeudenkäynnissä. Lisäksi useimmat tekijät olivat toivoneet pääsevänsä sovittelussa yhteisymmärrykseen uhrin kanssa. Tutkimuksen mukaan rikoksen tekijät olivat olleet huolissaan ja peloissaan uhrin kohtaamisesta.

Tekijöistä oli tuntunut vaikealta kohdata uhri. Näin oli myös omassa tutkimuksessamme.

Ivarin (1991, 225-227) tutkimuksessa rikosentekijöiden motiivina osallistua sovitteluun oli halu välttää oikeuskäsittely sekä halu hyvittää vahinko toiselle osapuolelle. Lisäksi tekijät halusivat ottaa vastuun teosta, ja uhrin halusivat saattaa tekijän vastuuseen sovittelun kautta.

Tunteet sovitteluprosessissa

Kokemukset erilaisista asioista vaikuttavat valintoihin, joita teemme elämässämme. Kokemuksellisesti merkittävillä asioilla ja tunteilla on vaikutusta ihmisten elämään. Mikäli kokemus on hyödyttävä ja se tuntuu mielessä hyvältä, on sen vaikutus myöhempäänkin elämään positiivinen. Rakennamme tulevaisuuttamme niiden valintojen varassa, joita teemme reaaliajassa.

Rikoksen uhrille, ja usein myös tekijälle, rikos on merkittävä kokemus. Osapuolten tunteet suhteessa tekoon voivat olla erilaiset. Uhri saattaa haluta vaatia tekijälle kosta, hyvitystä teosta ja rangaistusta. Rikoksen tekijäkin saattaa tuntea katumusta ja häpeää teostaan. Ainakin kiinnijääminen tuntuu tekijästä usein epämiellyttävältä. Lisäksi tekijä saattaa olla peloissaan ja vihainen tulevasta ”jälkipyykistä” eli rikoksen käsittelyprosessista. (Takala 1998, 20-21.) Kaikki haastateltavamme kertoivat kiinnijäämisen olleen epämiellyttävän kokemuksen (ks. luku 7.3). Kartoitimme haastattelussa myös sitä, kumpi nuoria harmitti enemmän kiinnijääminen vai teko (ks. luku 7.4).

John Braithwaite (1989) kuvailee rikosten käsittelyprosessin vaiheita painottaen tunteiden merkitystä siinä. Hänen mielestään rikoksen jälkiselvittelyssä ei ole tärkeintä tuomion tarkka laskeminen ja se, kuinka neutraalisti tuomio annetaan rikosentekijälle. Hänen mielestään tärkeämpää on, että tekijä saataisiin tuntemaan häpeää tekonsa vuoksi. Tällä ei kuitenkaan tarkoiteta rikosentekijän negatiivista leimaamista. Braithwaiten ajatuksena on, että riittävä häpeän läpikäyminen ja katuminen, esimerkiksi kohtaamalla uhri konkreettisesti, voi

herättää syvällisemmän tarpeen asian sovittelulle. Braithwaiten mukaan prosessissa on tarkoitus reintegroida rikoksenteikijä uudelleen yhteisön jäseneksi. (Braithwaite 1989.)

Sovittelussa tapahtuva osapuolten kohtaaminen mahdollistaa tällaisen reintegraation. Sovittelun osapuolilla on mahdollisuus keskustella, kuulla toista, nähdä, tuntea ja kokea tilanne uudella tavalla. Sovitteluistunnossa rikoksesta puhuminen herättää tekijässä usein häpeää ja katumusta. Sovittelussa on kasvatuksellisesti mahdollista käyttää apuna tekijän kokemaa syyllisyyttä ja häpeää tekoaan kohtaan. Usein istunnossa tapahtuu osapuolten välillä anteeksi pyytäminen ja antaminen, tai ainakin kättely sovinnon merkiksi. Tällä voidaan sanoa olevan reintegraation kaltainen vaikutus.

Jukka-Pekka Takala (1998) kuvaa haastateltavien kertomia, sovittelutilaisuudessa muuttuvia tunteita. Hän jakaa tilanteen kolmeen pääosaan: jännitteeseen, selvittelyyn ja laukeamiseen tai sovintoon. Alussa osapuolet ymmärrettävästi ovat jännittyneitä ja epävarmoja tilanteesta. Istunnossa osapuolet saavat tilaisuuden puhua ja kertoa tapahtumasta. Tällä vuorovaikutuksella välitetään joskus uuttakin tietoa osapuolten kesken. Tässä vaiheessa tunteet voivat olla kiivaitakin, mutta useimmiten keskustelu pysyy asiallisena ja rauhallisena. Kolmanneksi osapuolet alkavat jossakin määrin saadun tiedon ja käsityksen perusteella ymmärtää toisiaan paremmin. Monissa tapauksissa jännitys purkautuu anteeksipyyntöön ja -antamiseen. Tässä vaiheessa tehdään myös sopimus osapuolten välillä. (Takala 1998, 45.) Tämä kuvaus on ideaali, mutta realistinen. On kuitenkin muistettava, että sovittelun itsetarkoituksena ei ole sovinnon tekeminen. Joskus jo osapuolten kohtaaminen voi riittää, vaikka sopimusta ei syntyisikään. Tutkimuksemme jokaisella haastateltavalla oli sovittelussa syntynyt sopimus. Haastatteluissa näkyi selvästi edellä esitetty tunteiden vaihtelevuus.

”Se oli hyvä, että siinä oli tämä uhri paikalla, kyllä se tietenki pelotti. Se kävi erilailla, ko oli ajatellu. Ootin vähän semmosta, et se käy kimppuun ja kaikkea. En mä nyt oikeasti pelänny, et se kävis käsiks, mutta että hirviät haukut siitä tulee.” (Poika, 21 v.)

Iivarin (1991, 230) tutkimuksessa tutkittavat korostivat sitä, että he olivat saaneet osallistua sovitteluun omaehtoisesti. Tutkittavat olivat kokeneet hyvänä sen, että he olivat voineet vaikuttaa syntyneeseen ratkaisuun. Lisäksi he olivat tunteneet, että heidät oli ymmärretty pääsääntöisesti oikein. Lisäksi rikoksenteelijät olivat kokeneet, etteivät he olleet päässeet sovittelussa vähällä tai helpolla verrattuna oikeudenkäyntiin.

Tekemissämme haastatteluissa nousi esille neljä tärkeää asiaa, jotka yhdistivät nuorten kokemuksia toisiinsa. Haastattelemamme nuoret kokivat tärkeimpänä myönteisenä asiana sen, että sovittelussa he pääsivät sopimukseen asianomistajan kanssa rikosvahingon korvaamisesta. Myönteisiksi asioiksi nuoret kokivat myös sen, että he saivat nähdä uhrin ja puhua hänen kanssaan. Lisäksi nuoret pitivät tärkeänä sitä, että he saivat sanoa mielipiteensä ja näkökulmansa tapahtumien kulkuun. Tämän asian nuoret kokivat oikeudenmukaisempaan nimenomaan sovitteluprosessissa kuin oikeudenkäynnissä. Haastattelemamme nuoret kokivat sovittelun helpompana asiana itselleen kuin oikeusprosessin, koska kohtelu oli sovittelussa heidän mielestään oikeudenmukaisempaa kuin kuvitellussa tai koetussa oikeudenkäynnissä. Myös Vantaalla ja Tampereella (ks. Iivari 1991, 229-231; Hoivala & Kyyrä 1988, 106-107) sovitelleet nuoret rikoksenteelijät kokivat sovittelun tuomioistuinkäsittelyä mielekkäämmäksi tavaksi käsitellä rikoksia. He kokivat pystyvänsä sovittelussa vaikuttamaan enemmän asiaansa kuin tuomioistuimessa.

”Hyvää sovittelussa oli se, että saa sovittua ne korvaukset, ja huonoa oli nähdä se auton omistaja. Hävetti nähdä se. Hyvä oli se, että saatto jutella ja että sai sovittua korvaukset ja silleen. Eihän ne oikeudessa sitte kysele. Hyvä, että voi sanoa oman mielipiteen siitä.” (Poika, 18 v.)

”Sai juteltua sen kanssa kenen autoon mentiin. Mua jännitti, että mitä se omistaja sanoo. Päästiin sopimukseen, joo. Ei jääny riitoihin auton omistajan kans.” (Poika, 17 v.)

Marshallin ja Merryn (1990, 150-158) tutkimuksessa sovitteluprosessin läpikäyneet rikoksenteelijät pitivät hyvänä kokemuksena syyllisyyden vähenemistä ja ymmärretyksi tulemista uhrin silmissä osapuolten kohtaamisen ansiosta. Rikoksenteelijät olivat myös kokeneet anteeksisaamisen merkittävänä asiana, ja sovittelu oli pannut heidät ajattelemaan asioitaan uudelleen. Lisäksi haastateltavat olivat pitäneet sovittelua oikeudenkäyntiin verrattuna järkevämpänä vaihtoehtona.

6.2 Sopiminen sovittelussa

Toisen osapuolen kohtaamista kasvotusten voidaan pitää koko sovitteluprosessin keskeisenä asiana. Konfliktin käsitteleminen asianosaisten kesken palauttaa asian hallinnan niille, joille se todellisuudessa kuuluukin. (Christie 1977, 1.) Osapuolten välisessä kohtaamisessa toivotaan vaihdettavan informaatiota. Rikoksen osapuolilla oletetaan olevan toisistaan negatiivisia käsityksiä ja ennakkoluuloja. Niiden toivotaan muuttuvan sovittelussa ja korvautuvan myönteisemmällä asenteilla. Sovitteluistunnossa halutaan antaa mahdollisuus voimakkaiden tunteiden purkamiseen ja läpikäymiseen. (Mielityinen 1999, 113-114.)

Sovittelutilaisuudessa osapuolilla on mahdollisuus tiedon vaihtoon. Tällöin uhri saa tietoa rikoksesta, sen vaikuttamista sekä tekijästä. Tämä luo pohjaa uhrin anteeksiantamiselle tai sovinnon tekemiselle. Rikoksenteelija taas saa tietoa uhrin kokemuksista. Näin tekijä saa paremmat mahdollisuudet ymmärtää tekonsa vääräys. Erilaiset tunteet ja sovittelun ilmapiiri edesauttavat tekijää tuntemaan, että hän on loukannut uhria ja tehnyt väärin myös yhteiskuntaa vastaan. Sovittelijan tehtävänä on kontrolloida puolueettomasti sitä, ettei osapuolten vaatimukset nouse kohtuuttomiksi. (Takala 1998, 45-48.)

Osa haastattelemistamme nuorista kertoi, että vielä sovittelussa käydyin keskustelun aikana oli jokin tärkeä asia selvinnyt tai valjennut heille. Rikostapahtuman läpikäyminen

sovitteluistunnossa oli usein myös lisännyt asianomistajien tai nuorten vanhempien ymmärrystä. Haastateltavat kokivat sovittelutapahtuman ilmapiirin niin turvalliseksi, että siellä uskalsi kysyä tai tarkentaa epäselväksi jääneitä asioita. Turvallinen ilmapiiri antoi mahdollisuuden tiedon molemminpuoliseen vaihtamiseen, joka on mielestämme sovinnon välttämätön edellytys.

”Se on silleen, että saa puhua vapaasti, ettei vain tullu niitä korvauksia ja sai kertoa sen omankin tarinan siitä, ettei vaan kuunneltu sitä, ketä lyötiin sillo, siinä sai sanoa ja kysyä. Siinä kuunneltiin, mitä mä sanoin siitä kans. Ne osaa sillee siellä sovittelussa kysyy ne asiat, et moni varmaan ei mun ikäne sillee, jos ne kysyy, et minkä takia teit näin, ne ei välttämättä osaa siihen vastata. Ne osaa sillee kysyä, et siihen on heleppo vastata ko jos ois nii, et kysyttäs tosta noin vaan, et minkä takia teit näin. Ne jotenki sillee kiertelemällä hakee sen vastauksen. Se oli enemmän ku olin sovittelusta ajatellu.” (Tyttö, 15 v.)

Takalan (1998, 45) mukaan sovitteluprosessi päättyy yleensä helpotuksen tunteeseen, anteeksipyyttämiseen ja sopimuksen allekirjoittamiseen. Anteeksipyyttämisen tulisi olla vapaaehtoinen eikä painostettu, koska koko prosessi muutenkin edellyttää vapaaehtoisuutta. Sovittelijat pyrkivät yleensä tarjoamaan anteeksipyyntömahdollisuuden tai kehottavat tilanteesta riippuen tekijää pyytämään anteeksi, painostamatta siihen. (Mäkeläinen 2000.)

Nuorten kertoessa sovittelukokemuksistaan nousi haastattelujen alussa esille asioita, joista emme olleet etukäteen tehneet haastattelulomakkeelle kysymyksiä. Uudet asiat nousivat nuorten vastauksista, ja ne olivat tärkeitä näkökulmia nuorten sovittelukokemuksiin. Anteeksipyyntö toteutuminen sovittelussa oli kysymys, jonka toistimme kaikissa haastatteluissa. Haastattelemistamme nuorista yhdeksällä oli sovittelussa tapahtunut tekijän ja uhrin välillä anteeksipyyttäminen. Anteeksipyyttämistä pidettiin tärkeänä ja merkittävänä asiana.

”Sai puhua niiden kanssa, kelle oli tehny pahaa tai hajottanu niitten omaisuutta. Puhua ne asiat selviksi. Halus pyytää

anteeksi niiltä, kelle oli tehny pahhaa ja sovittaa muutenki se juttu. Anteeksipyytäminen helpotti.” (Tyttö, 14 v.)

Kahdella haastattelemistamme nuorista oli ollut välitetty sovittelu, jolloin anteeksi pyytäminen ei ollut mahdollista. Välitetyllä sovittelulla tarkoitetaan tilannetta, jossa joku asianosaisista, joko tekijä tai uhri, ei ole mukana sovitteluistunnossa. Välitetty sovittelu hoidetaan sovittelijaparin välityksellä. Kahdella haastattelemallamme nuorella anteeksipyyntöä ei tapahtunut, koska toisessa tapauksessa toisena osapuolena oli julkinen yhteisö ja toisessa sovittelutapauksessa anteeksipyyntö ei ollut muusta syystä tullut esille (ks. myös Mielityinen 1999, 123).

Selvitimme haastatteluissamme myös nuorten kokemuksia sovitteluprosessiin osallistuneista viranomaisista ja lähiomaisista. Heillä tarkoitamme poliisia, sovittelusihteeriä, sovittelijoita, Oulun kaupungin nuorisohuollon työntekijöitä, asianosaisia tai heidän edustajiaan ja nuorten vanhempia. Kohtelulla, asenteilla ja ilmapiirillä voidaan ilmaista nuorista välittämistä ja huolehtimista. Haastattelemistamme nuorista kymmenen oli kokenut kohtelun olevan asiallista joka paikassa. Kolmella haastatteluun osallistuneella nuorella ei ollut mielipidettä asiasta.

6.3 Sovitteluprosessi ja oikeudenkäynti

Nuorten kertomukset sovittelusta synnyttivät uuden kysymyksen, jonka otimme mukaan kaikkiin haastatteluihin. Kysyimme haastateltaviltamme heidän käsitystään sovitteluprosessin helppoudesta oikeudenkäyntiin nähden. Nuoret olivat selvästi pohtineet ja vertailleet sovittelun ja oikeudenkäynnin välisiä eroja. On kuitenkin muistettava, että nuorten kokemukset ovat subjektiivisia, ja että he refleктоivat kokemustaan omaa historiaansa vasten. Nuoret liittivät sovitteluun jonkinlaisen työn tekemisen korvauksena. Oikeudenkäyntiin he yhdistivät pelkän rahallisen korvauksen suorittamisen. Nuoret pitivät sovittelua helpompana kuin oikeudenkäyntiä. Kokemus, että sovittelusta

pääsee ”liian” helpolla voi myös olla suhteessa korvausmuotoon tai työmäärään tunteina. ”Helppous” voi myös olla yhteydessä prosessin kesto aikaan, jolloin tapaus on pitemmän aikaa aktiivisesti mielessä.

Nuoret eivät pitäneet oikeudenkäyntiprosessia niin inhimillisenä kuin sovittelua (ks. luku 6.1). Tuomioistuimen antaman tuomion he kokivat kovempana ja etäisempänä, ylhäältä määrättyinä, koska nuoret eivät itse voineet vaikuttaa asiaan. Lisäksi nuoret liittivät oikeudenkäyntiin ainoastaan rahallisen korvausmuodon, joka käytännössä tarkoittaa sakkoja ja vahingonkorvauksia. Tällaisen korvauksen suorittaminen tapahtuu ajallisesti nopeasti. Ajallisestikin oikeudenkäynti on nopeampi, sillä siitä selviää yleensä yhdellä käyntikerralla.

Nuoret valitsisivat mieluummin sovitteluprosessin, vaikka se on usein ajallisesti pitempi prosessi. Sovitteluprosessi koostuu vähintään yhdestä sovitteluistunnosta, uhrin kohtaamisesta ja korvauksen suorittamisesta. Korvaus voi olla raha- tai sekä raha- että työkorvaus. Sovitteluprosessi edellyttää kuitenkin asian läpikäymistä sekä itsensä, uhrin että perheen kanssa, jolloin perheissä joudutaan käymään keskusteluja rikoksesta ja nuoren muustakin elämästä. Nuoret näkivät mielekkäänä mahdollisuuden korvata aiheutuneet vahingot työllä tai maksuaikataulun sopimisen toisen osapuolen kanssa.

Margit Kynkään (2000, 238-239) mukaan rikoksesta aiheutuvien korvausten kertymiseen tulisi puuttua hyvissä ajoin. Hänen mukaansa nuorelle ei tulisi antaa kertyä korvausta korvauksen päälle. Veloista selviytymiseen tulisi tarjota erilaisia keinoja, esimerkiksi palkaton työ vahinkoa kärsineen hyväksi. Sovittelu toteuttaa tätä ajatusta tukemalla jo varhaisessa vaiheessa korvausten maksamista, jotta nuori ei joutuisi tilanteeseen, jossa korvauksia on kertynyt paljon. Mikäli nuori ei koe selviävänsä maksamisesta, vaan ajautuu tilanteeseen, jossa ”millään ei ole mitään väliä”, voi se johtaa uusiin rikoksiin.

6.4 Sovittelutoiminnan haasteet

Haastatteluissa selvitimme nuorten käsityksiä siitä, millaisia kehittämisentarpeita he näkevät sovittelutoiminnassa. Muutama nuori kertoi kokeneensa jotkut yksittäiset sovitteluun liittyvät asiat huonoiksi. Näille kokemuksille oli yhteistä se, että ne liittyivät sovittelijoiden rooleihin tai henkilökohtaisiin ominaisuuksiin.

"Ootin vähän tiukempaa siitä sovittelusta. Kyllä mun mielestä vähän liian helpolla pääsin. Se ei vielä sillo ihan menny se järki kunnolla päähän, niinku nyt vasta. Olis ollu hyvä, että olis ollu kunnan puhuttelu siellä, liian ymmärtäväisesti siellä suhtauduttiin. Olis saanu olla se sovittelu tiukempi ja vähän kovempi ainaki mun kohalla. Se kolahti vähän myöhemmin."
(Tyttö, 15 v.)

Kielteiset asiat olivat vahvasti sidoksissa nuorten omiin rikoksiin suhteessa sovittelijoiden henkilökohtaisiin tapoihin työskennellä asioiden kanssa. Nämä negatiiviset kokemukset eivät mielestämme ole olennaisia, eikä niitä ehkä tutkimuksellisesti voida hyödyntää kehitettäessä sovittelutoimintaa. Sen sijaan on tarpeen ja ajankohtaista kehittää sovittelijoiden koulutusta ja tiedostaa koulutuksen yhteydessä erilaisten henkilökohtaisten ominaisuuksien mahdollisuudet vaikuttaa sovittelukokemukseen.

Vain yksi nuori kritisoi sovittelutoimintaa liian vähäisestä tiedottamisesta. Onko nuorilla itsellään riittävästi tietoa sovitteluprosessista, ja tietävätkö he ylipäättään sovittelumahdollisuudesta? Tätä kysymystä selvittääksemme kysyimme haastateltaviltamme heidän ennakkokäsityksiään sovittelusta, ja vastasivatko ne kokemusta siitä. Yhdeksällä nuorella ennako-odotus vastasi kokemusta, ja neljällä ei ollut tietoa tai ennakkokäsitystä asiasta. Onko informointi puutteellista? Onko palvelua tarvitsevilla ja eri viranomaisilla riittävästi tietoa? Sovittelutoiminnan tilasta on Suomessa tehty selvitys. Sovittelutoiminnan selvitystyöhön liittyy parhaillaan käynnissä oleva prosessi sovittelutoiminnan resurssoisimiseksi ja laajentamiseksi kaikkiin kuntiin, eli kyseessä on sovittelun valtakunnallistaminen.

Kokemuksemme käytännön sosiaalityöstä on osoittanut sen, että liian kiireinen työtahti pakottaa priorisoimaan

työtehtäviä. Usein käy niin, että välttämättömän korjaavan työn ohessa muu työ, kuten ennaltaehkäisevä työ ja asiakkaiden jälkiseuranta, jäävät vähemmälle huomiolle. Usein nimenomaan seurantaan ei asiakastyössä ole tarpeeksi voimavaroja, esimerkiksi lastensuojelussa. Miten on sovitteluprosessin jälkeen? Mietimme sovitteluprosessin jälkeistä aikaa, kun sopimus on tehty. Tällöin korvaukset on määritelty sopimuksessa, ja osapuolet lähtevät omille tahoilleen. Jääkö nuori liian yksin korvausten suorittamisen tai omien asioidensa kanssa?

Halusimme selvittää, kaipaavatko nuoret tukea ja ohjausta korvaustensa hoitamiseen tai muihin asioihin. Halusimme selvittää, toivoivatko he sovittelun jälkeen esimerkiksi sovittelusihteerin, sovittelijoiden tai sosiaalityöntekijän yhteydenottoa. Yhteydenoton tarkoituksena olisi huolehtia siitä, että nuori saisi hoidettua sovitut korvaukset sekä tukea prosessiinsa. Lähtökohtana tälle ajatukselle oli se, että läheskään kaikki nuoret, jotka osallistuvat sovitteluun, eivät ole ennestään olleet tekemisissä sosiaaliviraston kanssa. Vuositasolla lähes puolet Oulussa sovittelussa olleista nuorista ei ole lastensuojeluasiakkuudessa. Asia kiinnosti meitä myös siksi, että sovittelua on joissakin yhteyksissä (ks. Mielityinen 1999, 164) kritisoitu siitä, ettei se useinkaan paneudu kokonaisvaltaisesti nuoren elämäntilanteeseen, vaan keskittyy pääasiassa aiemmin tehtyyn, yksittäiseen rikokseen ja siihen liittyvien tekijöiden käsittelyyn. Sovittelun yhteydessä voidaan jakaa tietoa muista auttajatahoista, kuten usein tehdäänkin. Halusimme tietää, toivoivatko nuoret myöhempää yhteydenpitoa.

Haastatelluista nuorista seitsemän olisi joko toivonut yhteydenottoa myöhemmin tai kertoi, että ”se ei olisi haitannut, vaikka yhteyttä olisi otettukin”. Kaksi nuorista ei osannut sanoa mielipidettään, ja neljän nuoren mielestä yhteydenottoon ei ollut tarvetta. Oulun sovittelutoiminnassa on käytäntönä sopimusten toteutumisen seuranta. Nuoreen otetaan yhteyttä vasta, mikäli sopimus ei ole toteutunut. Sopimuksen seurantaan liittyy aina myös jonkinasteinen kontrollielementti. Tulosten mukaan nuoret toivoivat yhteydenpitoa sovittelun jälkeen, eli he eivät vastustaneet tämäntyyppistä kontrollointia, vaan jopa toivoivat sitä.

7 SOVITTELUSSA MUKANA OLLEIDEN NUORTEN ELÄMÄNHALLINTA

Elämänhallinta voidaan jakaa ulkoiseen ja sisäiseen elämänhallintaan. Ulkoisena elämänhallintana voidaan pitää sitä, että ihminen kykenee toteuttamaan elämälle asettamia tavoitteita sekä ohjaamaan elämänsä kulkua. Ulkoiseen elämänhallintaan vaikuttavat sukupolvi, sukupuoli, koulutus ja ammatti. Aineellisesti ja henkisesti turvattu asema on ulkoisen elämänhallinnan keskeinen tekijä. Sisäinen elämänhallinta merkitsee sitä, että ihminen kykenee sopeutumaan ja katsomaan asioita parhain päin, riippumatta siitä, mitä hänelle elämässä tapahtuu. (Roos 1987, 65-66.)

Elämänhallinta voidaan määritellä sosiaalipsykologiseksi kategoriaksi, joka on käsitteellistettävissä eri abstraktiotasoilla ja monesta näkökulmasta. Elämänhallinnalla saatetaan myös tarkoittaa yksilön fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista toimintakykyä. Laajemmin ajateltuna elämänhallinta viittaa yksilön mahdollisuuksiin tehdä mielekkäitä valintoja ja päättää itse tekemisistään. Yleisellä tasolla elämänhallinnalla voidaan viitata siihen elämän varrella jonkin verran muuttuvaan tapaan, jolla yksilö kokemuksistaan oppien pyrkii ajatuksellisesti jäsentämään elämäntoimintonsa kokonaisuudeksi. Seuraava määritelmä on tutkimuksemme kannalta mielenkiintoinen. Menestyksellinen elämänhallinta voidaan kokea positiivisena tunteena siitä, että yksilö on kyennyt selkiinnyttämään omaa identiteettiään. Näin yksilö on onnistunut selkiyttämään suhdetta omaan itseensä ja keskeisiin kysymyksiin, kuten arvoihin. Lisäksi yksilö kokee tällöin voivansa vaikuttaa omilla päätöksillään ja valinnoillaan omaan tulevaisuuteensa. (Savolainen 1993, 75-76.)

Ronald Wiman (1994, 9-10) kuvaa erilaisia elämänsektoreita, joissa ihmiset päivittäin toimivat. Nämä eri elämänsektorit voidaan hahmottaa myös elämänhallinnan kannalta. Elämänhallintaan liittyy itsensä toteuttaminen (harrastukset, uskonnolliset yhteisöt ja koulutusjärjestelmät), sosiaalinen vuorovaikutus (perhe, työyhteisö, kouluyhteisö ja ystävät), toimeentulo (työmarkkinat, asuntomarkkinat ja talous), fyysinen ympäristö ja arkielämä (arkipäivän eläminen ja arjen

asioiden hoitaminen), psykofyysiset toiminnot (syöminen, juominen ja nukkuminen) sekä päihteiden käyttö (alkoholi, lääkkeet ja huumeet). Näiden elämänhallinnan osa-alueiden kautta tarkastelemme haastateltavien elämänhallintaa suhteessa sovitteluprosessista saatuihin kokemuksiin.

Sovittelutoiminnan yhtenä tavoitteena voidaan pitää elämänhallinnan palauttamista nuorelle. Tässä luvussa selvitämme nuorten elämänhallintaa suhteessa tutkittavaan ilmiöön, sovitteluun. Iivari (1996, 127-128) on omassa haastattelututkimuksessaan kartoittanut nuorten elämänhallintaa. Hän on määritellyt elämänhallinnan suhteessa nuorten käsityksiin tulevaisuuden jäsentymisestä sekä siinä selviytymisestä. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan tutkimustuloksia suhteessa nuorten kokemaan elämänhallintaan koko sovitteluun liittyvän prosessin aikana.

Nuorten elämänhallintaa tarkastellaan alkaen heidän vapaa-ajan vietosta. Kaveripiiri muodostaa nuorten merkittävät ihmissuhteet. Tarkastelemme kaveripiirin osuutta tapahtuneisiin rikoksiin. Elämänhallintaan liittyvät myös ne tekijät, joilla on vaikutusta rikokseen syyllistymiseen. Lisäksi haastateltavien kokemus rikoksesta kiinnijäämiseen on yhteydessä elämänhallintaan. Rikoksesta kiinnijäämisellä on myös merkitystä käsitykseen rikoksettomasta tulevaisuudesta. Nuorten elämänhallinta kumuloituu heidän käsitykseensä tulevaisuudesta ja sen merkityksestä.

7.1 Nuorten elämäntapa ja elämänhallinta

Elämänhallintaa voidaan tarkastella suhteessa siihen, millaisia ovat nuorten käsitykset vapaa-ajasta, harrastuksista, kavereista ja alkoholinkäytöstä. Tavoitteenamme oli saada tietoa näiden asioiden vaikutuksista toisiinsa haastateltavien elämässä sekä vapaa-ajan ja kaveripiirin merkityksestä rikoksiin syyllistymisessä.

Vapaa-ajaksi tutkimuksemme nuoret mielsivät koulupäivän jälkeisen ajan sekä viikonloput. Tarkoituksenamme oli selvittää, olivatko vanhemmat asettaneet rajoituksia vapaa-ajan

vietolle. Pyysimme haastateltavia kertomaan heidän mahdollisista kotiintuloajoistaan tai muista vanhempien kanssa sovituista säännöistä. Kotiintuloaikoja emme kysyneet täysi-ikäisiltä, sillä oletimme, ettei heillä ollut varsinaisia kotiintuloaikoja.

Haastattelujen mukaan suurimmalla osalla nuorista oli vanhempien kanssa sovittu kotiintuloajoista sekä viikolla että viikonloppuisin. Kotiintuloajat olivat joko tiukentuneet tai ne olivat tulleet uudelleen käyttöön sovitteluprosessin jälkeen. Nuoret kokivat vanhempiensa halunneet näin kontrolloida enemmän heidän tulemisiaan ja menemisiään. Valtaosa nuorista koki kotiintuloajat hyvinä ja turvallisina, ja he pyrkivät myös noudattamaan niitä. Nekin nuoret, joilla kotiintuloaikoja ei varsinaisesti ollut, kertoivat yleensä ilmoittavan vanhemmilleen, mikäli jäävät kavereilleen yöksi. Kotiintuloajoilla vanhemmat olivat ennen sovittelua ja vielä tiukemmin sen jälkeen pyrkineet hallitsemaan nuorten vapaa-ajan viettoa. Sovituilla säännöillä tuntui olevan nuoriin turvallisuutta lisäävä vaikutus.

Nuorten vapaa-ajan viettämisestä leimaa toisaalta suunnitelmallisuus ja toisaalta ajelehtiva elämänasenne. Elämönhallintaa voidaan tarkastella myös suhteessa siihen, miten nuoret käyttävät vapaa-aikansa. Tutkimustuloksemme on yhdensuuntainen Iivarin (1996, 115-116) tutkimuksen kanssa, jossa lähes puolella haastatelluista nuorista oli harrastuksia. Haastattelemistamme nuorista puolella oli harrastuksia vapaa-aikana ja puolella ei ollut minkäänlaisia harrastuksia. Nuoret kertoivat harrastavansa säännöllisesti erilaisia urheilulajeja: taistelulajeja, pesäpalloa, laulua, soittamista, tanssimista ja tietotekniikkaa. Muutama nuori ei nimennyt ensin mitään harrastuksia, mutta keskustelun aikana ilmeni, että harrastuksia onkin. Nämä nuoret eivät mieltäneet harrastuksiaan kuten lenkkeilyä, punttisalia, kalastusta, mökkeilyä ja salibandya "oikeiksi" harrastuksiksi. Ilmeisesti ne olivat niin itsestään selviä vapaa-ajanviettotapoja, ettei niitä luettu varsinaisiksi harrastuksiksi.

Nuoruuden alakulttuuriteorian mukaan yhtenä tärkeänä tarkastelun kohteena pidetään sosiaalisten rakenteiden vaikutusta nuorisoriikollisuuteen. Sosiaalisella rakenteella tarkoitetaan niitä sosiaalisia suhteita, lähiyhteisöä, perhettä, kaveripiiriä ja

vertaisryhmiä, jotka vaikuttavat nuorten käyttäytymiseen välittömästi. (Sanders 1981, 80-90.) Kartoitimme nuorten ja heidän kaveripiirinsä välistä kanssakäymistä. Kaveripiirin merkitys nousi keskeiseksi tekijäksi nuorten vapaa-ajassa. Yhtä lukuun ottamatta kaikilla nuorilla oli paljon kavereita. He viettivät kavereidensa kanssa lähes kaiken vapaa-aikansa koulun jälkeen ja viikonloppuisin. Nuorilla oli siis kiinteä suhde vertaisryhmiin. Tutkimustuloksemme on yhteneväinen Iivarin (1996, 115-116) tutkimuksen kanssa, jossa haastateltiin yhtenä ryhmänä sovittelussa mukana olleita nuoria. Iivarin (mt.) tutkimuksessa sovittelussa mukana olleista nuorista suurimmalla osalla ystäväpiiri oli ei-rikosteleva. Lisäksi heillä oli kiinteä suhde vertaisryhmiin.

Sanders (1981, 81-89) pitää tärkeänä erottaa alakulttuuriteoriassa avoimen ja suljetun tilanteen merkitykset, koska ihmiset käyttäytyvät niissä eri tavalla. Alakulttuuriteoriassa painotetaan rikoksenteon sosiaalisia olosuhteita. Sandersin mukaan nuorten rikollisuus tapahtuu usein sellaisissa olosuhteissa, jotka ovat avoimempia rikosten tekemiselle. Avoimilla tilanteilla tarkoitetaan epävirallisia ja säännöistä vapaita tilanteita, kuten nuorten ”bileet” ja katu. Avoimissa tilanteissa usein ”hengailaan” kavereiden kanssa ja ”katsotaan jotain tekemistä”.

Tutkimuksemme nuoret kuvasivat kavereiden kanssa olemista myös ”hillumisena”, ”hengailuna” ja ”olemisena”. Nuoret kertoivat kuluttavansa aikaa ajelemalla autolla tai kuljeskelemalla ympäriinsä. Kavereiden kanssa haastatellut nuoret kokoontuivat ulos tutuille paikoille kuten puistoihin, rannoille, kioskien taakse tai jonkun kaverin kotiin. Ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevat kertoivat, että heillä oli muodostunut kaksi kaveripiiriä, toinen kouluun ja toinen vapaa-aikaan. Puolet haastatelluista korostivat tyttö- ja poikakavereiden merkitystä vapaa-ajan vietossa. Tyttö- ja poikakavereista kerrottiin yleensä ja suhteen merkitystä esimerkiksi juomisen hallinnalle korostettiin.

Osalla nuorista kaveripiiri oli vaihtunut tai muuttunut osittain hieman ennen haastattelua erilaisten harrastusten, ajanviettopojen tai koulun vaihtumisen myötä. Useimmat nuoret

kertoivat, että kavereilla on suuri voima ja valta vaikuttaa nuoren päätöksiin, ja että tarvittaessa nuorella on kavereiden tuki vaikeissa tilanteissa. Matti Laineen (1991, 70) mukaan yksi alakulttuurin keskeisimmistä tehtävistä on auttaa yksilöä identiteetin koossapysymiseksi vaikeissa tilanteissa. Tällöin alakulttuurit toimivat turvana ja selviytymisstrategioina. Näin ollen kiinteillä suhteilla ei-rikosteleviin vertaisryhmiin näyttäisi olevan myönteinen merkitys nuorten koko elämänhallinnalle.

Haastattelussa selvitettiin myös alkoholin ja muiden päihteiden käyttöä, koska sillä on oleellinen merkitys nuorten elämänhallinnalle. Haastattelemistamme nuorista vain yksi ei ollut koskaan nauttinut mitään päihdyttäviä aineita ja yksi nuorista kertoi käyttävänsä alkoholia todella harvoin. Suurin osa nuorista kertoi käyttävänsä päihteitä suhteellisen säännöllisesti. Hieman yli puolet haastattelemistamme nuorista kertoi nauttivansa alkoholia 1-2 kertaa kuukaudessa. Vajaa puolet nuorista sanoi juovansa alkoholia joka viikko 1-2 kertaa. Nuoret kertoivat juovansa olutta, siideriä tai väkevää viinaa, ja kolme nuorta kertoi joskus kokeilleensa huumeita. Kukaan nuorista ei kuitenkaan sanonut tällä hetkellä käyttävänsä huumeita. Kaikki alkoholia käyttävät antoivat ymmärtää, että heidän alkoholin käyttönsä oli vähentynyt esimerkiksi edellisen kesän käyttöön verrattuna. Nuoret kertoivat alkoholin käytön vähenemisen tärkeimmiksi syiksi kaveripiirin muuttumisen, koulunkäynnin alkamisen, rikoksista aiheutuneiden sakkojen ja korvausten maksamisen harmittamisen sekä alkaneen seurustelusuhteen.

”Nuo rötökset kait ne on pannu vähentään (alkoholin käyttöä). On tullu vähän ajateltua. Se on niin ikävä, kun tulee niitä sakkoja. Mieluummin oon juomatta, kun alkaa pöljäileen ja turhaa joutuu makseleen töppäilyjä.” (Poika, 17 v.)

Haastateltujen nuorten elämäntapa oli kesällä selvästi vapaampi, epäsäännöllisempi sekä humalahakuisempi kuin muina vuodenaikoina. Tähän oli suurimmalla osalla syynä koulunkäynti, joka rytmitti useimpien haastateltavien elämää.

7.2 Nuorten rikoksiin vaikuttaneet tekijät

Tutkimuksen teoreettisessa osassa käsitelimme nuoruuden ryhmäytymistä, nuoruuden alakulttuuriteoriaa tarkemmin, koska se on osaltaan selittämässä nuorten rikollista käyttäytymistä. Sandersin (1981) kehittelemässä alakulttuuriteoriassa nuorten rikollista käyttäytymistä selittävänä tekijänä tulee huomioida kolme eri näkökulmaa. Nämä ovat rikoksen tekemiseen liittyvä tilanne, rikollisuutta tuottava sosiaalinen organisaatio ja rakenne sekä nuorten yhteiskunnallinen asema.

Nuorten elämänhallintaa tutkiessamme pyysimme nuoria kertomaan heidän käsityksistään rikokseen mahdollisesti vaikuttaneista tekijöistä. Haastatellut nuoret olivat syyllistyneet autojen luvattomiin käyttöönottoihin, varkauksiin, vahingontekoihin ja pahoinpitelyihin. Viisi nuorta oli syyllistynyt vahingontekoon, kolme pahoinpitelyyn, neljä varkauteen ja yksi auton luvattomaan käyttöönottoon. Kaikki nämä rikokset ovat tyypillisiä nuorten tekemiä rikoksia, ja tavallisimpia sovittelussa käsiteltyjä rikoksia (ks. Matela 1999b.) Samansuuntaisia tietoja on saatu myös tutkittaessa Turun, Lahden ja Tampereen alueella tapahtuneita rikoksia. Nuorille tyypillisiä rikoksia ovat luvattomat käyttöönotot, pahoinpitelyt, rattijuopumukset, varkaudet, näpistyksiset, alkoholin luvaton hallussapito, ajo-oikeudetta ajo sekä ryöstö- ja vahingontekorikokset. (Laitinen 1992, 9-10.)

Kysyimme tutkittaviltamme, ovatko he syyllistyneet tekoon yksin vai yhdessä jonkun toisen kanssa. Tavoitteenamme oli selvittää vertaisryhmien vaikutusta nuorten tekemiin rikoksiin. Lisäksi kysyimme nuorilta alkoholin ja muiden päihteiden vaikutusta rikosten tekemiseen. Nuoret pystyivät nopeasti nimeämään ne asiat, jotka heidän mielestään olivat vaikuttaneet rikosten tekemiseen. Syitä he nimesivät vähintään kaksi. Nuoret olivat prosessoineet tehtyä rikosta, koska he pystyivät hyvin selkeästi vastaamaan kysymyksiimme. Nuoret aloittivat usein vastauksensa sanoilla ”no, en mä tiiä”, mutta jatkoivat ”samaa hengen vetoon” ilmaisten selkeästi näkemyksensä asiasta. Epävarmalta kuulostava aloitus näytti olevan vain tapa aloittaa kertomus.

Nuorten ryhmäytymistä ja nuorten rikollista käyttäytymistä tarkasteltaessa tulisi kiinnittää huomiota

sosiaalisten rakenteiden nuorisorikollisuutta tuottavaan vaikutukseen. Tällä tarkoitetaan nuorten vertaisryhmiä, kuten kaveripiiriä. Erilaiset nuorten sosiaaliset suhteet, esimerkiksi perhe ja kaverit, muokkaavat primaarisesti nuorten käyttäytymistä. (Iivari 1996, 38.)

Useimmat nuoret nimesivät kaveripiirin ja sen vaikutuksen keskeisen tärkeäksi. Lähes kaikki nuoret pitivät rikoksen tekemiseen vaikuttavana syynä kaveripiiriä. Heidän mielestään kaverit olivat joko houkuttelemassa mukaan, tai kaveriporukan henki oli ”rötöstelevä”. Kaveripiirillä näyttää olevan voimakas vaikutus nuorten elämänhallintaan ja rikosten tekemiseen. Tutkimuksessamme kaveripiirin merkitys korostui myös vapaa-ajan viettotavoissa ja harrastuksissa. Haastatelluista nuorista kymmenen oli syyllistynyt rikokseen kaverin tai kavereiden kanssa, ja kolme oli tehnyt rikoksensa yksin. Moni nuori kuvasi kaverin merkitystä rikoksessa joko yllyttäjänä, tukena tai apuna. Kaveripiirin merkitys tuli selvästi ilmi, joten voi olettaa, että kavereiden kanssa yhdessä on ”helpompi pöljäillä” ja jakaa vastuu useammalle. Myös Iivarin (1996, 107-113) tutkimuksessa sovitelleet nuoret korostivat vertaisryhmien vaikutusta rikoksiin syyllistymisessä.

Erja Laurosen ja Päivi Pietarilan (1994, 74) mukaan nuorten rikoskäyttäytymistä leimaa kaksi piirrettä. Toisaalta sama nuori saattaa syyllistyä toistuvasti suhteellisen lieviin rikoksiin (rikoskierre), ja toisaalta useampia nuoria voi olla syytteessä samasta rikoksesta (jengirikollisuus). Lisäksi nuorten rikoksissa tulee hyvin ilmi nuorten rikoksille tyypillinen sosiaalisuus. Usein nuorten rikokset ovat ryhmärikoksia, joissa tärkeintä on yhdessä tekeminen. Rikoksen tekemisestä aiheutuva jännitys yhdistää joukkoa, ja joukko antaa vastaavasti voimaa kestää pelottava tilanne. (Kääriäinen 1994, 95.)

Puolella haastattelemistamme nuorista rikokseen oli vaikuttanut se, että he olivat olleet humalassa rikoksen tekohetkellä. Eräs haastateltavistamme kiteyttikin alkoholin yhteyden tehtyyn rikokseen seuraavasti:

”En mää kyllä selvinpäin lähtis ikinä tommoseen mukkaan.”
(Tyttö, 16 v.)

Nuorten impulsiivisella elämänasenteella näyttää myös olevan vaikutusta rikoksiin. Puolet haastattelemistamme nuorista kertoi rikokseen johtaneen teon olleen ”päähänpiston”. Nuoret kuvasivat rikoksiaan hetken mielijohdeiksi tai harkitsemattomiksi ”jutuksi”. Myös Iivarin (1996, 107-113) tutkimuksessa sovitteluiden nuorten keskeisin rikokseen johtanut syy oli sattumanvaraisuus, rikokseen oli vain jouduttu. Lisäksi sovitteluilla nuorilla rikos oli ollut enemmänkin sattuma tai vahinko, ei suunniteltu.

Osalla haastattelemistamme nuorista oli ollut tarkoitus saada rikoksen avulla tarkoitus jotain konkreettista itselleen. Heidän lainvastaisilla teoillaan oli selvä tavoite. He halusivat saada rahaa, tupakkaa, karkkia tai cd-soittimen. Lisäksi osa nuorista koki rikostensa syyksi oman tunnetilansa. Tekohetkellä he olivat olleet negatiivisten tunteiden vallassa. Nuoret olivat olleet vihaisia, loukattuja, uhattuja, haukuttuja tai muuten pahantuulisia. Heidän mielestään tekohetkellä vallinnut tunnelma ja oma mieliala vaikuttivat omalta osaltaan tekoon. ”Pahan tuulisena” tehdyt teot olivat vahingontekoja ja pahoinpitelyjä. Tämän lisäksi muutama nuori kuvasi, että rikos oli jännityksen hakemista itselle.

Haastatelluista nuorista yhdeksän oli syyllistynyt rikoksiin aikaisemminkin. Neljä nuorta ei ollut syyllistynyt muihin rikoksiin. Nuoret olivat aiemmin syyllistyneet monenlaisiin rikoksiin, esimerkiksi näpistykseen, ajoneuvojen luvattomiin käyttöönottoihin, varkauksiin, varkauden yrityksiin, pahoinpitelyihin sekä huumausaineiden hallussapitoon.

7.3 Rikoksesta kiinnijääminen ja sen vaikutus nuoren elämänhallintaan

Nuorten elämänhallintaa voidaan tarkastella myös suhteessa nuorten kokemuksiin rikoksista kiinnijäämisestä. Tutkimuksessamme pyrimme selvittämään, miten nuoret kokivat kiinnijäämisen ja miten he jäivät konkreettisesti kiinni teoistaan. Lisäksi pyysimme heitä kertomaan vanhempien suhtautumisesta tehtyyn rikokseen ja siitä kiinnijäämiseen. Aiemman

työkokemuksemme perusteella meille oli jo muodostunut kuva rikoksista kiinnijäämisen merkityksestä myöhemmälle elämänhallinnalle. Ei ole yhdentekevää, jääkö nuori teostaan kiinni lainkaan vai pääseekö hän jatkamaan rikoksiaan ”hyvällä tuurilla”.

Moni haastattelemistamme nuorista kertoi avoimesti, että jos he eivät olisi jääneet rikoksesta kiinni heti ja joutuneet siitä vastuuseen, niin he eivät olisi nyt tässä tilanteessa. He arvioivat, että heidän ”rötöstelynsä” olisi jatkunut, jos siihen ei olisi puututtu. Laine (1991, 63) toteaaakin, että olemme kaikki mahdollisia rikollisia. Lainvastaisia tekoja tekevät kuitenkin ne, jotka ovat vapaita lähiyhteisöistä ja niiden kontrollista. Tässä korostuu epävirallisen lähikontrollin merkitys normeihin ja arvoihin sosiaalistamisessa. Ihmiset, jotka eivät ole sidoksissa perheisiinsä ja muihin yhteisöihin, tekevät helpommin rikoksia. Näin ollen rikollisuuden syy on siinä, ettei ole sitä ehkäisevää tekijää.

Valtaosa haastatelluista nuorista oli jäänyt kiinni teostaan heti paikan päällä tai aivan rikospaikan läheisyydessä. Osa oli jäänyt kiinni myöhemmin poliisikuulustelujen yhteydessä jonkun paljastamana tai itse tunnustamalla kuulustelussa tekonsa. Useimmiten poliisi tai vartiointiliike oli ottanut nuoren kiinni rikoksen tapahtumapaikalla tai sen läheisyydessä. Kaikki nuoret kuvasivat kiinnijäämistä negatiivisena tapahtumana. Nuorten mukaan tunteet olivat olleet sekavat. He kertoivat olleensa harmistuneita, pelänneensä tai kokeneet ahdistusta tilanteessa. Kiinnijääminen koettiin poikkeuksetta kielteisenä tapahtumana, jonka kohtaaminen sekä ahdisti että pelotti. Nuoret kuvasivat tuntojaan suhteessa lähitulevaisuuteen. Heitä harmittivat nimenomaan kiinnijäämisestä aiheutuvat seuraamukset, ei itse kiinnijääminen.

”Poliisi tuli, jäin paikanpäällä kiinni, sitte mentiin putkaan, ahisti. Harmitti, ko tiesi, mitä on tulossa.” (Poika, 18 v.)

”Oltiin sen kaverin kans jossain kadunkulmassa juomassa viimisiä kalijoja ja tuli poliisit ja nakkas kyytiin ja vei laitokselle. Muuta en siitä muista. Kyllä se ahisti aika paljo.

Putkaan joutuin ja sit kuulusteltiin seuraavana päivänä. Harmitti, ko tiesi sen, mitä seuraa.” (Poika, 20 v.)

Pertti Kemppinen (1995) on kuvannut kielteisten asioiden kohtaamiseen liittyviä tekijöitä. Paljon epäonnistumisia ja kielteisiä asioita kohdanneella nuorella ei ole aina riittävästi voimia ponnistaa ylöspäin. Monenlaiset epäonnistumiset saattavat jättää traumoja, jolloin elämänusko ja elämänhallinta saattavat kadota. Paljon pettymyksiä kokeneet nuoret eivät kestä vastoinkäymisiä. Näiden nuorten aktiivisuus kääntyy ei-toivottuun käyttäytymiseen, esimerkiksi rikoksiin, päihteiden käyttöön ja koulun laiminlyöntiin. Epäonnistumiset kuuluvat elämään. Niiden kautta on mahdollista kasvaa eteenpäin. Usein juuri tuskalliset kokemukset ja kärsimys pakottavat ihmisen tiedostamaan tilansa ja hakemaan muutosta elämäänsä.

Nuoret tarvitsevat onnistumisen kokemuksia, jotta heidän itsetuntonsa kasvaisi terveellä tavalla. Nuoria tulisi vahvistaa myönteisyyteen, ja heitä tulisi tukea irrottautumaan kielteisistä elämäkokemuksista. Kemppinen (1995, 44-49) korostaa sitä, että lähipiiristä tulisi löytyä henkilö, jolla olisi aikaa tukea nuoren muutoshakuista elämäntapaa. Elämäntavan muuttaminen saattaa vaatia koko lähiyhteisön tuen, jotta siinä onnistutaan. Kemppisen (1995, 44-49) mukaan lähiyhteisön asettamalla sopivilla rajoilla luodaan nuorille turvallinen kasvuympäristö. Tällöin nuori oppii käyttäytymään riittävän suuren vapaavyöhykkeen sisällä.

7.4 Suhtautuminen rikoksesta kiinnijäämiseen

Halusimme selvittää myös nuorten ja heidän lähipiirinsä välisiä suhteita, koska lähiyhteisöjen merkitystä nuorten elämänhallintaan ei voida vähätellä. Perhettä pidetään lasten ja nuorten kasvatuksen perusyksikkönä. Vanhemmat välittävät lapselle kokemuksiaan, asenteitaan, arvojaan, tunteitaan, tietojaan ja taitojaan. Vanhemmat siirtävät sosialisatiomallin kautta omia käyttäytymismalleja lapsilleen. Perusturva luodaan kodeissa, joissa välitetään lapsista ja asetetaan heille rajoja. Mikäli

vanhemmilla ei ole riittävästi aikaa tai kiinnostusta lapsiinsa, perhe ei kykene toteuttamaan kasvatustehtäväänsä. Pitkäaikainen kasvuolojen epävarmuus jättää jälkensä, mikä näkyy sitten kaduilla tehtävässä sosiaalityössä. (Kempinen 1995, 71-73.)

Pyysimme haastateltaviamme kertomaan heidän vanhempiansa suhtautumisesta kiinnijäämiseen ja rikokseen. Kolme nuorta kertoi vanhempiansa suhtautuneen välinpitämättömästi nuoren rikokseen. He kuvasivat vanhempiansa reagointia näin: ”ei ne mitään sanonee.” Kymmenen nuoren kohdalla toinen vanhemmista tai molemmat olivat reagoineet kiinnijäämiseen jollakin tavalla. Nuorten vanhemmat olivat suhtautuneet tunteilla tapahtuneeseen. He olivat itkeneet, huutaneet, olleet suuttuneita ja pettyneitä. Tunteilla reagoineet vanhemmat olivat osanneet käyttää myös muita keinoja tilanteen ratkaisemiseen. He olivat antaneet neuvoja tai muuten konkreettisesti esimerkiksi kieltäneet jotain nuoriltaan. Vanhemmat olivat asettaneet tiukempia kotiintuloaikoja ja vaatineet myös noudattamaan niitä. Lisäksi jotkut olivat pienentäneet viikkorahoja tai pitäneet nuorta kotiarestissa muutamia päiviä tapahtuman jälkeen. Lisäksi vanhemmat olivat neuvoneet kuinka toimia, jos esimerkiksi tekee mieli suuttua.

”Se (äiti) sano, että jos tekee mieli hakata tai rikkoa jotain, niin hakkaa vaikka jottain tiiliseinää, mutta ei toisten omaisuutta voi hajottaa.” (Tyttö, 14 v.)

Jo varmistaessamme puhelimitse nuorten haastatteluajoja, saimme sellaisen kuvan, että nuoret olivat varsin harmissaan teoistaan tai kiinnijäämisestään. Tämän vuoksi esitimme heille kysymyksen, kumpi heitä harmitti enemmän, kiinnijääminen vai tehty rikos. Lisäksi halusimme selvittää nuorten käsitystä tulevaisuudessa rikoksiin syyllistymisestä. Haastatelluista nuorista suurinta osaa harmitti tehty teko enemmän kuin kiinnijääminen. Muutamaa nuorta kiinnijääminen harmitti vieläkin enemmän kuin tehty teko.

Kokemus kiinnijäämisestä vaikutti olevan kaikille nuorille vaikea ja ahdistava kokemus. Kielteisellä kokemuksella oli selvä yhteys siihen, että kaikki haastattelemamme nuoret kielsivät jatkossa syyllistyvänsä enää uusiin rikoksiin.

Ahdistavalla kokemuksella näyttää olevan myönteinen merkitys siihen mielikuvaan, jonka nuoret muodostavat tulevaisuudestaan suhteessa rikolliseen toimintaan. Kielteisellä kokemuksella ja sen riittävällä käsittelemisellä nuori voi herätä pohtimaan elämänhallintaansa tarkemmin. Kiinnijäämisen kokemus ja siitä seuraava prosessi sovitteluineen näyttäisi olevan merkittävä tekijä nuoren elämänhallinnan kasvattamisessa. Myös poliisitoimenpiteellä, lähinnä pidättämisellä on nuorille rikollista käyttäytymistä hillitsevä vaikutus (Iivari 1988, 157).

Nuorten antamaa kuvaa rikoksettomasta tulevaisuudesta vahvistaa myös se tulos, jonka saimme kysyessämme nuorilta sovittelun jälkeisten rikosten tekemisistä. Kysyimme nuorilta ennen ja jälkeen sovittelun tapahtuneista rikoksista. Haastattelemistamme nuorista ainoastaan yksi ilmoitti syyllistyneensä yhteen rikokseen sovitteluprosessin jälkeen. On kuitenkin huomioitava se, että aika sovitteluprosessin päättymisestä ja haastattelujen tekemisestä vaihteli nuorten välillä puolesta vuodesta muutamaa kuukauteen. Saatu tieto perustuu nuorten omiin kertomuksiin, eikä niitä ole tarkistettu viranomaisten asiakirjoista.

Nuorten elämänhallinnan mittarina voidaan pitää myös sopimusten toteutumista ajallaan. Haastattelujen ajankohta oli niin kaukana sovitteluistunnoista, että korvausten hoitamisen seuranta oli mahdollinen. Mikäli kokemus sovittelusta oli ollut merkityksellinen nuorelle, oli hänellä halu toimia sopimuksessa sovitulla tavalla, mikäli hän vain suinkin pystyi siihen. Haastatelluista nuorista valtaosa oli jo hoitanut kaikki korvaukset asianomistajille. Muutamalla nuorella korvauksen suorittaminen oli kesken. He olivat maksaneet jo osan maksuista ja lopuista oli tehty maksuohjelma. Yksi haastatelluista nuorista sovitti korvauksensa työllä kesällä 2001, joten hän ei ollut vielä haastatteluhetkellä suorittanut korvausta. Kaikilla nuorilla korvausten suorittaminen oli siis vähintäänkin vireillä.

7.5 Nuorten tulevaisuus

Mitä selkeämmin nuoret pystyvät hahmottamaan tulevaisuutensa ja kuvaamaan toiveitaan ja haaveitaan, sitä paremmin he pystyvät sopeutumaan yhteiskuntaan. Sopeutuminen taas näkyy kiinnostumisena opiskeluun tai työelämään. Tärkeää on, että nuoret löytävät sieltä tavoitteita, joihin pyrkiä ja uskovat tulevaisuuteen. (Pulkinen 1984, 172-173.) Iivarin (1996, 128-138) tutkimuksessa verrattiin kolmea erilaista nuorten ryhmää: sovitelleita, koulukotinuoria sekä vankilassa olevia nuoria. Tutkimuksessa kartoitettiin muun muassa nuorten mielikuvia ”hyvästä elämästä”. Sovitelleista nuorista puolella oli selkeät tulevaisuuden suunnitelmat ja puolella epämääräisemmät kuvat tulevaisuudestaan. Sovitelleiden kohdalla koulutustilanne oli enemmistön kohdalla hyvä. Lisäksi sovitelleiden tulevaisuudensuunnitelmat ulottuivat pitemmälle kuin esimerkiksi koulukotinuorten. Tutkimuksen mukaan työelämään sijoittuminen ja asunnonsaanti eivät olleet ajankohtaisia haaveita sovittelussa olleille nuorille. Näiden nuorten suunnitelmat rajoittuivat lähinnä jatkokoulutukseen.

Tutkimuksessamme halusimme myös kartoittaa sovitelleiden nuorten käsityksiä tulevaisuudesta. Huomion kohteena oli tutkittavien käsitys selviytymisestään tulevaisuudesta sekä siihen jäsentymisestä. Pyysimme nuoria kuvailemaan heidän tulevaisuutta 5-10 vuoden päästä. Missä he asuvat, kenen kanssa, ovatko he koulussa vai töissä ja onko heillä perhettä tai harrastuksia? Halusimme saada käsityksen, millaisena he näkevät tulevaisuutensa sekä mitä he arvostavat ja pitävät tärkeänä elämässään.

Nuoret heittäytyivät mielellään mielikuvituksen valtaan tulevaisuutta miettiessään. Kaikilla heillä oli ajatuksia tulevaisuudestaan, ja ne olivat poikkeuksetta positiivisia. Yhteistä nuorten tulevaisuudensuunnitelmille oli tavoite saada käytyä koulu loppuun ja hankkia itselle ammatti. Useimmilla nuorilla oli toiveammatti. Toisena keskeisenä asiana he mainitsivat, että heillä olisi perhe ja lapsia. Lisäksi puolet nuorista toivoi ammatin lisäksi vakituista työpaikkaa.

Elämänhallintaa tarkasteltiin siis myös rikoksettoman tulevaisuuden näkökulmasta. Kysymykseen ”syyllistytkö uusiin rikoksiin?” he vastasivat hyvin spontaanisti ja vakuuttavasti ”en”.

Yksikään ei enää aikonut syyllistyä rikoksiin tulevaisuudessa. Nuoret perustelivat rikoksettomuuttaan monella tavalla. Perusteluille oli yhteistä se, että niissä korostui voimakas itsekontrolli, halu ja päätös toimia tietyllä tavalla. Perusteluissa ei enää korostunut kaveripiirin merkitys, vaan nuoret luottivat itseensä ja ratkaisuihinsa ja ”oman järjen käyttöön”. Monet perustelivat rikoksettomuuttaan sillä, että he katsoivat aikuistuneensa ja alkaneensa miettiä asioita enemmän. Omasta mielestään he olivat ”tulleet järkiinsä” ja pystyivät luottamaan itseensä entistä enemmän.

Puolet haastatelluista nuorista mainitsi alkoholinkäytön vähentämisen parantavan elämänhallintaa. Tällöin nuorten mukaan ”ei tule töppäiltyä turhaan, eikä joudu maksamaan sakkoja ja korvauksia”. Nuorilla oli myös selkeänä tukena se, että heillä oli uusia harrastuksia ja selkeitä tavoitteita elämälleen (ks. myös Iivari 1996, 133). Myös Iivarin (1996, 133) tutkimuksessa sovitelleet nuoret näkivät tulevaisuutensa rikoksettomana. Tämän he perustelivat sillä, että ”tehty teko oli ymmärretty vääräksi kantapään kautta.”

8 SOVITTELUN MERKITYS NUORTEN SOSIAALISTUMISESSA

Kiinnostuksemme kohteena oli sovittelusta saatu kokemus ja sen vaikutus nuorten elämänhallintaan ja yhteiskuntaan sosiaalistumiseen. Marshallin ja Merryn (1990, 39-40) mukaan sosiaalistamisen katsotaan tapahtuvan, kun nuori hyvittää uhrille tekoaan ja integroituu yhteiskuntaan tavalla, josta on hyötyä niin tekijälle itselleen kuin myös uhrille että yhteisölle.

Hans Schneiderin (1991) mukaan sovittelun toivotaan integroivan rikosentekijää sosiaalisesti paremmin kuin perinteinen rikosoikeusprosessi. Sovitteluprosessin tavoitteena pidetään sopimusta, joka on osapuolia tyydyttävä ja kokemuksena oikeudenmukaisesti ratkaistu. Lisäksi prosessissa pyritään vahingonkorvaamiseen, anteeksipyyttämiseen, mutta myös vastuun kokemiseen uhrista. Restoratiivisen oikeuden periaatteen mukaisesti sovitteluprosessissa korostetaan prosessin yhteisöllisyyttä. Rikollinen käyttäytyminen nähdään ennen kaikkea sosiaalisen vuorovaikutuksen tuloksena, eikä yksilön eristyneenä tekemisenä. (Schneider 1991, 80-83.)

Nuorten rikollinen käyttäytyminen voidaan nähdä sosialisoinnin epäonnistumisena. Sosiaalisella kontrollilla nähdään olevan suuri merkitys poikkeavaan käyttäytymiseen ja rikollisuuteen. Lähiyhteisön kontrollin heikentyminen voi lisätä rikollisuutta. Yhteiskunnan normien sosiaalistamisessa on lähiyhteisöillä suuri merkitys. (Laine 1991, 63.)

Sipilän (1979, 19-26) mukaan teollistumisen tuomat muutokset yhteiskuntaan ovat osaltaan vaikuttaneet sosiaalisten ongelmien kärjistymiseen. Tärkeimpänä hän näkee ne muutokset, jotka ovat olleet vähentämässä ihmisten lähiyhteisöjen edellytyksiä tuottaa sosiaalista tukea ja kontrollia. Lähiyhteisöllä Sipilä tarkoittaa niitä yhteisöjä, joille yksilö on kokonainen ja korvaamaton. Sipilä (1979, 19-24) ja Christie (1974, 18-20) ovat kuvanneet lähikontrollin merkityksen muuttumista ja sen vaikutuksia. Kaupunkiyhteisöistä puuttuu heidän mukaansa lähiyhteisöjen primaarinen tuki ja kontrolli. Lähiyhteisöllä Sipilä ja Christie tarkoittavat lähisukulaisia, ystäviä ja naapureita. Heidän mukaansa lähikontrollia pidetään tehokkaimpana

sosiaalisen kontrollin muotona. Lähikontrollia harjoittavat ne ihmiset, joihin rikoksen tekijällä on muitakin yhteyksiä kuin poikkeavuus ja rikokset. Sekundaarista kontrollia toteuttavat eri viranomaiset, joiden toiminta on tehottomampaa ja etäisempää.

8.1 Nuorten perhesuhteet ja asema

Sosialisaatioprosessi alkaa jo perheissä, koska lapsi kohtaa yhteiskunnan yleensä ensi kertaa perheen piirissä. Lisäksi perheessä vallitsevista ihmissuhteista tulee lapselle ensimmäisiä kokemuksia sosiaalisista suhteista. Perheessä opitaan tietyt arvot, normit, tavat ja käytännöt. Perhe välittää jäsenilleen tietyt eettiset mallit ja roolimallit, joiden avulla ihmiset jäsentyvät yhteiskuntaan. Perheellä ja sen ihmissuhteilla on merkitystä nuorten muodostamaan kuvaan yhteiskunnasta.

Selvittelimme nuorten taustaa, miten he asuivat ja millaiset perhesuhteet heillä oli. Emme selvittäneet haastateltaviemme taustoja mahdollisten asiakirjojen pohjalta, koska halusimme kuulla nuorten itsensä kertomana heidän taustansa. Tutkimusongelmamme ei vaatinut haastateltavien taustan selvittämistä viranomaisasiakirjojen avulla. Haastattelemistamme nuorista 10 asui omissa perheissään oululaislähiöissä, yksi asui tyttökaverin perheessä, yksi opiskelija-asuntolassa ja yksi asui laitoksen itsenäistymisyksikössä. Valtaosa nuorista asui joko uusperheessä, yksinhuoltajaperheessä tai heidän vanhempansa olivat eronneet. Haastatelluista nuorista muutama asui molempien biologisten vanhempiensa luona. Kaikilla haastattelemillamme nuorilla ei ollut yhteyttä biologiseen isäänsä.

Sipilän (1982, 74-75) mukaan nuorten poikkeavan käyttäytymisen yhtenä syynä voi olla epätietoisuus vanhempien viimesijaisesta vastuusta, koska he ovat joutuneet ottamaan liian varhain itsestään vastuun. Vanhempien avioerot ovat yleisimpinä syitä siihen, että nuoret ovat joutuneet kasvamaan liian nopeasti aikuisten rooleihin. Sipilä painottaa myös isän suurta merkitystä lasten kehitykselle. Isättömyys tai heikko isäsuhde vaikuttaa poikien asosiaaliseen käyttäytymiseen ja turvattomuuden

tunteeseen. Tutkimuksessa isä nähtiinkin yhtenä merkittävänä sosiaalistajana yhteiskuntaan. Myös Iivarin (1996, 124) mukaan nuorten rikkinäisellä ja alemman sosiaaliluokan perhetaustalla näyttäisi olevan yhteys jollakin tavalla rikolliseen käyttäytymiseen.

8.2 Mitä hyötyä sovittelusta on nuorelle?

Sovitteluprosessissa mahdollistuu osapuolten kohtaaminen ja vuorovaikutus. Sitä tukee lähikontrollin erityinen tilaisuus olla auttamassa osapuolia konfliktitilanteessa. Sovittelu voidaan siten nähdä seuraamuksena, jonka yhtenä tavoitteena on sosiaalistaa nuoria rikoksentekejiä yhteiskunnan normeihin. Kokemuksemme mukaan sovittelun vapaaehtoisuudesta huolimatta nuoret kieltäytyvät harvoin siitä.

Sovitteluprosessi koettiin usein työlääksi ja vastuunottoa kasvattavammaksi vaihtoehdoksi. Sovitteluprosessi on usein ajallisesti pitempi vaihtoehto, koska se koostuu vähintään yhdestä sovitteluistunnosta, konkreettisesta uhrin kohtaamisesta ja korvauksen suorittamisesta. Sovitteluprosessi edellyttää nuorelta asian läpikäymistä itsensä kanssa. Lisäksi prosessi synnyttää usein kasvattavaa keskustelua perheissä nuorten elämään liittyvistä kysymyksistä. Mikäli kokemus sovitteluprosessista on positiivinen ja kasvattava, voisi sillä olettaa olevan merkitystä nuorten elämänhallintaan. Parempi elämänhallinta voisi puolestaan auttaa nuorta sosiaalistumaan yhteiskuntaan.

Sovitteluprosessin merkitys muodostuu niistä kokemuksista, joita nuoret ovat saaneet. Tutkimuksemme nuoret kokivat sovittelun merkittävimiksi asioiksi sopimukseen pääsyn uhrin kanssa, uhrin konkreettisen kohtaamisen, mahdollisuuden oman mielipiteen ilmaisuun ja tapahtuman uudelleen läpikäyntiin sekä anteeksipyyntöä toteutumisen. Näillä myönteisiksi koetuilla asioilla voidaan olettaa olevan merkitystä nuorten elämänhallintaan. Parempi elämänhallinta taas auttaa nuorta sopeutumaan yhteiskuntaan.

Kartoitimme tutkimuksessamme nuorten kokemuksia sovitteluprosessista ja sovittelukokemuksen merkityksestä heidän elämänhallinnalleen. Arvioimme elämänhallinnan paranemista sovitteluprosessin jälkeen niinä muutoksina, joita nuoret kuvasivat heidän elämässään tapahtuneen sovittelun jälkeen. Muutokset käsittelivät nuorten suhteita vanhempiin, kotiin ja kavereihin. Muutoksia havaittiin myös koulun käynnissä, harrastuksissa, kaveripiirissä tai yleensä elämäntyylissä. Näillä kysymyksillä halusimme selvittää, oliko sovittelulla ollut vaikutusta haastateltaviemme elämään. Voidaan ajatella, että sovitteluprosessissa koetut muutokset auttavat nuorta hahmottamaan elämänsä ja jäsentämään itseään yhteiskuntaan kuuluviksi kansalaisiksi.

Nuoret kuvasivat selkeästi ja monisanaisesti niitä muutoksia, joita he olivat kokeneet sovitteluprosessin myötä. He pohtivat myös sovittelun haittoja ja hyötyjä. Kukaan haastatelluista ei ilmoittanut sovittelusta olleen heille mitään haittaa, mutta hyötyjä he kuvasivat niinä muutoksina tai vaikutuksina, joita heille oli tapahtunut sovittelun jälkeen.

Haastatellut nuoret korostivat oman ajattelun merkitystä sovittelun aiheuttamana muutoksena. Prosessissa osapuolten kohtaaminen oli herättänyt nuoret pohtimaan ja ottamaan vastuuta uudella tavalla. Nuoret olivat alkaneet pohtia, miettiä ja käydä läpi asioitaan. He olivat joutuneet asettamaan uudelleen elämänsä tavoitteita, koska rikos ja sen tuoma prosessi oli pakottanut pohtimaan uudelleen elämäntyylisiä. Haastatteluista nousi esille oman ajattelun ja ”hoksaamisen” merkitys rikosten teon vähentymisessä. Nuorten oma tahto elämäntyylin muuttamiseen sekä vastuuntunnon herääminen ovat keskeisiä asioita elämänhallinnassa.

”Koko hommasta oli semmonen hyöty, et pani se ehkä vähä miettimään. Oppii silleen pysymään erossa tämmöistä.”
(Poika, 20 v.)

Myös Iivarin (1996, 123) tutkimuksessa tulokset olivat samansuuntaisia. Varsinkin koulukotinuorten ja vankien kohdalla rikollisuutta ehkäisevänä tekijänä painottui oma ratkaisu ja selkeä lopettamis päätös. Haastateltavien näkemyksen mukaan rikollinen

käyttäytyminen on paljon ”itsestä kiinni”. (ks. myös Kivivuori 1992, 115-116.)

Osa haastatelluista nuorista ei halunnut enää ”hölmöillä” rikoksia tekemällä, koska he katsovat joutuvansa sen jälkeen ”turhaan” maksamaan korvauksia. Lisäksi usean nuoren kohdalla työn tekeminen rahan hankkimiseksi ja korvausten maksamiseksi oli herättänyt ajattelemaan tekemisiään.

”Ajatusmaailma, se on jollain lailla muuttunu ja on se sellainen että ei tuu mieleenkää enää tehdä mitään pahaa, eikä halua. Vastuuntuntoa tullu.” (Tyttö, 14 v.)

”En tiiä, on muuttanut mua, en oo tehny pitkään aikaan mitään rikosta. On sillä ollut merkitystä. Alko tympäsee ilman aikuiset korvaukset, turhaa hommaa rikostella. Tyhymää se on tehdä. Herättänyt miettiin, että onko näillä mitään järkeä.” (Poika, 18 v.)

”Se kolahti vasta myöhemmin, tuli silleen järki päähän. Sillon, ku mä olin siinä viimisisessä sovittelussa, niin sen jälkeen mä sitte kotona rupesin miettimään niitä asioita, ja mitä mulle täällä sovittelussa sanottiin sillo, kun mä olin siinä. Kyllä se kannattaa miettiä, mitä ne täälä sanoo, ei kannata hölmöillä. Siellä sanottiin se, että aina kun oot jotaki tekemässä, niin ajattele ensin hyvät puolet ja sitten huonot puolet. Se on sitte menny päähän se. Mä muistan sen kun se (sovittelija) sano sen. Mä oon tosi kiitollinen siitä, et on sanottu niin.” (Tyttö, 15 v.)

Sovitteluprosessi oli lisännyt kotona käytäviä keskusteluja nuorten asioista. Nuorten käsityksen mukaan sovitteluprosessin myötä vanhemmat olivat osoittaneet enemmän kiinnostusta heidän asioihin, tekemisiin ja menemisiin. Nuorten mukaan vanhemmat olivat olleet prosessin jälkeen aktiivisemmin kyselemässä heidän menemisistään, harrastuksistaan ja kavereistaan. Osalle nuorista kotiintuloajat olivat joko tiukentuneet, tai ne oli asetettu nuorille prosessin seurauksena. Lisäksi haastatteluissa tuli ilmi, että nuorten suhde vanhempiin oli muuttunut prosessin myötä.

”Vanhemmat sanoo, et se näköjään on auttanut tai näkyny, asioissa mitä mä teen, niin on muuttunu. Paremmat välit silleen

vanhempiin, ne ei oo enää niin huolissaan ja mua ei ota päähän mennä kotiin. Ehkä se on silleen, et ne mun vanhemmat ei ensi luottanu muhun, no minkä verran luotti, on se luottamus kasvanu sen jälkeen.” (Tyttö, 15 v.)

Muutamalle nuorelle sovitteluprosessilla oli ollut positiivinen vaikutus heidän koulunkäyntiinsä.

”Mulla oli viime vuonna ongelmia koulun kans, lintsasin ja silleen. Mutta nyt se on silleen, että tajuaa, että et se kannattaa käyvä se koulu ja hyövyttää paljo enemmän ja silleen sitte ammattiki joskus. Kokeista on tullu nyt huomattavasti parempia numeroita.” (Tyttö, 15 v.)

Puolella haastattemistamme nuorista sovitteluprosessi oli muuttanut kaveripiiriä. Nuoret kertoivat, että he olivat joko itse vaikuttaneet kaveripiirin muuttumiseen tai se oli muuttunut luonnollisesti esimerkiksi koulun vaihtamisen yhteydessä. Kaveripiiriä oli vaihdettu, koska entisten kavereiden harrastukset tai elämäntyyli eivät enää kiinnostaneet. Kaveripiirin vaikutus näkyi myös rikostelevan elämäntyylin muuttumisena. Mikäli kaveripiiri ei vaihtunut paljon, olivat kuitenkin harrastukset ja ”menemiset” kavereiden kanssa muuttuneet. Nuoret kertoivat tekevänsä ja harrastavansa nykyisin kavereiden kanssa enemmän yhdessä erilaisia asioita. Tutkimuksessa haastateltavien alkoholinkäytön muuttuminen oli yhteydessä kaveripiirin muuttumiseen. Vapaa-aikoina alkoholia käytettiin vähemmän joko kaveripiirin muuttumisen tai elämäntyylin vaihtumisen seurauksena.

Eräänä sovittelun merkityksenä nuoren elämänhallinnalle voidaan pitää myös sitä, että nuoret olivat saaneet sovittua korvauksista osapuolten kanssa. Haastattemistamme nuorista kahdeksalla rikos ei mennyt oikeuteen, vaan asia käsiteltiin vain sovitteluprosessissa. Näissä tapauksissa joko syyttäjä oli tehnyt syyttämättäjättämispäätöksen tai alle 15-vuotiaiden kohdalla poliisi oli tehnyt esitutkintapäätöksen alaikäisyyden perusteella. Muutama haastattemamme nuori käy sovitteluprosessin lisäksi oikeudenkäynnissä rikoksensa vuoksi. Kolmen nuoren rikos oli

käsitelty jo oikeudessa, ja he olivat saaneet rangaistukseksi sakkoja, yksi nuori odotti myöhemmin tulevaa oikeudenkäyntiä, ja yhden osalta ei ollut vielä tullut päätöstä, meneekö asia oikeuteen vai jätetäänkö hänet asettamatta syytteeseen. Kaikki nuoret olivat päässeet sovittelussa sopimukseen korvauksista rikoksen osapuolten kanssa. Vajaa puolet nuorista korvasi aiheuttamansa vahingot työllä tai työllä ja rahalla. Yli puolet nuorista korvasi rikosvahingot pelkästään rahallisesti. Haastattelemamme nuoret korvasivat rikostensa aiheuttamia haittoja työkorvauksena esimerkiksi tekemällä puutarhatöitä, hoitamalla lapsia, siivoamalla kodeissa, ulkoiluttamalla koiria tai työskentelemällä jossakin julkisella sektorilla.

Sovitteluprosessi voi aikaansaada osapuolissa muutoksia. Muutokset voivat olla konkreettisia tai vähemmän näkyviä, kuten ajatusten herääminen. Merkityksellisen asian pukeminen sanoiksi ei välttämättä ole helppoa. Halusimme nuorten kertovan, mitä hyötyä sovittelusta oli ollut. Mitä he kertoisivat sovittelusta, jos joutuisivat kuvailemaan sitä vaikkapa kaverilleen, joka ei tiedä siitä mitään?

Sovitteluprosessin ”työläydestä” huolimatta nuoret olivat suosittlemassa sitä muillekin. He perustelivat kantaansa sillä, että sovittelussa annetaan mahdollisuus sopia korvauksista vastapuolen kanssa. Sopimukseen pääseminen oli nuorten mielestä tärkeää, koska silloin rikosprosessi ei välttämättä etene oikeuteen saakka. Toinen tärkeä asia oli se, että sovittelussa voi sanoa oman mielipiteensä ja siellä kuunnellaan kaikkia osapuolia tasapuolisesti.

”Mä suosittelisin meneen, se että joutuu käymään sen asian läpi ja joutuu miettiin mitä on tehny sit silleen että, kannattaa herätä hoiteleen juttuja aikaisin.” (Poika, 24 v.)

”Et siinä on se rikoksen uhri ja puhutaan tapahtuneesta ja sitte pitää jokasen kertoo se oma näkemys asiasta ja sit siinä sovitaan jonkulaine korvaus. Onhan se palijo parempi vaihtoehto ku joutuu oikeuteen ja sitä kautta sit tulee rikosrekisterit sun muut.” (Poika, 20 v.)

”Kannattais sovittelua. Sen takia et siellä kuunnellaan myös sitä tai niinku mua, yleensäkin silleen otetaan kaikki asiat huomioon mitä itekki sillee sanoo, ettei sitä jätetä siihe.” (Tyttö, 15 v.)

Iivarinkin (1991, 228) tutkimuksessa peräti 95 % rikoksentekijöistä oli ilmoittanut käyttävänsä tarvittaessa mieluummin sovittelua kuin tuomioistuinta vastaavien ongelmien ratkaisemisessa.

9 TUTKIMUSTULOSTEN TARKASTELUA

Tässä tutkimuksessa olemme pyrkineet selvittämään ja kuvaamaan sovitteluprosessin vaikutusta ja merkitystä sovittelun läpikäyneiden nuorten ajatuksiin ja elämään. Empiirisen tutkimusaineiston kokosimme haastattelemalla sovitteluprosessin läpikäyneitä oululaisnuoria. Empiirisen analyysin lähtökohtana olivat sovittelun teoreettiset tavoitteet ja substanssi rikosprosessiin liittyvänä menetelmänä, joiden kautta kokosimme keskeiset tutkimustulokset. Tarkastelun kohteena olevaa ilmiötä, sovitteluprosessia, sen herättämiä kokemuksia ja niiden merkitystä nuorille, käsitelimme asetettujen tutkimustehtävien avulla. Tutkimustehtävämme olivat sovittelu vaihtoehtoisena seuraamuksena suhteessa nuorten elämänhallintaan ja sosiaalistumiskehitykseen.

Ensimmäinen tutkimusongelma oli, onko sovitteluprosessi onnistunut sosiaalistamaan nuoria yhteiskunnan normeihin. Pyrimme selvittämään, millaisena sosialisatioprosessina sovittelu ja sen merkitys on koettu, miten sovitteluprosessi on lisännyt lähiyhteisön merkitystä ja lähiyhteisöön kiinnittymistä, sekä onko sovittelu sosiaalisen kontrollin ilmentymänä onnistunut herättämään vastuuntuntoa nuorissa. Toisena tutkimusongelmana oli, millaisia vaikutuksia sovittelusta saaduilla kokemuksilla on ollut nuorten elämänhallinnalle. Tähän tutkimusongelmaan liittyen selvittelimme, miten nuorten elämänhallinta ja sen mahdollinen muuttuminen näkyy nuorten arkielämässä ja onko sosialisatiolla ja sosiaalisella kontrollilla vaikutusta rikosten ennaltaehkäisyyn.

Sovittelumenettely voidaan nähdä seuraamuksena, jonka yhtenä tavoitteena on sosiaalistaa nuoria rikosentekijöitä yhteiskunnan normeihin. Sovittelun vuorovaikutusprosessi ja osapuolten kohtaaminen sovitteluprosessissa tukevat lähikontrollin mahdollisuutta olla tietoisemmin tukemassa ja ottamassa vastuuta osapuolten konfliktitilanteessa. Sovittelussa osapuolten omat arvot, asenteet, elämänhistoria ja aikaisempi toiminta vaikuttavat olennaisesti sovitteluprosessiin ja siihen sisältyvään sopimiseen. Sovittelu on sisällöltään varsin ratkaisukeskeistä, ongelmanratkaisuun pyrkivää.

Sovittelumenettely sisältää myös vapauden ja mahdollisuuden keksiä uusia ja ainutkertaisia ratkaisutapoja. Tämä näkyy erityisesti korvaamistapojen sopimisen kohdalla, kun osapuolet päätyvät itse keksimäänsä ratkaisuun. Parhaimmillaan sovittelu voi olla varsin innovatiivista, uusia ratkaisutapoja keksivää ja tuottavaa toimintaa. Se voi toimia eräänlaisena oppimisprosessina kaikkien osapuolten kohdalla. Sovittelun merkitys näkyi siten, että nuoren rikoksentekijän kannalta keskeistä oli oppiminen toimintaan perustuvan kokemuksen kautta. Tärkeää oli myös oivallus siitä, että voi toimia toisellakin tavalla. Saamansa kokemuksen kautta ja vastuullisuuden vahvistuttua nuori käsittelee asiaa refleksiivisesti, omakohtaisena prosessina, jolloin vastuu omasta itsestä ja toiminnasta vahvistuu.

Haastattelemamme nuoret olivat sosiaalisesti aktiivisia, liikkuvia sekä vapaa-aikaan ja kaveripiiriin suuntautuneita. Haastateltujen nuorten suhde vanhempiin oli lähes poikkeuksetta melko löysä. Valtaosalla nuorista oli rikkinäinen perhetausta; vanhemmat olivat joko eronneet tai yhteyttä toiseen vanhempaan ei ollut koskaan ollutkaan. Nuorten vapaa-ajan viettämisestä leimasi toisaalta suunnitelmallisuus ja toisaalta ajelehtiva elämänasenne. Puolella nuorista oli säännöllisiä harrastuksia vapaa-aikana ja puolella ei ollut minkäänlaisia harrastuksia. Haastatelluilla nuorilla oli kiinteä suhde vertaisryhmiin. Kavereita oli paljon, ja heidän kanssaan vietettiin paljon aikaa.

Tarkastelimme elämönhallintaa suhteessa päihteiden käyttöön. Suurin osa nuorista kertoi käyttävänsä päihteitä suhteellisen säännöllisesti. Päihteidenkäyttö oli kuitenkin vähentynyt huomattavasti sovittelun jälkeen, esimerkiksi kaveripiirin vaihtumisen seurauksena.

Haastateltavamme kuvasivat käsityksiään rikokseen vaikuttaneista tekijöistä. Heidän tekemänsä rikokset painottuivat omaisuusrikoksiin ja vahingontekoihin. Teon suunnittelemattomuus ja harkitsemattomuus näkyi heidän tekemissään rikoksissa. Tärkein useimpien nuorten nimeämä tekijä rikoksiin syyllistymisessä oli näyttämisen tai sosiaalisen hyväksynnän ja arvostuksen saamisen tarve lähinnä vertaisryhmältä. Kaveripiirin merkitys oli suuri. Rikokset oli tehty pääasiassa kaverin tai kavereiden kanssa yhdessä.

Rikoksen tekoon oli vaikuttanut myös tekohetken humalatila. Nuorten impulsiivisella elämänasenteella näyttää olevan myös vaikutusta rikoksiin. Haastattelemistamme nuorista puolet kertoi rikokseen johtaneen teon olleen ”päähänpiston”, ”mielijohteen” tai ”harkitsemattoman jutun”. Muita syitä olivat otollinen tilanne ja tarve saada jotakin konkreettista itselleen. Lisäksi osa nuorista ilmaisi rikoksensa syyksi oman tunnetilansa ja kielteisten tunteiden vallassa olemisen. (Ks. myös Laitinen ym. 1994, 116-125).

Tarkastelimme nuorten elämänhallintaa myös suhteessa nuorten kokemuksiin rikoksesta kiinnijäämiseen. Kiinnijääminen koettiin poikkeuksetta kielteisenä tapahtumana, jonka kohtaaminen sekä ahdisti että pelotti. Mikäli nuoret eivät olisi jääneet kiinni teosta, eikä lähikontrolli olisi toiminut, he jatkaisivat normien vastaista toimintaa. Rikoksesta kiinnijäämisellä ja interventiolla näyttää olevan oleellinen merkitys nuoren elämänhallinnalle tulevaisuudessa. Kiinnijäämisen tapahduttua nuoria ei harmittanut itse kiinnijääminen, vaan edessä oleva prosessi ja seuraamukset. Suurinta osaa haastattelemistamme nuorista tehty teko harmitti enemmän kuin siitä kiinnijääminen. Kielteisellä kokemuksella oli selkeä yhteys siihen, että kaikki haastattelemamme nuoret kielsivät jatkossa syyllistyvänsä enää rikoksiin. Kiinnijäämisellä ja sen riittävällä käsittelemisellä nuori voi herätä pohtimaan elämänhallintaansa tarkemmin. Kiinnijäämiskokemus ja siitä seuraava prosessi sovitteluineen näyttäisi olevan merkittävä tekijä nuoren elämänhallinnan vahvistumisessa.

Lähiyhteisön merkitystä ei voida vähätellä tarkasteltaessa nuorten elämänhallintaa. Pyrimmekin selvittämään nuorten ja heidän lähipiirinsä välisiä suhteita. Kiinnijäämiseen reagoineet vanhemmat olivat reagoineet siihen tunnepitoisesti. Sovitteluprosessi oli lisännyt lähes jokaisen nuoren kotona nuorten asioista käytäviä keskusteluja. Nuorten mukaan vanhemmat olivat prosessin myötä osoittaneet myös enemmän kiinnostusta heidän asioihinsa. Lisäksi nuorten ja vanhempien suhde oli lähentynyt yhteisten kokemusten myötä.

Mitä selkeämmin nuoret pystyvät hahmottamaan tulevaisuuttaan ja kuvaamaan toiveitaan ja haaveitaan, sitä

paremmin he pystyvät sopeutumaan yhteiskuntaan. Sopeutuminen taas näkyy kiinnittymisenä opiskeluun tai työelämään. Tärkeää on, että nuoret löytävät sieltä tavoitteita, joihin pyrkiä, ja uskovat tulevaisuuteen. (Pulkkinen 1984, 172-173.) Kaikilla nuorilla oli ajatuksia tulevaisuudesta, ja ne olivat poikkeuksetta positiivisia. Yhteistä nuorten tulevaisuudensuunnitelmille oli, että heidän tavoitteenaan oli käydä koulu loppuun ja hankkia ammatti sekä perustaa perhe.

Nuoret perustelivat rikoksettomuuttaan monella tavalla. Yhteistä perusteluille oli se, että niissä korostui voimakas itsekontrolli sekä oma päätös ja tahto toimia tietyllä tavalla. Haastatellut nuoret pitivät alkoholinkäytön vähenemistä elämänhallintaa parantavana tekijänä. Nuorten elämänhallinnan tukena olivat myös uudet harrastukset ja selkeät tavoitteet elämässä. Elämänhallinnan kohenemista sovitteluprosessin jälkeen arvioimme niinä muutoksina, joita nuoret kuvasivat tapahtuneen heidän elämässään. Kaikki nuoret kuvasivat oman ajattelun merkitystä sovitteluprosessin aiheuttamana muutoksena. Prosessi oli pakottanut pohtimaan elämäntilannetta kokonaisvaltaisemmin ja ottamaan vastuuta.

Sovittelun eräänä merkityksenä nuoren elämänhallinnalle voidaan pitää sitä, että nuoret olivat saaneet sovittua korvaukset vahinkoa kärsineen osapuolen kanssa. Kaikki nuoret olivat päässeet sopimukseen korvauksista. Valtaosa nuorista oli jo hoitanut kaikki korvaukset asianomistajille sovittulla tavalla, mikä osoittaa nuorten halua noudattaa sopimuksia. Myös se, että nuoret kokivat olevansa toiminnan subjekteina, itse päättämässä itseään koskevassa asiassa, vaikutti selvästi siihen, että he myös sitoutuivat tehdyn sopimuksen noudattamiseen.

Nuoret eivät kokeneet sovittelua sen vapaaehtoisuudesta huolimatta helppona vaihtoehtona verrattuna oikeudenkäyntiin. Sovitteluprosessi koettiin usein työlääksi ja enemmän vastuunottoa kasvattavaksi vaihtoehdoksi. Sovitteluprosessi edellytti asian perusteellista läpikäymistä ja synnytti kasvattavaa keskustelua perheissä nuorten asioista. Sovitteluprosessin merkitys muodostui niistä kokemuksista, joita nuoret olivat saaneet. Nuoret pitivät sovittelun merkittävimpinä

asioina tapahtumien uudelleen läpikäymistä, uhrin konkreettista kohtaamista ja sopimukseen pääsyä uhrin kanssa. Merkityksellisiä olivat myös mahdollisuus oman mielipiteen ilmaisuun, oikeudenmukaisuus sekä anteeksipyyttäminen ja joissakin tapauksissa myös anteeksiantaminen.

Sovittelun työläydestä huolimatta haastatellut nuoret olivat suosittlemassa sovittelua muillekin. He perustelivat tätä sillä, että sovittelussa annetaan mahdollisuus sopia korvauksista suoraan toisen osapuolen kanssa. Asianomistajarikoksissa osa nuorista vältti sovittelun kautta oikeudenkäynnin. Tässä rikosoikeudellinen preventiivinen merkitys tuli esille, koska osalla rikostapaus karsiutui näin rikosoikeudellisesta prosessista. Nuori kohtaa rajoja ja realiteetteja sovittelussa, mutta toisaalta sovittelu voi toimia nuoren kannalta myös terapeuttisesti. Nuoret ilmaisivat olevansa helpottuneita, kun olivat saaneet asian käsiteltyä ja hoidettua.

Yhteiskunnallinen ja sosiaalinen osattomuus ja turvattomuus sekä lisäävät että tuottavat rikollisuutta. Kun nuoren sosiaalinen verkosto on heikko tai olematon, voi nuori ajautua rikollisiin alakulttuureihin, joihin samaistutaan ja joista etsitään tukea. Tarve olla hyväksyty, hyvä ja menestyvä jossakin näkyy tarpeena hakea sosiaalista arvostusta vertaisryhmästä (ks. myös Sanders 1981; Iivari 1996). Nuorten rikosentekijöiden kohdalla vahvistunut lähikontrolli lisää sekä turvallisuutta että vähentää alttiutta rikoksiin syyllistymiseen. Se, että lähipiiri on tietoisemmin tukemassa ja kontrolloimassa nuorta, vahvistaa selvästi nuoren sosiaalistumiskehitystä ja elämänhallintaa.

Ymmärrys teon seurauksista oli lisääntynyt uhrin kärsimyksen ja menetysten kohtaamisen kautta. Tärkeitä olivat ratkaisuntekoon osallistuminen sekä tilaisuus käsitellä tekoa ja ottaa siitä vastuu. Restoratiivisen oikeuden periaatteet olivat tulleet näin täytetyiksi ja toteutuneet näiden tapausten kohdalla.

Olisi mielenkiintoista tietää, mitä näille nuorille kuuluu tulevaisuudessa. Ovatko nuoret syyllistyneet uusiin rikoksiin ja miten he ovat pärjänneet elämässään? Oliko rikokseen syyllistyminen vain nuoruusikäen liittyvä ohimenevä ilmiö vai orastava merkki myöhemmästä rikosurasta ja syrjäytymiskehityksestä? Olisi myös mielenkiintoista tutkia

laajemmin ja perusteellisemmin lasten ja nuorten rikosprosessiin liittyviä nykyisiä käytäntöjä ja kehittämistarpeita.

Yhteiskuntarakenteiden monimutkaistuminen, palveluiden sektoroituminen, juridiikan lisääntyminen ja toisinaan kansalaisten kyvyttömyys hoitaa asioitaan viranomaistoimintaan liittyvissä prosesseissa vaikuttavat siihen, että erilaisia konfliktinratkaisutapoja tarvitaan yhä enemmän. Sosiaalityön näkökulmasta tutkimuksemme kohteena oleva rikosten- ja riitojen sovittelutoiminta on yksi toimiva menetelmä, joka sisältää asenteiden ja käyttäytymisen muutoksen mahdollisuuden. Tarkoituksena on saada ihmiset toimimaan oman elämänsä subjekteina sekä löytämään keinoja ja voimavaroja ongelmatilanteissa.

Lähteet

Aaltonen, Anne 1998: Sovittu juttu - sopuhinta. Rikossovittelun kustannusvaikutukset oikeuskäsittelyyn verrattuna. Stakes raportteja 230. Gummerus. Saarijärvi.

Aaltonen, Marjo & Ojanen, Tuija & Vihunen, Riitta & Vilén, Marika 1999: Nuoren aika. WSOY. Porvoo.

Alatalo, Vappu 1995: Nuorten rikoksentekijöiden persoonallisuus ja elämäntapa. Sisäasiainministeriön poliisiosaston julkaisu. Helsinki.

Asetus nuorista rikoksentekijöistä 18.12.1942/1001.

Braithwaite, John 1989: Crime, Shame and Reintegration. Cambridge university Press. Cambridge.

Christie, Nils 1974: Samhällsförändringar och mänskliga anpassningsproblem. Teoksessa Daun, Åke & Börjeson, Bengt & Åhs, Stig (red.): Samhällsförändringar och brottslighet. Tiden. Stockholm, 11-21.

Christie, Nils 1977: Conflicts as Property. The British Journal of Criminology. Vol. 17, (1), 1-15.

Christie, Nils 1983: Piinan Rajat. University of Helsinki. Sociology of Law Series. Helsinki.

Esitutkintalaki 30.4.1987/449, 11.7.1997/692.

Grönfors, Martti & Lounela, Paavo & Vanhala, Kari 1982: Nuoret rikoksentekijät ja lastensuojelu. Taustaa ja ehdotuksia toimenpiteiksi. Lastensuojelun keskusliiton julkaisuja 68. Helsinki.

Heiskanen, Tarja 1988: Sovitellenko sopuisampaan Suomeen. Mielenterveys 1988/3, 32-34.

Hoivala, Harri & Kyyrä, Juha-Matti 1989: Näkökulmia sovitteeluun. Sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 1989. Painamaton.

Iivari, Juhani 1982: Köyhät ja kurinpalautus. Raportti vankilan tehtävästä. Otava. Keuruu.

Iivari, Juhani 1988: Sovitaan-projektin kokemuksista. Sovittelun mahdollisuuksista vaihtoehtona rikosoikeusjärjestelmässä. Sosiaalilihallituksen julkaisuja 1/1988. Helsinki.

Iivari, Juhani 1991: Rikosten ja riitojen vaihtoehtosovittelu refleksiivisen oikeuden konseptiossa. Sosiaali- ja terveyshallituksen tutkimuksia 12/1991. Helsinki.

Iivari, Juhani 1996: Osattomuudesta rangaistavaksi. Nuorista rikoksentehtävistä nuoruuden alakulttuuriteorian valossa. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 2/1996. Edita. Helsinki.

Iivari, Juhani 1997: Leuvenin julistus. Suositus korjaavan oikeuden edistämiseksi nuorisorikollisuudessa. Kansainvälinen konferenssi. Leuven 12.-14.5.1997.

Iivari, Juhani 1999: Sovittelun lähtökohdat ja tulevaisuus. Oulun sovittelutoiminnan 10-vuotisjuhlaseminaari 19.11.1999.

Iivari, Juhani 2000: Sovittelija 1/2000 pääkirjoitus. Suomen Sovittelun Tuki ry.

Iivari, Juhani 2001a: Rikos- ja riita-asioiden sovittelun valtakunnallinen organisointi. Selvityshenkilöraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2000:27. Edita. Helsinki.

Iivari, Juhani 2001b: Stakes. Rikos- ja riita-asioiden sovittelun valtakunnallisen organisoitumisen eteneminen. Haastattelu puhe-
limitse 2.4.2001.

Jarasto, Pirkko & Sinervo, Nina 1999: Murrosikäisen ja Nuoren Maailma. Gummerus. Jyväskylä.

Jokela, Antti 1998: Uudistuva Rikosprosessi. Lakimiesliiton Kustannus. Gummerus. Jyväskylä.

Juntunen, Kalevi 1995: Sovittelumenettely. Sovittelun peruskurssikansio. Suomen Sovittelun Tuki ry.

Juntunen, Kalevi 1999: Sovittelun peruskurssi 21.9.1999 Oulussa. Luentomoniste. Painamaton.

Juntunen, Kalevi 2000: Riita- ja rikosasiain sovittelua koskeva työkokous 3.5.2000 Oulun lääninhallituksessa. Luentomoniste. Painamaton.

Järvinen, Saija 1993: Rikosten sovittelu Suomessa. Sovittelukäytännöt ja vaihtoehtoisuuden arvioinnit. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 116. Gummerus. Jyväskylä.

Kempainen, Pertti 1995: Syyllistämisen kannustamiseen -tiedenestukseen. Kustannusvalmennus. Vantaa.

Kempainen, Pertti 1997: Nuori minänsä vankina. II osa. Poikkeava käyttäytyminen, tunne-elämän häiriöt, katuelämä, syrjäytyminen, terapiayhteiskunta. Kustannusvalmennus. Vantaa.

Kinnunen, Aarne 1998: Rikoksantorjunnan neuvottelukunta. Luentolyhennelmä Nuoret lainrikkoajat-seminaarissa Tampereella 6.-7.8.1998. Painamaton.

Kivivuori, Janne 1992: Varas varkaana. Tutkimus varkaan itseymmärryksen kulttuurisista ehdoista. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 114. Helsinki.

Kyngäs, Margit 2000: Vankeus miehen elämäkulussa. Tutkimus nuorena rikosentekijänä vankilaan tuomittujen miesten lapsuudesta, vankeusajasta ja vankeuden jälkeisestä elämästä. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Lapin yliopisto. Rovaniemi.

Kääriäinen, Juha 1994: Seikkailijasta pummiksi. Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 1/94. Helsinki.

Laine, Matti 1991: Johdatus kriminologiaan ja poikkeavuuden sosiologiaan. Tietosanoma. Helsinki.

Laitinen, Ahti 1992: Lain tuolla puolen eli tietoja rikoksista Turun seudulla, Lahdessa ja Tampereella. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Rikos- ja prosessioikeuden sarja A n:o 19. Turun yliopisto.

Laitinen, Ahti & Nyholm, Marja-Liisa 1995: Luvaton nuoruus. Painatuskeskus. Helsinki.

Laitinen, Ahti & Nyqvist, Leo & Paaso, Jukka 1994: Elinympäristö, elämäntapa ja rikollisuus. Nuorisoriikollisuus ja poliisin ennalta ehkäisevä toiminta-projektin julkaisu n:o 6. Sisäasiainministeriön poliisiosaston julkaisu. Helsinki.

Laki ehdollisesta rangaistuksesta 17.11.1989/992.

Laki nuorisoringaistuksen kokeilemisesta 12.12.1996/1058.

Laki nuorista rikosentekijöistä 31.5.1940/262.

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 11.7.1977/689.

Laki yhdyskuntapalvelusta 12.12.1996/1055.

Lappi-Seppälä, Tapio 1993: Sovittelusta. Muistio rikoslakiprojektille 20.1.1993.

Lappi-Seppälä, Tapio 1995: Rikosprosessi ja sovitteluprosessi. Sovittelun peruskurssikansio. Suomen Sovittelun Tuki ry.

Lappi-Seppälä, Tapio 2000: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Haastattelu puhelimitse 28.7.2000.

Lastensuojelulaki 5.8.1983/683.

- Lauronen, Erja & Pietarila, Päivi 1994:** Miten pitäisi välittää? Arviointia sosiaalihuollon asemasta nuorten rikosentekijöiden oikeusprosessissa. Stakes. Gummerus. Jyväskylä.
- Lindblad, Eva 2001:** Syyttäjän toimi, syyteharkinta ja sovittelu syyttäjän näkökulmasta. Luento sovittelun peruskurssilla 27.2.2001 Oulussa. Painamaton.
- Lindfors, Sanna 1996:** Severi: Seikkailu, verkostot ja rikokset. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 3/1996. Edita. Helsinki.
- Lähevirta, Sari & Peltola, Johanna 1995:** ”Se on kasvun paikka”. Riita- ja rikosasioiden sovittelu Oulussa osana lastensuojelua. Kasvatustieteen syventäviin opintoihin kuuluva tutkielma. Kasvatustieteiden tiedekunta. Oulun yliopisto. Painamaton.
- Mahkonen, Sami 1993:** Nuori vastaan laki. Sisäasiainministeriö, Poliisiosasto. Poliisin oppikirjasarja. Helsinki.
- Mahkonen, Sami 2000:** Oikeushallinnon tiedotuslehti OHOI 3/2000. Yliopistopaino. Helsinki.
- Marshall, Tony. S. & Merry, Susan 1990:** Crime and Accountability. Victim–offender Mediation in Practice. London.
- Matela, Kari 1999a:** Sovittelu tuottaa hyviä tuloksia. Oulun kaupungin henkilöstölehti Pyörre 12/99.
- Matela, Kari 1999b:** Rikos- ja riita-asioiden sovittelua koskevien tilastotietojen (vuosilta 1989-1999) pohjalta 10-vuotisjuhlaseminaaria varten tehty koonti. Sosiaali- ja Terveystoimen asiakirjat. Painamaton.
- Mediation in penal matters. 1999.** Recommendation No R (99) adopted by the Committee of Ministers of The Council of Europe on 15 September 1999. Euroopan Neuvoston Ministerikomitean suositus nro R (99) 19 rikosasioiden sovittelusta.
- Meri, Matti 1992:** Miten piilo-opetussuunnitelma toteutuu? Tutkimuksia 104. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Helsinki.
- Messmerin, Heinz & Otto, Hans-Uwe 1992:** Restorative justice: Steps on the Way Toward A Good Idea. ”Messmeier” & co.
- Mielityinen, Ida 1999:** Rikos ja sovittelu. Valikoituminen, merkitys ja uusintarikollisuus. Hakapaino. Helsinki.
- Mikkola, Matti & Helminen, Jarkko 1994:** Lastensuojelu. Gummerus. Jyväskylä.

Mäkeläinen, Pirjo 2000: Luento Oulun lääninhallituksen järjestämässä Oulun läänin kuntien rikosten ja riitojen sovittelua koskevassa työkokouksessa 3.5.2000 Oulussa. Painamaton.

Mäkeläinen, Pirjo 2001: Oulun kaupungin Sosiaali- ja terveystoimi. Kokemuksia sovittelutoiminnasta Oulussa. 2001. Painamaton.

Niemelä, Eino 1994: Nuorisoriikollisten hoidon tehokkuus. Jyväskylän yliopisto, erityispedagogiikan laitos. Research reports 52. Department of special education university of Jyväskylä.

Nurmi, Jan-Erik 1995: Nuoruusiän kehitys: etsintää, valintoja ja noidankehiä. Teoksessa Lyytinen Paula Korkiakangas, Mikko ja Lyytinen, Heikki (toim.) 1998: Näkökulmia kehityspsykologiaan, kehitys kontekstissaan. WSOY. Porvoo, 256-271.

Nurminen, Jouko 1995: Rikosprosessin kulku. Sovittelun peruskurssikansio. Suomen Sovittelun Tuki ry.

Nuutila, Ari-Matti 1997: Rikoslain yleinen osa. Lakimiesliiton Kustannus. Helsinki.

Nyqvist, Leo 1995: Nuoriso-ongelma, auktoriteetit ja kontrolli. Teoksessa Leo Nyqvist ja Heikki Suhonen (toim.): Kansalaisuus ja Kontrolli. Turun yliopisto sosiaalipolitiikan laitos sarja: 6/1995. Turku, 69-88.

Nyyslä, Kari & Pajala, Sasu 1999: Nuorten työura. Koulutuksesta työelämään siirtyminen ja huono-osaisuus. Gaudeamus. Tampere.

Oikeusministeriön päätös nuorista rikosentekijöistä 31.5.1940/262.

Oulun kaupungin sosiaali- ja terveystoimen asiakirjat vuosilta 1988-1996.

Oulun kaupungin sosiaali- ja terveystoimen asiakirjat ja tilastotiedot. 2001.

Parkkari, Juhani 1996: Rikoksen käsitteestä. Teoksessa Loukatu minuus. Tietoa ja tukea rikoksen uhreille. Rikosuhripäivystys. SMS-tuotanto. Helsinki, 10-12.

Perustuslaki 11.6.1999/731.

Poliisilaki 7.4.1995/493.

Pulkkinen, Lea 1984: Nuoret ja kotikasvatus. 3. painos. Otava. Keuruu.

Raitasalo, Raimo 1995: Elämänhallinta sosiaalipolitiikan tavoitteena. Kansaneläkelaitos. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 1. Helsinki.

Rikoslaki 19.12.1889/39; 31.5.1940/263; 29.12.1967/621; 19.7.1974/613; 3.6.1976/466; 24.8.1990/769; 12.12.1996/1060.

Rikos- ja riita-asioiden sovittelijan opas. 1999. Suomen Sovittelun Tuki ry ja Stakes. Gummerus. Jyväskylä.

Rikosten ja riitojen sovittelu Oulussa. 2001. Esite. Oulun kaupungin Sosiaali- ja Terveystoimi.

Rikosuhri 2000. Rikosuhripäivystys Suomessa 2/2000. Julkaisija Rikosuhripäivystys. Helsinki.

Roos, Jeja-Pekka 1987: Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämänkerroista. SKS. Toimituksia 454. Karisto. Hämeenlinna.

Salomäki, Ulla 1996: Pummista herrasmieheksi. Edita 1996. Helsinki.

Sanders, William B. 1981: Juvenile Delinquency. Causes, Patterns and Reactions. Holt, Rinehart and Winston. New York etc.

Savolainen, Reijo 1993: Elämäntapa, elämänhallinta ja tiedon hankinta. Tampereen yliopiston kirjastotieteen ja informatiikan laitoksen tutkimuksia 39. Tampereen yliopisto.

Schneider, Hans Joachim 1991: Restitution Instead of Crime Prevention and Criminal Justice in the Context of Development. Indian Journal of Criminology, vol. 19 (2), 80-91.

Sipilä, Jorma 1979: Lasten sosiaaliset ongelmat alueellisessa rakenteessa I. Lastensuojelutapaukset osana poikkeavaa käyttäytymistä sekä analyysi lastensuojelutapausten kunnittaisesta vaihtelusta. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia n:o 22. Jyväskylä.

Sipilä, Jorma 1979: Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen. Tammi. Helsinki.

Sipilä, Jorma 1982: Nuorten poikkeava käyttäytyminen ja yhteisön rakenne. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A1. Jyväskylä.

Sipilä, Jorma 1985: Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Tammi. Helsinki.

Sipilä, Jorma 1996: Sosiaalityön jäljillä. 2. Painos. Tammi. Helsinki.

Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710.

Sovittelun peruskurssivideon opasvihko "Tekstit ja rikosnimikkeitä". 2000. Suomen Sovittelun Tuki ry. ja Turun seudun sovittelijat ry. Turku.

Stakes tiedote nro 46/27.4.2000. www.stakes.fi/tiedotteet/2000/46.htm.

Suhonen, Heikki 1995: Poikkeavuus ja yhteiskunnallisen kontrollin naamiot. Teoksessa Leo Nyqvist ja Heikki Suhonen (toim.): Kansalaisuus ja Kontrolli. Turku, 11-37.

Takala, Jukka-Pekka 1998: Moraalitunteet rikosten sovittelussa. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Hakapaino. Helsinki.

Tasanto, Tapani 2001: Poliisin toimet nuorten esitutkinnassa ja sovittelu poliisin näkökulmasta. Luento sovittelun peruskurssilla 20.2.2001 Oulussa. Painamaton.

Tuori, Kaarlo 2000: Sosiaalioikeus. WSOY. Helsinki.

Ulvinen, Veli-Matti 1999: Mihin nuorta sosiaalistetaan? Mihin nuori sosiaalistuu? Teoksessa Kuorelahti Matti & Viitanen Reijo (toim.): Holtittomasta hortoilusta hallittuun harhailuun - nuorten syrjäytymisen riskit ja selviytymiskeinot. Nuorisoasiain neuvottelukunnan julkaisuja nro 14. Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Helsinki

Umbreit, Mark, S. 1989: Violent offenders and their victims. Teoksessa Martin Wright ja Burt Galaway (ed.): Mediation and Criminal Justice. Victims, Offenders and Community. Devon, Bristol.

Vahingonkorvauslaki 31.5.1974/412.

Vaittinen, Matti 1984: Tieteellinen toiminta filosofisena ongelmana: tietoteoreettinen tarkastelu. Jyväskylän yliopiston terveystieteen laitos. Sarja B:3. Jyväskylä.

Wiman, Ronald 1994: Elämänhallinnan ongelmien kartoituskehikko. 11/1994. Stakes. Helsinki.

LIITELUETTELO

Liite 1.	Rikosprosessin kulku	104
Liite 2.	Mitä sovittelu on?	105
Liite 3.	Rikosprosessi ja sovitteluprosessi	106
Liite 4.	Rikosten ja riitojen sovittelu Oulussa	107
Liite 5.	Sovittelumenettely	109
Liite 6.	Tutkimuslupa	110
Liite 7.	Haastatteluun osallistuneet nuoret	111
Liite 8a.	Teemahaastattelun kysymykset	112
Liite 8b.	Haastattelurungon lisäksi esitetyt kysymykset	114

Haastatteluun osallistuneet nuoret

sukupuoli	ikä	rikos
tyttö	16	luvaton käyttö
poika	17	varkaus
poika	13	varkaus
poika	20	vahingonteko
poika	21	vahingonteko
tyttö	14	vahingonteko
tyttö	14	vahingonteko
poika	16	vahingonteko
tyttö	15	pahoinpitely
poika	16	pahoinpitely
poika	18	varkaus
poika	18	pahoinpitely
poika	24	varkaus

Määrä	syntymävuosi
1	1976
1	1979
1	1980
3	1982
1	1983
2	1984
1	1985
3	1986

Määrä	rikos
1	luvaton käyttö
4	varkaus
5	vahingonteko
3	pahoinpitely

Teemahaastattelun kysymykset

Haastattelurungon kysymykset

1. Sukupuoli a) tyttö b) poika
2. Ikä _____ vuotta
3. Tällä hetkellä
 - a) peruskoulussa _____ luokalla
 - b) lukiossa
 - c) muussa koulussa, missä? _____
 - d) työelämässä, missä työssä? _____
 - e) muu, mikä? _____
4. Kuvaile perhesuhteistasi (kenen kanssa asut, vanhemmat, sisarukset, jne.)
5. Miten käytät vapaa-aikasi, harrastatko jotakin? Onko sinulla kavereita? Kuinka paljon vietät aikaa kavereiden kanssa? Mitä teette yhdessä?
6. Mikä rikos oli sovittelussa?
7. Minkälaiset tekijät vaikuttivat mielestäsi siihen, että syylistyit tuohon tekoon? Syylistyitkö tekoon yksin vai yhdessä jonkun kanssa?
8. Olitko tekohetkellä alkoholin tms. vaikutuksen alainen? Alkoholin ym. päihteiden käyttö yleensä?
9. Minkälainen kokemus kiinnijääminen oli? Miten se tapahtui? Miltä se tuntui? Miten kotona asiaan suhtauduttiin?
10. Keneltä kuulit sovittelumahdollisuudesta? Mikä sai sinut tulemaan sovitteluun vaikka se on vapaaehtoista?

11. Kokemuksesi sovittelusta? (mitä hyvää?, mitä huonoa? jne.)
12. Vastasiko sovittelu ennakko-odotuksia? (kerro tarkemmin, miten vastasi?, miten ei?)
13. Mitä sovittelun jälkeen tapahtui? (muuttuiko mikään esim. kotona, koulussa, kaveripiirissä tms.? Mitä hyötyä tai haittaa sovittelusta sinulle oli?)
14. Miten sovittelu on vaikuttanut elämääsi?
15. Olisitko esim. toivonut, että sinuun olisi otettu yhteyttä (sovittelija, sovittelusihteri, sosiaalityöntekijä tms.) vielä sovittelun jälkeen? Kerro tarkemmin miksi olisi tai miksi ei?
16. Oletko syyllistynyt muihin rikoksiin kuin sovittelussa ollut teko
 - ennen sovittelua?
 - sovittelun jälkeen?

Jos olet, niin minkälaisiin rikoksiin olet syyllistynyt?

Luuletko, että vielä syyllistyt rikokseen?

Onko kaveripiirissäsi joku syyllistynyt rikokseen/rikoksiin?

17. Tulevaisuudensuunnitelmat? Mitä aiot tehdä tulevaisuudessa? Muuta mieleen tulevaa?
18. Mitä sovittelusta jäi päällimmäisenä mieleen?

Haastattelurungon lisäksi esitetyt kysymykset:

1. Onko sinulla kotiintuloaikoja tai muita pelisääntöjä sovittu kotona? (kysyttiin alaikäisiltä)
2. Koitko, että sovittelusta pääsi liian helpolla verrattuna oikeudenkäyntiin?
3. Kumpi sinua harmitti enemmän kiinnijääminen vai teko?
4. Oletko hoitanut vahingonkorvauksen, onko sopimus toteutunut?
5. Tulevaisuus; mitä sinulle kuuluu 5 tai 10 vuoden kuluttua?